

ચાંપરાજહાડો ને સોનરાણી.
નાટક સત્તાંકી.

રચીને પ્રસિદ્ધ કરનાર,
વાઘજી આશારામ ઓઝા.
મોરવાં આર્ય સુવોધ નાટક મંડળીને માટે.

આવૃત્તિ ૩ જી.

અમદાવાદ મધ્યે.

મામાની હવેલીમાં યુનાઈટેડ પ્રિન્ટિંગ અને જન-
રલ એજન્સી કંપની “ લિમિટેડ ” ના પ્રેસમાં
રણછોડલાલ ગંગારામે છાપ્યું.

સંવત ૧૯૫૦ સને ૧૯૯૪
ક્રિસ્તમત ૩૧) એક

(સર્વે હક કર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

આ ચોપડી સન ૧૮૬૭ ના ૧૫ આક્ટ પ્રમાણે રજીસ્ટર
કરાવી છે માટે તે તથા તેનો કોઈ ભાગ ફારસ પ્રવેશ
ગાયનની તરબો વિગેરે કાંઈ પણ કોઈ છપાવશે
યાને બજવશે યાને તેની મતલબ તેનાનાટકમાં
દાખલ કરશે તેના પર કોપી રાખદનો
ભંગ કરવા માટે ફરીયાદની રાહે
ખલાજ લેવામાં આવશે.

અર્પણ પત્રિકા.

પ્રિયમિત્ર ભાઈ વનેચંદ્ર પોપટભાઈ.

હરોગીત છંદ.

બહુ બાળપણમાં સ્નેહથી, લેળા રહી આપણ રમ્યા,
અભ્યાસમાં પણ એક સમયે, એક શાળામાં ભણ્યા;
આપે વધારી ઉત્તરોત્તર, મિત્રતા સાચી સ્મરે,
સન્મિત્ર તમને સ્નેહથી, આ ગ્રંથ હું અર્પણ કરું. ૧

સન્મિત્રનાં લક્ષણ બધાં તમ વિશે મૂર્તિમાન છે,
શ્રેયસ સદા આ મિત્રનું, કરવામાં જેનું ધ્યાન છે;
ખામી બતાવી વચન કડવાં, કોછો હિત ચાહી ખરું,
સન્મિત્ર તમને સ્નેહથી, આ ગ્રંથ હું અર્પણ કરું. ૨

મુજ દોષ ઢાંકો, કીર્તિ દાખો, શુભ રાખો દિલતાણી,
શુણ પ્રગટ કર્તા, પ્રીત ધર્તા, દૂખ હર્તા હરધડી;
છો છખી નિર્મળ સ્નેહની, નીશદિન નીરખીને ઠરું,
સન્મિત્ર તમને સ્નેહથી, આ ગ્રંથ હું અર્પણ કરું. ૩

સન્મિત્ર જગમાં શરીરનો સ્થિતિ ભરૂંસો નહિ રતી,
નિજ સ્નેહનું સંભારણું કરવાને કીધી આ મતી;
છો પૂર્ણિમાના ગ્રંથ વિનયી, નામ તવ ગ્રંથે ધરું,
સન્મિત્ર તમને સ્નેહથી આ ગ્રંથ હું અર્પણ કરું. ૪

તમારો સ્નેહી.

વાધજી આશાશમ ઓઝા.

ગ્રંથકર્તા.

પ્રસ્તાવિકા

હે આર્યજનો ! આ ચાંપરાજ હાડાનું નાટક રચી બાહાર પાડ્યું

પેહેલાં મેં ભર્તૃહરી નાટક બાહાર પાડ્યું છે જેમાં અસતીની નિન્દાનું ચિત્ર આપ્યું છે. તે નાટક બહાર પડ્યા પછી મારા મનમાં એમ સંકલ્પ થયો કે હવે કોઈ સતીની પ્રસંશાનો પૂર્ણ ચિતાર અપાય એવું નાટક રચવાનો કોઈ પ્રસંગ મળી આવે તો ઠીક. તેવો શોધ કરતાં સતિ પ્રસંશાના શાસ્ત્રોક્ત પ્રસંગમાંથી નાટક આદી રૂપે રચાઈ અનેક પુસ્તકો બાહાર પડ્યાં છે, માટે તેવા વિષયને માટે ઇતિહાસોમાં શોધ કરી, તો એક ઉત્તમ પ્રસંગ ખરી બનેલી બીનાનો ચાંપરાજહાડો ને સોનરાણીનાં ચરિત્રનો મળી આવ્યો; તે નાટક રૂપે રચી મારી મોરબી આર્યસૂત્રોદય નાટકકંપનીને ભજવવા માટે સ્વાધીન કર્યો. તે એવા હેતુથી કે જો એ નાટક લોકપ્રિય થાય, અને સહુ આર્ય ભાઈઓને પસંદ આવે, તો પછી છપાવી બાહાર પાડવું. તે પ્રમાણે નાટક કંપનીએ કાઢીઆડ તંથા ગુજરાતનાં જો જો શહેરોમાં ભજવ્યું ત્યાંના જોનાર ગૃહસ્થોનાં સર્વિદ્વિદેટો મેં વાંચ્યા, તે પરથી મારી ઉમેદ પાર પડી છે એમ સમજી તથા એ પુસ્તકને મુદ્રાંકિત થએલું જોવા સર્વ આર્ય ભાઈઓની આગ્રહ પૂર્વક માગણીથી મારા મનને સંતોષની સાથે આ પુસ્તક મેં છપાવ્યું છે. આ નાટકનો ઉદ્દેશ સદગુણી સતી સ્ત્રીઓ કેવી હોય છે, તેમની પતિ પ્રતિભક્તિ કેવી સાચી હોય છે, ગમે તેવા સંટક આવે તો પણ પોતાના શિયળનું રક્ષણ કરી તે મટાડવા કેવા ઉપાયો યોજે છે; વિપત્તિ સમયે કેવું ધૈર્ય રાખે છે, પોતાના ભરથારને આપત્તિની જાળમાં કેવી રીતે છુટો કરી ઉગારે છે; એ આદી ઘણા એક નિતિનો બોધ આપે છે; અને તેની સાથે આપણા ક્ષત્રી વીરોમાં કેવી શૂરવીરને નીતિવાન સ્ત્રીઓ થઈ ગઈ છે; તેનું પુરેપુરું ચિત્ર આ નાટક આપે છે.

હાડા એટલે હાડોતી રજપૂત પ્રથમથીજ ઘણા શૂરવીર હતા, એવું ઇતિહાસપરથી સિદ્ધ થાય છે. અને તેઓ મુગલો સામે પણ ટક્કર લેતા, એવા પુરાવા ઇતિહાસોમાંથી નિકળે છે. એકરીનસ્ટન

સાહેબ તેમના બરતખંડના દતિલાસમાં ઝળે છે કે તેમનું મૂળ નગર
 લારાવતી હતું. અને એમની અસલ ગાદી અજમેરમાં હતી, ઈ.
 સ. ૧૨૪૨ માં તેમની રાજમાની યુદ્ધકોટામાં હતી, તે આજ સુધી
 પણ છે. મુઘલ સરકારના સુબેદારે પાસેથી રતનબેર નામનો કિલ્લો
 તેમણે હતી લીધો હતો, અને બ્યારે અકબર બાદશાહે દિલ્હીને
 પાંચ તખ્તે જેથી જેપૂર, જોધપૂર વિગેરેના રજપૂત રાજાઓને હતી
 નમાવ્યા, ત્યારે આ હાડા રજપૂતોએ પણ અકબરની સત્તાને કબુલ
 કરી હતી. તે પણ ઉપરના જેએ જેમ અકબરને દીકરીઓ આપી
 ખાનપાનાદિકનો વ્યવહાર કર્યો હતો. તેવો વ્યવહાર આ હાડા રજ-
 પૂતોએ અકબર બાદશાહની નોકરીમાં લાગર રહતાં છતાં ટેક રાખી
 કર્યો નહોતો. એ બાબતની સાખીતીઓ પણ મળી આવે છે. ઉદે-
 પૂરના પ્રતાપસિંહરાણા, જેણે છેવટ સુધી અડગ રાણી ક્ષત્રીની નિ-
 દોષ કીર્તિ સાચવી હતી, તેણે જેપૂર જોધપૂરથી ખાનપાનાદિકનો
 વ્યવહાર તથા યુદ્ધકોટાના રાજા સાથે તે રાખ્યો હતો. અને ભાયાતનો
 સંબંધ પણ તેનીજ સાથે રાખ્યો હતો. એ સિવાય આ નાટકમાં પણ
 જે જે વખત હાડાનો પ્રસંગ આવ્યો છે, ત્યાં તેની શરવીરપણાની
 ટેક, ક્ષત્રી કુળનું ખરું અભિમાન, પ્રગટ જણાઈ આવ્યા વગર રહ્યાં
 નથી. વળી ચાંપરાજહાડો અકબર બાદશાહના વખતમાંજ હતો,
 અને તેની સલાના સભાસદ તરીકે બેસનાર એક હતો. એ વાત
 ખીજ પણ કેટલાક આધારથી સિદ્ધ થાય છે. બ્યારે અકબર બાદ-
 શાહની સાથે જંગ કવિને એક મહાભારત હોડ થઈ કે ભાટના છો-
 કરા જન્મથીજ ભાટ હોય છે કે કેમ ? એટલે સરસ્વતિ પ્રસન્ન જન્મ
 થીજ હોય છે કે કેમ ? એ ચર્યા ચાલી, ત્યારે ચાંપરાજ એ
 સવાલનું સમાધાન કરવામાં સાથે હતા, એવું લોક કથાના રચનાર
 રસ્તમ ધીરનીએ સવિસ્તર આપેલું છે. તેમજ કાઠિયાવાડ દેશની
 વારતાઓમાં પણ આ વાત પ્રસિદ્ધ છે.

સતી સોનરાણીનું અપૂર્વ સતી ચરિત્ર સ્ત્રીઓને નીતિ ઉપદેશનો
 એક નમૂનો છે. પોતાનો સ્વામી પરદેશમાં હોય, ત્યારે શી રીતે
 વર્તવું, કેવા ખાનપાનાદિકમાં નિયમ માળવા, અંતઃકરણમાં પતિ-

પ્રતી દેવી નિર્મળ ભક્તિ સદા રાખવી, અને પોતાનો સ્વામિ સંક-
ટમાં આવ્યો હોય ત્યારે હિમ્મત પકડી ન ગભરાતાં તેને તેમાંથી
મુક્ત કરવા કેવા ઉપાયો લેવા, ઈત્યાદિક ધણા હિમ્મતને નીતિના
ઉપદેશ મળી શકેછે, પણ એ વિશે અવિસ્તર લખતાં ઘણુંજ લ'ખાણુ
અર્થ જન્ય માટે આ નાટક વાંચી સર્વ આર્ય સ્ત્રીઓ, બેનો, હિતો-
પદેશ લેશે એમ અંચકર્તાની વિનંતિ છે. સોનરાણી નિયમ પતિવ્રત
વ્રત પાળવામાં બહુજ સખ્ત હતાં, એવું તો વિરલ સ્ત્રીઓથી અને છે.
આ નાટકના નાયક ચાંપરાજ હાડાએ શેરબેઠમિયાંના ખોટા
પ્રયંચથી સોનરાણીનાં સતીત્વનો પૂરો તપાસ ન કરતાં વહેમ લાવી
સાહસ કર્યું છે, અને પાછળથી તેનો ધણો પશ્ચાત્તાપ થયો, માટે
તેવી રીતે કોઈ પુરૂષે પોતાની સ્ત્રીની નીતિ વિશે કોઈના પ્રપંચી
કથનથી વહેમ ઉત્પન્ન થયો હોય, તો પણ જાને પૂરી તજવીજ પૂછ-
પરછ કર્યા વગર સાહસ કરવું નહીં પણ આદ્યંત તપાસ કરી ખરી
ખીનાની ખાતરી થયા પછી આગળ પગડું ભરવું, ચાંપરાજ હાડાએ
એક તો વખત થોડો તે ખીજે ગુસ્સાનો આવેશ, એ એ બાબતને
લીધે કાંઈ અધુરી તજવીજ કરી એટલો તેને દોષીત ગણીએ તો
ગણી શકાય; પણ તે સિવાય સર્વ પ્રકારે ચાંપરાજનું શુરાતન તેનું
શરણાંગત રક્ષક ખીરદ, અનુપકાર, પરઉપકાર ઈત્યાદિક ધીર ને વીર
પુરૂષના પુરાં લક્ષણો એક તાગુખી પમાડનારને શિક્ષણીય, આખા
નાટકના પ્રસંગપરથી પ્રદર્શિત થાય છે.

આ નાટકનો પ્રસંગ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે, તેથી આખું નાટક સહુ
બાઈઓને સરલ રીતે સમજાશે એવું ધારી આંહી વારતા રૂપે તેનું
સંક્ષેપમાં તારણ આપ્યું નથી.

સતી સોનરાણીએ પોતાના સ્વામિને દિલ્લી પાદશાહ પાસે નૃ-
સંગાન કળાથી રંજન કરી પાદશાહનું વચન લઈ તેને ઉગાર્યો, એ
ઘણુંજ બાહાદુરીનું કામ કર્યું છે. આ ઉપરથી કરી કોઈ એમ શંકા
લીધે કે રાજાની રાણીઓ નૃસંગાન કળામાં એટલે દરજ્જે ક્યાંથી
હુશીયાર હોય, તો તે વાતમાં કાંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી. આપણા
સ્વપ્રત રાજાઓમાં પ્રાચીન કાળમાં સ્ત્રીઓ ઘણી વિકાસ હતી.

અને રાજ્યો અંતઃપૂરમાં ગાયન સાંભળના, એન વણા પરાવા મળી આવે છે. મનુષ્યવિનાં રૂપ એ નક્કીનો બાધાય.

સાર પછી રાજ્યો અંતઃપૂરમાં ગાયન સાંભળવું અને થોડું વજન કરવું. અને પછી સુવું. પછી વિશ્વંત એટલે તાનિ થઈ પ્રાતઃપ્રતિ તોડ્યા કરવું.

આનો રીવાજ મનુના વખતથી હોય એમ જણાય છે. તેથી આંખો પણ ગાન દળા સાંભળી હોય તેમ સિદ્ધ થાય છે.

સતી સોનરાણીનો વારાંગનાનો વેશ મારણ દ્રવ્યો, એ કામ આજની સતીઓ વારાંગના રાજ્યોનો વેશ મારવા એ કદી તેના દરજ્જાથી ઉતરવું કામ ગમે, પણ સોનરાણી જેવી શદ્ધ સતી પાને પોતાના સ્વામીને ઉમારવાના સંવેદક કામ માટે પોતાના પતિને સંભળ કરવા જે કળા એમનેથી, તે કળી રામચાલ જેવું હથીયાર વ્યારે એ ન વાપરે તારે બીજો કો પ્રસંગે એનો વધારે સારો ઉપયોગ થાત, એની કલ્પના થઈ શકે નહીં તેમજ આવો આણીનો સમય અને આખા નાટકનો પ્રસંગ એનાં સોનરાણીએ એ કળા વાપરી ન હોત તો તે કાર્ય પાર પડવું મુશ્કેલ હતું કેમકે રાજ્યોને તંકાળ મળવાનાં કવિતા નથ નૃસંગાયન વિદ્યા તમાશા જેવાં બીજા સાધન નવાં માણસોને માટે થોડાંજ છે. આ સંસારમાં સ્ત્રી પુરુષના જેવાં શ્રી જગદીશ્વરે ગુંધ્યાં છે. તેમાં બંનેનું કર્તવ્ય એ છે કે સંસારમાં ગમે તેવાં ગુણ દુષ્ણ આવે, તેમાં સામેલ રહેવું, ને એક બીજાને સહાય થવું તથા નીતિને શિયળવૃત્ત સાચવવા તરફ દ્રષ્ટિ રાખી ઉપાયો કરી એક બીજાને સંકટમાંથી મુક્ત કરવા પ્રયત્ન કરવું. સોનરાણીના ચરિત્ર પરથી સ્ત્રીઓને શીખામણ, આંપરાજના આચરણપરથી ક્ષત્રીઓને ટેક, ઉદારતા ને શુરાતનનો બોધ, પહાડસિંહના ઉદાર ચરિત્રથી મિત્રને શીખામણ મળી શકેછે, તે સિવાય રાજા ગામે પ્રધાન કેવા જોઈએ, અંતઃપૂરમાં દાસીઓ કેવી જોઈએ, વિગરે બાળત અને ન આપતાં નાટક વાંચનાર આર્યબંધુઓને એ સુપરદ કરેછું.

આ નાટકમાં ગંગકવિએ વખતો વખતનાં કવિતે કહ્યાં છે. ગં-

ગકવિ, અકબર બાદશાહ ને ચાંપરાન એકી વખતે હતા ત્યારે તે કવિ આવે વખતે સમયોચીત બોલ્યા વગર રહ્યાન નહીં હોય એ મતલબપર દ્રષ્ટિ રાખી મેં કવિતો રચી ગંગ કવિના નામથી દાખલ કર્યા છે. કેમકે તે વિના નાટકના પ્રસંગમાં અનુકૂળ ન આવે, અને અકબર બાદશાહની તારીફના પહેલાં કવિતોમાં ૪-૫-૬ ૭ એ મૂળ ગંગનાંજ રચેલાં મળ્યાથી લીધાં છે.

વાઘજી આશારામ ઓઝા.

અંથકર્તા.

ચાંપરાજહાડો ને સોનરાણી.

નાટક સપ્તાંકિ.

અંક ૧ લો.

મંગળાચરણ.

રાગ કલ્યાણ.

વંદન કરું વિશ્વપતિ, જય જય પ્રભુ જય તું દે,
જય જય પ્રભુ જય તું દે, સુમતિ સરલ વિજય દે.

ઓ ટેક.

ત્રિગુણુ રૂપે તું નિયંતા, ત્રિગુણુ રહિત તું છે પિતા;

અકળ કળા સરવ વ્યાપિ, મંગલપ્રદ ગુવર દે.

વંદન.

નિગમ નેતી નેતી ગાયે, આગમ સગુણુ રૂપે ધાયે;

રૂપી મુની સદા આરાધે, લક્ષ તારો કોઈ ન લે.

વંદન.

તુજ સત્તા પ્રકાશે રવી, ગ્રંથ નવીન ગુંથે કવી;

તુજ કૃપાએ સિદ્ધિ સરવ, પ્રગટ આવી ઉભીરે;

વંદન.

તુજ સત્તાતણે પ્રકાશે, જડ જગ ત્રિદ રૂપ ભાસે;

અસ્તિ ભાતિ પ્રિય તારું, રૂપ સર્વ ગત એ છે.

વંદન.

અદ્ભુત આ વિશ્વમાંહી, રચના રચી રમ્ય આહી;

પ્રાણી હિતમાં પૂરણ પ્રિતી, ઈચ્છા તુજ અનુપ એ.

વંદન.

(નાન્દી થઈ રહ્યા પછી)

સૂત્રધાર—અહો આર્યો ! આને હમો આપની સમક્ષ શ્રી મોરખી નિવાસી શ્રીમાળી પ્રાણી ગૃહસ્થ વાધ વિરચિત એક અપૂર્વ સતી ચરિત્ર નાટક રૂપે ભજવી બતાવનાર છીએ, તો સર્વ સદ્ગૃહસ્થો એકાગ્રચિત્તે આદંત શ્રવણ કરશે, એટલી વિજ્ઞાપના છે. (પડદા તરફ જોઈને) પ્રિયા ! હવે જલદી બહાર આવ.

ચાંપરાજહાડો ને સોનરાણી.

નાટક.

અંક ૧ લો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—રહસ્થળો પવન.

સોનરાણી, સુખોદા, ચાંપરાજ, સંગીતભદ્રા.

સોનરાણી—(આગમાં પુખ્તો ચુંટી એકદાં કરતાં નમ્ર વેલીને કહ'ય વૃક્ષથી વિરળાયલી નેધને) વાહ ! નમ્રલતા ! તારાપર મુંને સ્વાભાવિક પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે; કેમકે આ તારી સખીઓ ખીણ વેલો નાના નાના અનેક વૃક્ષોને વળગેલી છે. અને તુંતો એક દૃઢતાથી આ કદ'બનેજ વીરળાઈ રહીછું !

સુખોદા—(પ્રવેશ કરીને) બાઈ સાહેબ, આપે આજ પણ શા માટે તરફી લીધી જાતે ! હું પુખ્તો એકદાં કરત નહીં !

સોનરાણી—તે ખરું દાસી, પરંતુ તું કેટલાંક કુસુમ ખંડિત કરી નાંખે છે જેથી પ્રાણુનાથ માટે મારા મનમાનતા તેના હાર થતા નથી !

સુખોદા—ખરે બાઈ ! એવો મારો દોષ કાઢો તો ભલે ! પણ આપની પતિપ્રતિ ભક્તિનેજ ધન્ય છે !

સોનરાણી—સુખોદા, તુને કહ્યું હતું તેમાં શું શું બાકી છે ?

સુખોદા—બાઈ સાહેબ, આપે જે જે બચીશ પ્રકારનાં ઉત્તમ ભોજન પાનાદિક પસંદ કર્યા છે, તે મેં આપની આજ્ઞાનુસાર સુવર્ણ પાત્રમાં ખીરશી રાખ્યાં છે; પતિ માંગલ્ય પુન્યપો પણ મારી સખી સંગીતભદ્રાને તૈયાર કરવા કહ્યું છે; માત્ર રાજજી પધારે ને આપ ચરણોદક શ્રદ્ધા કરે એટલીજ વાર છે !

સોનરાણી—ખરે એ તો રાજજનોજ સાદ લાગેછે, અને આંહી આવતા હોય એમ બજાગ છે.

ચાંપરાજ—(પ્રવેશ કરીને) પ્રિયા, દિલગીરહું કે હમણાં આવુંછું એમ કહી ગયેલ ને ત્રણ દિવસ થઈ ગયા ! !

(સુખોદા ત્રણ ઉપવાસની વાત કહેવા બંધાયે, ને રાણી તેને ધસારતથી અટકાવે છે.)

સોનરાણી—પ્રાણનાથ, તેની કાંઈ ચિંતા નહિ, પ્રજ્વલિતના કામમાં આપને ગયા વગર છૂટકો છે ! (સુખોદાપ્રતિ) દાસી, દ્રાક્ષાવલી મંડપમાં બીજાત તૈયાર કર, હું અને રાજજ ત્યાં આવીએ છીએ.

સુખોદા—આજા મુજબ કહું. (તે બંધાયે અને બીજાત બીજાવે છે, એટલે રાજ રાણી આવીને બેસેછે)

ચાંપરાજ—કેમ પ્યારી, બે દિવસ જુદા પડ્યા કે કમલ વદન કરમાયુંજ હોય !

સોનરાણી—રાત્રીએ કમલની શી દશા થાય છે તેની સૂર્યને ક્યાંથી માલમ પડે !

ચાંપરાજ—અને દિવસે તો.—

સોનરાણી—(એમાં પણ લાગુ પડતો પ્રસંગ કાઢીને) હા, દિવસે કુમોદનીની દશાની ચંદ્રને ક્યાંથી માલુમ હોય !

ચાંપરાજ—(કાંઈ ફળફળાદિક ખાધા પછી રાણી પ્રતિ) પ્રિયા, તું સંગીતમાં કુશળહું, તો તારું દિલ દિલગીરીમાં રહેવું ન બેધએ.

સોનરાણી—મારું સંગીત કેવળ પ્રાણપતિને રંજન કરવા અર્થે છે, માટે આપ મારી પાસે હો, સારેજ તે સુખદાયક થાય છે, વીજળીનો પ્રકાશ ધન ઘટાની સાથેજ શોભા લેછે, વિચારી જુઓ.

ચાંપરાજ—હું ન હોજી તોપણ તારા કંઠની મધુરતા અસ્ત નહિ થાય એમ બાણું છું.

સોનરાણી—તો એ સુકંઠાલાપ પંચમ સુરમાં બહાર નીકળવાની આશાએ શેની હોય ? ખરે પ્રાણનાથ, અન્યના સંગીતતું શ્રવણ પણ તેવા વખતમાં મને રૂદનાલાપ જેવુંજ સમજાવે.

ચાંપરાજ—(સ્વગત) કુલીન કુળમાં એવાંજ સ્ત્રી રત્ન ઉત્પન્ન

થતાં હશે ! તેમ એમના માતપિતાના બોધને પણ ધન્ય છે ! (પ્રકાશ)
ખડે પ્રિયા, તારૂં અંતઃકરણ તેવુંજ આચરણ મને ચકિત કરી નાખે
છે, પણ તારા ગાયનની મધુરતા તારામાંજ રહેલી છે !

સોનરાણી—(પોતાના સ્વામીનું ચિત્ત ગાયન તરફ આકર્ષાયું
છે એવું જોયેને)

પ્રાણનાથ આપનું આગમન થયા પછી ગાવા માટે મેં એક પદ
રચના કાલે બનાવી છે, તે પ્રાણનાથની સાંભળવાની ઇચ્છા હોય
તો બોલું.

ચાંપરાજ—જોઈ-કેવી છે, બોલ.

સોનરાણી—(આવાં આશોપાલવનાં ઝાડકદમ ફેરી જાયારે) એ ચાલ.

શુભો પીયુ શરદની આ બાહાર, કે ચાંદની નતમીરે,

આવ્યા વિદેશથી પ્રાણનાથ હર્ષે ધણું પામીરે,

વેલી સુંદર ફેરાં પુષ્પ, ગુંથન કંઈ ખ્યારારે,

તેના હાર પરીધાન નાથ, ફેરા ન્યારા ન્યારારે;

શીવ ગૌરીનું પૂજન આજ, કંઈ હું ઉમંગેરે,

આપે અંબાજી આયુષ્ય સૂખ, શાંતિ પિયુ અંગેરે;

રતુ રતુના અધિક વિલાસ, ફેરા પ્રભુ મારારે,

વસ્ત્રાલંકાર ધરે મારા નાથ, સુશોભિત સારારે;

ફેરા નાવણુ હવે પ્રાણનાથ, સૌ ગંધીક વાનેરે,

ચરણોદક પાન બહુ પ્રીતે, કંઈ પછી ધ્યાનેરે,

પછી ભોજન નવીન પ્રકાર, કયો ઉછરંગેરે,

તે આરોગો રાજજી આપ, બેસી જમે સંગેરે;

પછી ન્યાય નીતી પ્રજા હીતમાં પ્રવૃત થાનેરે,

છે આપને પ્રિય અધિક, કચેરીમાં જાનેરે.

ચાંપરાજ— શીખરીણી વૃત.

અહો ખ્યારી તારા, મધુર મૃદુસૂ ગાયન થકી,

અતી હર્ષે માફ, પ્રફુલિત થયું અંતર નકી;

અહો સાચી પ્રેમી, નિરમલ મની શુદ્ધ પ્રેમદા,

રહો તારી સંગે, મુજ હૃદય પ્રેમજ સાદ.

પ્રિયવક્ત્ર—માટે, તોયકે દેમારકક લાગે આપને એક મારું
પરમ કમું પડશે, નાનકાણી.

નૂળરાજ—એ પરમ પડશે ?

પ્રિયવક્ત્ર—અરુણ દેવે એ પડશે કે નરમણી કે અનરુણ અ-
નરુણમાં છે, પણ તે વખતે હું કહ્યું જ નહીં. તો તમારે મારે
વિવાહ કરવો પડશે કે રૂપના અરુણે આમ અનરુણમાં જતી
જાશે સાહેબ ? એને જાનપ્રાણ ન્યાયમમાં મરણ લાગે તમને પણ
સાથે લેશે.

નૂળરાજ—તારા વિવાહ સારી નું કરીશ, પણ મારી પ્રજામાં
ધર્મપદેશ બરાબર કરશે.

પ્રિયવક્ત્ર—કેમ નહીં કહે સાહેબ ? તમારા પ્રધાનકક જે
તાંત્રા અમને આવી પ્રજામાં કરશે; એને આમે કૃતિ કરતિના સ્ત્રોક
બાણી સારાન કરશે. (અરુણ) આ વખતે તો બહાર નાર પાલીઓ,
હવે મૂંઝી તો મૂંઝીમન પણ બરાબર બળ્યો નથી. (પ્રકાશ) સાહેબ
નગરમાં ધર્મ કાર્ય બરાબર થતાં નથી આજ કાલ—

નૂળરાજ—એવું નું મારા બાપુના મોઢાપર કહીશ.

પ્રિયવક્ત્ર—શું કહેશો ?

નૂળરાજ—જે કાનિના કન્યા છે તે સર્વ કહી દેખાડીશ, જે
સાંભળ.

(છોટી લાડીછશે બીછીઓ છુમ છુમ) એ રાલ.

છળ દંડવામાં થાઉ હું, છેલ છેલ છેલ—ટેક.

કરણ સમ ઉદાર થાઉ, રામ પ્રજા પ્યાર ગ્રહું;

ધર્મ કાર્યની ચલાવું, રેલ રેલ રેલ—છળ.

પિતા પાસે વેગે જાઉં, મારા વિચારો શુણાવું;

ફંદી દુટ પાપી હણું, ફેલ ફેલ ફેલ—છળ.

પ્રિયવક્ત્ર—

કળીયુગનેરે તાડો, સતયુગ નાંમ પાડો;

કરીએ કુંભાર સાળ, સેલ સેલ સેલ—છળ.

મૂળરાજ—

શર થઈ શસ્ત્ર ધારું, શત્રુ મારા સઘ મારું;

થાઉં ખેલ નાર નીતિ, ખેલ ખેલ ખેલ—જળ.

(એમ ગાતા નીકળી જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—રસ્તો.

પાત્ર.

લક્ષ્મીદાસ—ખીરખલ.

લક્ષ્મીદાસ—(સ્વગત) આ હા હા! દેવની ગતિ ન્યારી છે. જે ભાગ્ય છે તેજ બળવાન છે; જે પુરુષારથ બળવાન હોય તો હું સાત રોજ થયાં પ્રયત્ન કરું છું પણ પાદશાહની સલામ થાતી નથી. સારે હવે રૂબરૂ થઈને આજ યાચના કરવાનો વખત ક્યારે મળશે. (ખીરખલ જાય છે તેના પ્રતિ) મેહેરખાન જરા ક્રિમા રહેજો. અમારી વાત સાંભળી લેજો. સાર પછી આગળ પગ દેજો.

ખીરખલ—કોન ભિક્ષુક ગરબડ કરતા હે, ચલાવત અપને રસ્તે.

લક્ષ્મીદાસ—હવે માલમ પડ્યું કે આપ કોઈ રાજના અધિકાર પર છો, મેં તો શેહેરના ગ્રહસ્થ સમજી તમને હાક મારીતી હવે ખુશીથી ચાલ્યા જાઓ.

ખીરખલ—(પાછો વળીને) તને કેસા જાન-લીચા કે મેં રાજકા અધિકારી હું.

લક્ષ્મીદાસ—સાહેબ, રાજના અધિકારીના અંગમાં દસ મેખું લાગે છે. તેમાંની જે મેખ તો હમણાં તમારામાં નજરે જોઈ. મેં નમ્રતાથી તમને હાક મારી તોપણ તમે સાંભળ્યા છતાં ચાલવા માંડ્યું; તેપરથીજ તમને રાજ અધિકારી જાણ્યા.

ખીરખલ—યહ બમન બડા નઠખટ દીખ પડતા હું, અચ્છા મહારાજ દસ મેખાં રાજ્યાધિકારીકું કહ્યાં કહ્યાં જાગતી હે; સાં જોલ દીજો.

લક્ષ્મીદાસ—

જે મેખું આંખોમાં વાગે, જુઝે ન નજરે સત્ય;

શ્રુતિને સ્મૃતિ ધર્મ પાલના કરે;
 સર્વ વર્ણ નીતિ ન્યાયને, અનુસરે.
 અન્ન દાન અર્ધ પશુને, અપાય છે,
 રાગીને અશક્તની, અગર લેવાગ છે.

ચાંપરાજ—

એટલું છતાં પ્રધાના, મમ પ્રજા દુખી,
 કેમ મેઘ નથી વરસતા, ધરા સુકી;
 જગતપિતા કેરો કોપ, શું અહીં થયો,
 અગર શું વિરહ માર્ગ મેં અહીં ગ્રહ્યો;

સુમતિ—

એહ વાતનો ખુલાસો, આપ ને ચહો,
 આપણાથી નહીં ઘશે, તે સત્ય ને કહો;
 સત્ય વક્તને બોલાવો, સત્ય તે કહે,
 આવી શંકા આપનીનો, ભેદ તે લહે;

ચાંપરાજ—અહુ સારું, ત્યારે, સત્યવક્તને બોલાવો.

સુમતિ—પ્રતિહાર સત્યવક્તને બોલાવ.

પ્રતિહાર—મહારાજ નહીં છું,

ચાંપરાજ—સુમતિ સત્યવક્તથી આ આગતનો નિર્ણય થઈ

શકશે?

સુમતિ—મહારાજ સત્યવક્ત ધણેજ હુંશિયાર તાર્કિક તથા
 દિર્ઘ દ્રષ્ટિવાળો છે, તેમજ શાસ્ત્રનો આસ્તિક છે; પરંતુ જે વાત પોતાના
 અનુભવમાં અસંભવિત અને અયોગ્ય લાગે છે તેને એ ગ્રહણ નથી
 કરતો; એ એક તરેહવાર માણસ છે એનો અભિપ્રાય કોઈની સાથે
 મળતો નથી આવતો, પણ પરિણામે એનું કહેલુંજ સાચું કરે છે.

સત્યવક્ત—(પ્રવેશ કરીને) નેક ન્યાયી પ્રજા હિતકારક
 રાજાનો જય થાઓ !

ચાંપરાજ—ખીરાજીએ, સત્યવક્તજી ખીરાજીએ !

રાગ ઉપરનો.

સત્યવક્ત કહેને કેમ, મમ પ્રજા દુઃખી;
 કેમ મેઘ નથી વરસતા, ધરા સુકી.

સત્યવર્ત—

રાગ હુમરી.

(કોઈ આતમે દુઢ રહી એ ચાલ.)

નથી આવરતો નથી આવરતો, ખરો ધર્મ નથી તું આવરતો; ટેક.
તેથી રાજા તુજ પ્રજા દુખીછે, કળિયુગ આવે પ્રવેશ કરતો. નથી.

ચાંપરાજ—સત્યવર્તજી એવા કયા ધર્માચરણ તથા પ્રવર્તિત
કારક નીતી માર્ગનો મેં ત્યાગ કર્યોછે કે નેથી કરી મારી પ્રજા દિન
દિન પ્રતિ વિપત્તિને પ્રાપ્ત થાય છે.

સત્યવર્ત—ખરું સાંભળવાની આતુરતા હોય તો સાંભળ રાજા.

ચાંપરાજ—તેઠલા મારેજ આપને જોલાવ્યા છે.

સત્યવર્ત—

લાવણી.

(અધ્યખીચ મહોળત તોડી એ ચાલ.)

હે ચાંપરાજ, (૨) તું આંખ ઉઘાડી દેખ;
અનુભવથી તું વિચાર કરીને સત્ય ધર્મ તું પેખ.
જગ રચના ને, (૨) કીધી ખુખી ફિરતાર;
પ્રાણી સુખના પ્રયોગમાં, શી કહણા કરી દયાળ.
ને ચરિત્ર પ્રભુનું, (૨) આ જગત દીસે સાક્ષાત;
સુર્ય ચંદ્ર પ્રાણી પશુ, વળી વનસ્પતિની જાત.
એ એક એકમાં (૨) કર તું ખૂબ વિચાર;
શક્તિ તેની જાણશે, ખરી ખુખી તું દિલમાં ધાર.
વળી રચનામાં, (૨) જે કહું તે કર ફેરફાર;
પ્રસન્ન તવ જગદીશ થશેને, નહીં સંદેહ લગાર.
છે વહેમી પંથ, (૨) આ જગત વિશે રાજન;
નાયુદ્ધ સર્વે તે કરી, જોડ જગદંતમાં મન.
સહુ પાળે નિતી, (૨) ને સદાચાર શુભ મન;
ખરો એજ વૃષ ધર્મ છે, મમવચન શુંજે રાજન.
સ્ત્રી કેળવણી, (૨) થઈ તુજ દેશમાં લોપ;
એ અદિત છે પ્રજા તણું, ફિરતારે કીધો કોપ.
વળી જાળ લગન, (૨) ની રીત ચલાવે ચોટ;
નખળી રચન નીપજેછે, એ મોટી છે આટ.

વળી નાર વિધવા (૨) લઘુવયમાં જે થાય;
જ્ઞાતિબંધથી ફરી, બાળાભવ એજે જાય,
જે સુખ આપ્યું, (૨) જગદીશે હાથોહાથ;
તેને પ્રેમી દિગ્ગો તમેતો, કોપેછે દીનોનાથ.

તુજ રૈયતમાં (૨) કન્યાવિક્રય બહુ થાય;
માંસ પુત્રીનું વેચ્યાતવત, વૃદ્ધ આહકને ત્યાં જાય.
તે પૈસો લઈ, (૨) માળાપો પ્રીતે ખાય;
એ ઉચ્ચ કોપ ક્યારે સમે, પ્રભુ તણો શુણો હે રાય.

ચાંપરાજ—માહારાજ ઘણી ચાલી? એટલુંજ કે હજુ કંઈ
બાકી છે ?

સત્યવંત—હજુ ખણુ થોડું બાકી છે ન સાંભળવું હોય તો
ચાલ્યો જાઉં.

(એમ કહી ઉઠવા જાય છે.)

ચાંપરાજ—(હાથ ઝાલીને) નહીં, નહીં, બેલાશક બોલો.

સુમતી—સત્યવંતજી ગુરુસે નહીં ચાલ્યો શી હરકત છે બોલો.

સત્યવંત—રાજા હું લક્ષ્મીની જીભ પર નાચતો નથી ? સાં-
ભળ મારે ઉપદેશ:—

રાગ.

(પ્રભુ મેહર કરે. હમ ઉપર એ ચાલ.)

નીજ શરીર સુખમાં, તું કાઢે છે બહુ કાળ;
રૈયતની લેતો નથી, પુરે પુરી સંભાળ. શરીર. ટેક.
આ રાજ મળ્યું તે નીજ કમાઈ ન જાણ,
દેખરેખ માટે પ્રભુએ મુક્યો છે નિરવાણ;
તુજ તીજેરી લક્ષ્મી રૈયત સુખમાં તું નાંખ,
રૈયત-રાજ ન હોયતો નરકે થઈશ નીપાત;
દુશ્વરના ધરથી નથી રંક કોઈ રાય,
એવા હક જગત વિશે બળ કળે બંધાય;
પ્રભુ તણી મારીઓ છે તારી બાળા બેન,
તારા અધિકારીઓનાં જોતોરે તું બેન;

કવીની કદર નથી કરતો નરેશ,
સદ્ધર્મ શોધતો નથી તું હે ધરેશ;
નવા કરો નાખજતું નાહક ભૂપાળ.
ગરીબોની હાય એવી ન લે થઈ દયાળ;
ચક્ષીતછે રાજ કર નહીં ભુંડાં કામ,
ભોગવીશ એકલો તું તે હરે તમામ;
અમલ અધ થઈને ઘણા છકી જાઈ,
અમૃતા હારીને લઈ વિપ તુંતો પાછ;
તેમાં અકળર ફાવી ગયોછે મુગલ,
ક્ષત્રી તુર જોયું એતો જાણુ તેતું ફળ.

ચાંપરાજ—(ગજલ ઇંદ્રસભાની જળની.)

સત્યવક્ત સત્ય કહે, દેશ હીતે વિચાર,
અમલ ન આવે હુથી, વર્તમાનકાળ;

મુમતી—એમાં કઠણ કામ નથી, શુંજો હે રાજન,
સત્યવક્ત જેવા પાસે રાજો સભાજન.

ચાંપરાજ—લેવીતો પ્રતિજ્ઞા મારે, કરે એ ફેરફાર,
પ્રીતે સત્યવક્ત કરાં વચન પાળું સાર;
મારી એ પ્રતિજ્ઞા, ન જીવતાં ફેરે,
આદરો પ્રયત્ન એહુ, સચીવ તું ખરે;

ચતુરદાસ—(નેપથ્યમાં) બુદ્ધીકોટા ગાદી સલામત રહો !
ભલે હાડા ! ભલે પુન્યતો પુંજ પ્રગટ થયો :
મેઘરાજને મેહુર કરી ! ચીરંજીવી ચાંપરાજ,
ચીરંજીવી વંશ ગાદી !

(પ્રવેશ કરીને)

કવિત.

હાડા રાજન પૂન્ય તેરો પ્રગટયો પૂરનચંદ;
સોળ કળા ધારી અળ દશા તેરી તરીહ.
મેઘધનુ ધાયો તેસો અનાવૃંદી હુકો ચરી,
લીલાદહેર દુષ્કાળકી, પ્રીકર દર પરીહ,

ખીન્નુલી દમક દેખો હીરાકો હવનર પુન્ન,
બદન રાજા ધરાપે પ્રસન્નતા ધરીહે.
કેતહે ચતુરદાસ, ખુદીકોટા ભૂપ મની,
મલાદેવજી કૃપાએસી, એકા એક કરીહે.

કુમરી.

(જમુના તટ બંસી બાજ રહી એ ચાલ.)

બરસાદ ચડ્યો, વરસાદ ચડ્યો.

રાજા ચોગરદમ વરસાદ ચડ્યો; ટેક.

પુન્ય પ્રતાપ એકાએક ડયાંથી,

આવીને રાજા અત્રે પડ્યો. વરસાદ.

સુમતી—મહારાજ આપે હમણાજ પ્રતિજ્ઞા લીધી તેના સારા
કૃણને લીધે આ શુભ સમાચાર આવ્યા.

ચતુરદાસ—

વૃત્તિ ને રાજા થઈ હોય તારી,

રાખજો એહ વિચાર ખરો. વરસાદ.

સુમતી—

ગજલ.

(છંદ ચલાની ઢબની.)

અતિ ગંભીર અર્થછે, આ સત્યવક્ત માંય,

રાજા એહ પુન્ય થકી મેઘ દ્રષ્ટે થાય.

ચાંપરાજ—

ઘો ઈનામ ઘો ઈનામ, ઘો બશીસપૂર,

સુમતી—

હુકમ મુજબ વસ્ત્ર આદી, આપુંછું હજુર.

(બંનેને ઈનામ આપે છે.)

ચાંપરાજ—પ્રધાનજી છ માસની મુદત આજથી બાર દિવસ
પછી પુરી થાય છે તેમ મુગલ દરબાર તરફથી કાગળ પણ આવી
ગયો છે માટે કાલે હું અહીંથી નીકળવાનો ઇરાદો રાખું છું.

સુમતી—બહુ સારું મહારાજ.

ચાંપરાજ—વાસ્તે તમે અથ્થ રક્ષકને બોલાવી અથ્થ તૈયાર

રખાવળે તથા બીજી સઘળી તજવીજ કરાવી વિચાર બુવનમાં આવળે ત્યાં હું પણ આંતરપુરમાં થઈને આવું છું.

મુમતી—હકમ મુજબ કરું છું.

(રાજા ઉઠે છે.)

પ્રતીહાર—આસ્તે હકમ મુલાકાતસેં હકમ આગુસેં આગુસેં નગર રખો મહેરબાન.

(જાય છે ત્યાં મૂળરાજ પ્રવેશ કરતાં તે પ્રતિ ચાંપરાજ કહે છે.)

ચાંપરાજ—મૂળરાજ હવે હું દિલ્લી જઈશું વાસ્તે તારે હવે પ્રધાનજીની આજ્ઞામાં રહેવું.

મૂળરાજ—પિતાજી હમણાં સત્યવક્તજી તમારા કાનપર જે જે વાત લાવ્યા તેના અમલ હું દેશમાં સારી રીતે કરીશ.

ચાંપરાજ—બધી બાબતો અમલમાં લાવીશ ?

મૂળરાજ—હા, બધીએ લાવીશ. પણ તમે મને શું ઇનામ દેશો ?

મુમતી—હા, મહારાજ મૂળરાજજી જરૂર ઇનામ લેશે, શિક્ષા સુર તેમના ધણીજી વખાણ કરેછે.

ચાંપરાજ—મૂળરાજ તું સુવરાજ થઈશ, તારે તને પાયતખ્તની ગાદી ઉપર બેસાડશું એજ મોટું ઇનામ !

મૂળરાજ—તે સાચું પણ મારે તે વાસ્તે લાયક થવું જોઈએનાં ?

ચાંપરાજ—હીકે છે, તું શીશી લાયકી બનલાવીશ ?

મૂળરાજ—

(ન બોલો તારા તારા) એ રાહ.

હું નીતિ સર્વ સ્થાપું, ને સ્થાપું સુખ આપું;

અનીતિ ઉઘાપું, પ્રજા દુઃખ કાપું, જુઓ તમે બાપુ—હું.

વેદ તણી શાળા સ્થાપું, ધર્મ કર્મ બોધ આપું;

ન્યાય નીતિઓ માપું, પ્રજા દુઃખ કાપું—હું.

દંડુ ચોર ચખારને, કરું રાજ રક્ષાય;

વિધવા બાળક વિપ્રને, ગાની કરું સહાય—હું.

બતાવું ગર હું સ્વયં મુદ્ધમાં;

આમી ન લાવું હું, ક્ષત્રિના દૂધમાં—નું.

(ગાતા નીકળી જાયછે.)

વિહંગ—

સ્થળ—રસ્તો.

પાત્ર—સંગીતભદ્રા.

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને સ્વગત) ચાલુ હવે બાહ્યે બહાર
દેવે કે મહારાજ કચેરીમાંથી બહાર છે, ને હમણું અહીં પધારશે
આતુરદાસ આરોઢે આવી શ્રુતિ દેશમાં થયાના બહાર આપ્યા, ને ને
દશ્વરની કૃપાદ્રષ્ટિ હારાસજ્જના પુન્યથી થઈ એમ પ્રસંસા કરી, પણ
હુંતો એમ સમજીછું કે સોનરાણીનો પતિવ્રત ધર્મ સત્યુગ વર્તમાને
એવો મૃતકને સજીવન કરે તેવો. ને અહાંડ નાયક જગદીશ્વરને પ્ર-
સન્ન કરે તેવો છે, તો તેમણે મહં કાલે પ્રાણપતિના નામ સ્મરણની
સાથે પરમેશ્વરની આતુરતા પૂર્વક દેશમાં અનાદૃષ્ટિને માટે જે
પ્રાર્થના કરી તેનું એ કળ મળ્યું છે—તેમજ એ દંપતીનો રનેહ
આપર્વને શ્રુતિ વિશે એવું જોડું વિરલ હશે. મારાં પણ ધન્યભાગ્ય કે
એવી નીતીની મૂર્તિ પાસે સેવામાં રહેવા મધ્યરે જોગ આપ્યો છે.
એના પતિવ્રત ધર્મના સશસ્ત્ર ભાષણથી હુંતો ચક્તિ ને કૃતારથ
થઈછું, પણ હવે વિજાંબ ન કરે ! બાહ્ય સાહેબ રાહ એનાં હશે !

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—અતઃપુર.

પાત્ર.

સુબોધા, સંગીતભદ્રા, સોનરાણી, ચાંપરાજ.

(સુબોધા બતાવળથી હિંડોળાખાટ બીજાં છે, એટલામાં
સંગીતભદ્રા ત્યાં થઈ જાયછે. સારે તે પોતાની સખીને ઉપરના કામમાં
ગુંથાયેલી જોઈને.)

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) અહીં સુબોધા આજ તો બહુ
કામવાળી થઈ હોય એમ જણાય છે !

સુબોધા—સખી બાહ્ય સાહેબે મને આજા કરીછે કે તું વિ-

લાસચંદમાં જઈને હીરા જડીત હીંડોળા ખાટ ખીછાવી તૈયાર રાખજે, કેમકે મહારાજ હમણાં પધારવાના છે, માટે દેવીની આજ્ઞા મુજબ તે હું દુસ્ત કરુંછું, પરંતુ સખી યાદી સાહેબ સ્નાન ગૃહમાંથી બહાર આવ્યાં કે નથી આવ્યાં ભલા !

સંગીતભદ્રા—સખી, સ્નાનગૃહમાંથી હમણાં સ્તુતિગૃહમાં ગયાં, અને મને આજ્ઞા કરીછે કે તું મહારાજ ક્યાંછે, તે તજનીજ કરી આવ.

મુખોધા—સખી, આજ યાદસાહેબ સવારનાં હિચાં છે સ્વારથીજ દિલગીરીમાં છે તો તેનું શું કારણ હશે ?

સંગીતભદ્રા—કારણ ખીજું શું હોય ? મહારાજ દિલ્લી પધારેછે એજ !

મુખોધા—એ અંતેનો ખ્યાર અનપમ છે જરા જુદાં પડેછે કે ખીલકુલ એન પડતું નથી.

નેપથ્યમાં—સંગીતભદ્રા હજી આવી નહીં ?

સંગીતભદ્રા—અહીં, યાદસાહેબ અહીંજ આવેછે, હું ત્રાત કરવા રોકાણીજું એ જાણશે તો ગુસ્સે થશે, માટે સત્વર જતી.

મુખોધા—જા સત્વર, હું પણ કામે લાગું.

(સંગીતભદ્રા જાયછે અને મુખોધા કામે લાગેછે.)

સોનરાણી—(પ્રવેશ કરીને) મુખોધા, કેમ બંધું કરી રહી ?

મુખોધા—(સામું જોઈને) હા યાદ સાહેબ.

સોનરાણી—કેલે સારે. (હીંડોળા ખાટ એસે છે.)

મુખોધા—યાદ સાહેબ, શી આજ્ઞા છે ? હુકમ હોય તો સોનન તૈયાર કરું, આજ ઘણાંજ આપ ચિંતામાં ગમગીન ને કાંઈ બોલતાં નથી !

સોનરાણી— ગજલ.

(ઈંદ્ર સભાની હાજરી.)

દાસી તું જાણે છે હવે, આવ્યા તે છ માસ,

કાલ રાત્ર જશે દિલ્લી, પાદશાહની ખાસ;

નોકરી છ માસની, કરવી પડે છે-લાંચ,

પુનર દર્શન પતિનાં, થાય સારે થાંચ;

મારો પતિવ્રત ધર્મ, તુંથી નથી અગ્નણ,
હજી આ અથાગ દાસી, કેમ મટે પ્રમાણ.

સુખોદા—પુન્યના પ્રતાપ બાદ, મુગલ રાજનો,
જેથી ક્ષત્રીઓને તાડ. એહ તાજનો;
વીર પુરુષ છે રાજન, અતિ પરાક્રમી,
વખત આ વિચારી રત્ના, મુગલને નગી;
એક સમશેર જો, બળતે આપ નાથ.
એક વખત દીક્ષી શહેર, કરે ક્ષત્રી દાથ;
પણ અકબર છે મહા, વિવેકી ભૂખાગ,
ક્ષત્રિ સાથ ક્ષત્રીવટ, રાખે છે સંભાળ;
તેથી મિત્ર તુલ્ય ક્ષત્રી, વરને તેની સાથ,
પ્રિતિ દીક્ષી તપ્ત પતિ, દેખાડે અગાધ.

ત્યારે બાઈ સાહેબ મહારાજ કાગે દીક્ષી તરફ રવાના થવાના
છે પરંતુ આજનો દિવસ આંહી છે નો જો આજા હોય તો સુવ-
સ્નાલંકાર લાવું તે ધારણ કરો.

સોનરાણી—દાસી તું મારી રીતી નથી જાણતી, આ જરિ
થનની સાડી તથા અલંકાર થોડા ઘણા છે તેનો પણ હવે સાગ
કરીશ અને સાન્નિદ્ય પોશાક ધારણ કરીશ !

સુખોદા—એમ ત્યારે એની શી હરકત છે ? દરેક હમાસીએ
હવેનો તમે નવો વિશેષ તપ માંડ્યો !

સોનરાણી— રાગ આશા ગોડી.

શૃંગાર શું હવે સજીયે શુભરે દાસી શૃંગાર શું હવે સજીયે. ટેક.
સુવસ્નાલંકાર, પિયુજો વિદેશે, વેરી વિકારી સમજીયે; શુ.
સંગીત સાહીત્યો દુર મુકે જઈ, મિથાન પાન હવે તજીયે; શુ.
કહણ પતિવ્રત ધર્મ છે મારો, એક ચિત્તે હરી ભજીયે. શુભરે.

સંખીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) બાઈ સાહેબ મહારાજ કચેરી-
માંથી હમણાં ઊઠ્યા અને આહી આવે છે, એવા ચતુરદાસ બારોઠ
તરફથી અંખર મળ્યા.

સોનરાણી—ત્યારે તો હમણા આવશે !

સુખોદા—બાઈ સાહેબ ત્યારે ભોજનને માટે શી આજ્ઞા !

સોનરાણી— ગજલ.

(ઈંદ્ર સખાની ઢળની.)

ખાન પાન વિધી દારી-વિરહી આ છમાસ.

કરજ તેમ કરજે હવે ચિત્ત થયું ઉદાસ;

કુમકુમ આ દરીદારી ન્ન અહીંથી લઇ,

મુગલ નોકરીની વેળા, ખીયું મારાને થઇ.

નેપથ્યમાં—આસ્તે કદમ મુદ્દાકતસે કદમ આનુસે આનુસે
નિગાહ રખો મહેરખાન ?

સોનરાણી—દારી, પ્રાણુનાથ પધાર્યા !

ચાંપરાજ—(પ્રવેશ કરીને) પ્રિયા આજ તમારી મુખ મુદ્રા-
પરથી જણાય છે કે તમે ઘણાજ ઊંડા વિચારમાં છો.

સોનરાણી—ખીન્ને ક્યો વિચાર હોય માત્ર આપ—

ચાંપરાજ— ગજલ.

(ઈંદ્ર સખાની ઢળની.)

શુભ પ્રિયા છે દિવસ બાર બાકી આ છમાસ,

દિલ્હી પહોંચવું છે મારે, થઇશ ના ઉદાસ.

ખાન પાન તજીશ નહીં હઠ ન કરીએ નાર,

શરીર તુજ તવાય છે હું આવુંછું જે વાર;

માટે મારા સમન્ને તજતું ઘઉં ને બાજરી,

દક્ત જવાર હાશથી ન શક્તિરે જરી;

પિતિ તારી ટેક તારી શંકા નહીં લગાર,

મનતી જે પવિત્રતા, તેછે મન મોજ્જર;

પ્રિયા આમ યોગીવત દેહ દમતી કેમ,

એહ ભૂલ તુંમાં ગાણું રહેવું કુશળ ક્ષેમ;

તો આ પરાધીન પાણું જતશે કોઇક દીન,

વખત જોઈ વરતે નર જે નિતીમાં પ્રવિણ.

એટલા માટે હે પ્રિયા તમારે સારાં સારાં ખાન પાનનો લાગ
નહીં કરવો, તથા સુવસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરવા કેમકે તમારું દિલજ્જો
પવિત્ર છે તો આ વસ્ત્રાલંકારથી કાંઈ નિતી વિરુદ્ધ નથી થતું.

સાચી અપ્રમ આવી ગઈ નથી, અને હું છ મહીના પહેલાં અહીં નથી આવી શકું તે સમજી રાખવું.

સોનરાણી—સીક, પ્રાણનાથ, ખાન—(ગમે વળગીને)

રાજ સોરઠ.

મીઠું મારા મનને ખમવેરે, બરશાર વેણેમાં વળવેરે; પીયું, ટેક.
પરાયની દ્રા પ્રિયમ મારા, રાખું સાચા છાવેરે. બરશાર.
મુઠ બહિત મન તેખવું મારી, પુન્ય પનિરત દુખવેરે. બરશાર.

સાંપરાણ—(રાણીના આંસં વૃદ્ધીને) પ્રિયા, તમારાથી જુદા પડવાનો વખત મને જેમ જેમ તજી આવતો જાય છે. તેમ તેમ મારું અંતઃકરણ તમારું દુઃખીન થાય છે તેમાં આન તમને શોધ કરતાં જોખ મુંઝે તમારે દિલગીરી થાય છે માટે કોઈ ક્ષમા રાખો તો મારું, અલખન વિયોગ મેં ઓછું દુઃખતો નથી લોખણ લાગાર છું કેમકા વિના મારું તેમ નથી, તેમ તમે પણ ક્યાં અજાણ્યા છો કે મારે આ કેહેવાની જરૂર પડે. હવે તમે સત્તર ભોજનશાળામાં જઈ ભોજન તૈયાર કરાવો એટલામાં તમારે સુવતમાં પ્રધાનછને મં જોડાવ્યા છે તે મારા ગયા પછી રાજ્યની કેવી રીતે બચસ્થા કરવી તે વિશેની ચુચના કરીને ત્યાં આવું છું. મારા ગયા પછી કોઈ વાતમાં પ્રધાન-છને હરકત ન કરવી, તેમ તમારે પણ તમામ દેખરેખ રાખવી, અને પ્રજાને દુઃખ થાય એવું કાર્ય કોઈના તરફથી ન થવા દેવું.

સોનરાણી—ખડુ મારું, પ્રાણનાથ.

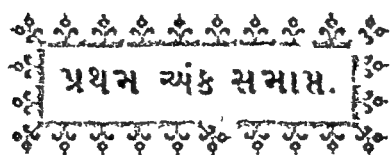
(રાજ જાય છે અને તેના ગયા પછી) દાસી

સંગીતભદ્રા—આજા, ઓઘ સાહેબ.

સોનરાણી—આજ સ્વામીનાથને માટે હુંજ સ્વહસ્તે ભોજન સામગ્રી બનાવીશ માટે ત્રણ ભોજનશાળામાં જઈએ.

સંગીતભદ્રા—આઘ સાહેબ ત્રણે, આ રસ્તે પધારીએ.

(સૌ નીકળી જાય છે.)

ચાંપરાજ હાઠો ને સોનરાણી

નાટક સપ્તાંકિ,

અંક ૨ જો.

સ્થળ—દિલ્લી.

પાત્રજન.

અકબર.....	દિલ્લીનો બાદશાહ.
ખીરખલ.....	તેનો પ્રધાન.
લક્ષ્મદાસ.....	એક ભિક્ષુક બ્રાહ્મણ.
પહાડસિંહ.....	અકબરનો એક ઉમરાવ ને ચાંપરાજનો મિત્ર.
વિમળમતિ.....	તેની સ્ત્રી.
વિજયસિંહ.....	તેનો દીકરો.
જાનખીખી.....	અકબરના જનાનાની ગોદી
ચાંપરાજ.....	થુંદીકોટાનો રાજા.
રામએક.....	અમીર વર્જનો એક મીયાં.
લાલખાં } કમાલખાં }	.....સદર.
ખાનખાનાન } ટોડરમલ } માનસિંહ }	.....અકબરના સરદાર.
પૃથુરાજ.....	વીકાનેરનો રાજા ને પ્રતા- પરાણનો મિત્ર.
ગંગકવિ.....	અકબરનો રાજ કવિ. વિ- દુપક, પ્રતિહાર વગેરે.

વિદુષક—હારે તો મહારાજ મુસલમાન પાસે પણ માગવા જાયો છો કેમ ?

લક્ષ્મીદાસ—અરે બાપુ અલ્લોપનીપદ વેદમાંય છે. એની ખબર છે ? અમે આજ્ઞા તો જેવા યુગ તેવું ઓલીએ; અને અંધ પણ તેવા બનાવીએ સાંભળ !

શ્લોક.

યુગેયુગેપુણ્યધર્માઃ તેષુતેષુયોદ્વિજાઃ ॥

તેષાંનિદાનકર્તવ્યા, યુગરૂપાહિયેદ્વિજા : ॥

યુગ યુગવિશે જેવા જેવા ધર્મ તેવા તેવા આજ્ઞા થાયછે, પરંતુ એની નિંદા ન કરવી કેમકે આજ્ઞા તો યુગને અનુસરીને વર્તેછે.

વિદુષક—આતો આડી વાતે ચડી ગયો ! હવે આહી શું આવ્યાછો તેતો કહો ?

લક્ષ્મીદાસ—જનતો તારી અને મારી એક લાગેછે એ વિના આવી બોલી ન હોય !

ખીરણ—મહારાજ બોલો, તુમારે ઇશ્વર આનેકા કયા સંબંધહે ?

લક્ષ્મીદાસ—નામદાર મારે તિર્થયાત્રા કરવાને જવુંછે, પરંતુ ખરચી નથી તો આપની પાસે ચાચના કરવા આવ્યોછું કે આપ તરફથી કંઈ ખરચી મળશે. આતો કાશી કે મક્કામાં વાવવા તુલ્ય છે ! !

વિદુષક—મહારાજ એમ કહો કે કાશીમાં વાવવું ને મક્કામાં લાવવું.

અકબર—અચ્છા તુંમ જમન હો તુમારે ખરચી ચઢતી હે ક્યું ! તુંમ સહકુટુંબ ક્યું નહીં નીકલે ?

લક્ષ્મીદાસ—ખુદાવિંદ સ્ત્રીને તિર્થની જરૂર નથી.

અકબર—કેસે જરૂર નહીં હે ?

લક્ષ્મીદાસ—તે પોતાના પતિનાં જો દર્શન કરે તો તેને અડસક તિર્થનું ધ્રુજ મળેછે !

વિદુષક—તે તમારા જેવા હોયતો ના ?

અકબર—વિદુષક, બીચમૈં મત બોલ, મહારાજ આગે બોલો ?

લક્ષ્મીદાસ—અને તેમજ સ્ત્રી પતિવ્રતા હોય તો એના દર્શન-
થી એના પતિને સઘળાં તિથિનાં ફળ મળેછે.

વિદુષક—રાજા ભરથરીને પણ ખીંગાના દર્શનથી સર્વ તિથિનાં
ફળ મળ્યાં હતાં, મહારાજ સાચું કહોછો, ઓલો પછી ?

અકબર—તમ મહારાજ હમારે થડે જોડે સખ તિથિના ફલ
મીલજતવે વેસા કુછ ઇલાજ બતલાઓ કે છસકે લીએ હમારે હજર
કરનેકું મકે જના ન પડે.

લક્ષ્મીદાસ—નામદાર, આપના જઈએ માત પીતા તથા આ-
પના ઉસ્તાદના દર્શન કરો તોપણ સઘળાં તિથિનું ફળ આપને મળે.

અકબર—મેરે માતપિતા ઓર ઉસ્તાદ ગુજર ગયેહે.

લક્ષ્મીદાસ—તો નામદાર મેં પતિવ્રતા સ્ત્રીના દર્શનનું કહ્યું
તો તેથી પણ તેટલુંજ પુન્ય છે માટે આપના જનાનાની શી તારીફ
કરવી, હુરમ સાહેબનાં દર્શન કરો તોપણ તેટલુંજ પુન્ય છે.

અકબર—બરાબર મહારાજ મેરે એક સાવ અદારા હુરમહે
વો સખ તેક બખ્શ ઓર મેરેએ બી ટેકવાલી ઓર દિલસ પાક હે
સો ઉસકા દેહાર કરનેએ મુઝે મક્કા ઓર કરબલા બંકે હજરશરીફથી
જર નહીં હે.

લક્ષ્મીદાસ—આપ બાદશાહના જનાનામાં પતિવ્રતાનારનું શું
પ્રયત્ન, એતો હોયજ હોય ! !

વિદુષક—(બીરબલને આંખથી ઇશારો કરીને) છેતો એવુંજ !

અકબર—હું બીરબલ મુઝે બખ્શ હજર કરનેથી જર ન-
હીં હે હું !

બીરબલ—હાં ખુદાવીદ, (મુઠી બતાવીને) આપકું કાયકે
આસ્તે જર હોવે !

વિદુષક—(જો મુઠી બતાવીને) બીલકુલ જર નહીં હે ! !

અકબર—બીરબલ, ચહ બમનકું કુછ ખરચીકા બંદોબસ્ત કરદો !

બીરબલ—બહોત અચ્છા સરકાર ! ઓખદાર ?

પ્રતિહાર—હુકમ સરકાર ?

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ, તમે પાપાદ સારું બિનાઈ પાસળ
સાચવાશે એવું મારા બંધાનાં જાણે છે કેમકે—

ગીતી

દેવા સેવા પ્રીતે, સમ સાત વિચર સુધ પ્રગટ કરતા,
જોજન દેવા સેવા, મિત્ર ધર્મ ધૂળ પોગાવ આગરતા;
દેવ પરસ્પર નંદી, ધૂળ રોતેને કલ્યમાન કરતા,
નાનને સારવ તેને, સલાવીને પ્રેમ કલ્પ બનતા.

પહાડસિંહ—હા બારી મિત્ર કેમની ઝાટમાં વાનાથી દદ
જાતી રહેતી નથી.

વિમળમતિ—ભારે તેમા વિશેષ પછી શું મનું દમે ?

પહાડસિંહ—પ્રાણ.

ગીતી.

પ્રકારમ મારેનું, સ્યુખ મરીર આ સાચવ કેમકે;
તુચ્છ ગણીને તેને, મિત્ર દુષ્ણમાં તે અરપણ થાયે;
તથા દેદ તે સમયે, વિશેષ કિમ્મતની તેના મનને;
મિત્ર દુષ્ણમાં અરપણ કરતાં ઝાટકાવે તરી તે નનને.

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ એવા મિત્રનો આ વિશ્વમાં વિરલા
દશે !

પહાડસિંહ—તો આ મારી મિત્રાઈ પણ તેવીજ જાણવી.

વિમળમતિ— નાલીની છંદ.

અમર અજર તોએ મિત્ર કિર્તિ ધવાતી,
નશવર દુષ્ણ દેહી સ્વામી નિશ્ચે જવાતી;
નકિ નકિ નકિ એતો નાથ રીતી સુ રાખો,
અનુપમ ખુશી એતી આપ પ્રીતેજ આખો.

પહાડસિંહ—પ્રિયા, મિત્ર ધર્મનું સંસ્કૃત પુસ્તક તમારી સ-
ખીએ તમને ભેટ દાખલ મોકલ્યું છે એવું તમે કહેતાં હતાં તે ક્યાં છે !

વિમળમતિ—તે સોનેરી અક્ષરથી આપને માટે તૈયાર કરાવું-
છું હવે એકાદ રોજમા લખાઈ રહેશે એટલે આપના ચરણ કમ-
ળમાં લઈ હાજર કરીશ પણ પ્રાણનાથ આપણા પ્રિય પુત્ર વિજ-

મસિંદે અભ્યાસ તો ફીક કર્યો જણાય છે, કાલ દિને મેં કેટલાક પ્રશ્ન કર્યો તેના એણે સંતોષ કારક ઉત્તર આપ્યા.

પહારસિંહ—હા! એમાં સ્વદેશાભિમાનનો જુસ્મો સારો જણાય છે અને મેંને લાગે છે કે તે આગળ જતાં વીરની પંક્તિમાં નીકળશે.

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ એ તમારી તાલીમનું ફળ છે.

પહારસિંહ—હા! એ બધા નીતિ ગુણના અંકુર ઉત્પન્ન થયા એ મારા હમેશના ઉપદેશે એમાં શક નહીં.

વિમળમતિ—પ્રિય ક્રોધ ન કરો તો કહું.

પહારસિંહ—મુખથી કહ્યો શું છે?

વિમળમતિ—બાળકોની તાલીમનો વિશેષ આધાર અમારા પર રહે છે.

વસંતતિલકા છંદ.

સાચી રતી શિશુ તણી અમમાં રહે છે.
ખીતા થકી જનુનીને વધુ એ ચહે છે,
બોલો કરે અસર તેહમાં જે અમારા,
તેવા નકી નહિ ઠરે વચનો તમારાં,
નીતી અનીતિ જનુની તણી એ થહે છે,
કીશોરમાં મન તણી સ્થિતિ ત્યાં રહે છે,
તેમાં હશે જનુનિ જે નિતી બોધ દાતા,
વીરો થશે ધરણિમાં એવધી ગણાતા.

પહારસિંહ—પણ સાથે અમારો ઉપદેશ અને ધાક પણ જે મુજેજ બાળપણમાં તમારે સ્વાધિન હોય એ તો દેખીતુંજ છે.

વિમળમતિ—પણ અમે જે સાદાં ભોજન પાનની સાથે માનસિક એવું જે નીતિના ઉપદેશનું ભોજન ન જમાડીએ તો જરૂર શરીર સારાં પૌષ્ટિક પદાર્થથી પુષ્ટ થાય પણ મન મૂઢ રહે અને દુષ્ટ વિકારોથી વિકૃતિ પામે તથા સદ્ગુણનો પ્રકાશ ન થાય એ ચોક્કસ સમજાવે.

પહારસિંહ—એ બધી તમારી ખરી વાત છે અને હું અંગિકાર કરું છું.

નેપથ્યમાં—મારાં માતૃ પિતાનો આહીજ લગાવ્યો ને શું.
પહાડસિંહ—નિજવસિંહ આને ક્યાં રોકાણો હશે !

વિજયસિંહ—(પ્રવેશ કરીને) પૂત્ર પિતાજી, પ્રણામ કરેલું.

પહાડસિંહ—સુભારતાંજ આગો. (ને બેસ પછી) કેમ બેઠા
બેસો તમે આરલા રોજ બણીને શું શીખામણુ લીધી ? સંસારમાં
શી રીતે તનેવું !

વિજયસિંહ—પિતાજી પ્રથમ તો આપની તથા મારાં માતૃ-
શ્રીની સેવા હજાર કામ પડતા મુઠી અનન્ય ભાવથી કરવી, એ
સર્વોત્તમ તાતપર્ય મેં ગ્રહણ કર્યો છે, બીજું એ કે આ સંસારમાં સ-
દાચરણથી આતવું, અનીતિ અન્યાયથી દુર રહેવું, સ્વપ્ને પણ
અસલ ભાવણુ કરવા ઇચ્છા ન રાખવી, અયોગ્ય રીતે દ્રવ્ય સંગ્રહ
કરવા દ્રષ્ટિ ન કરવી, પરદારાતે માતાવત સમજવી, એક નિષ્ઠાથી
હમેશા ઇશ્વરતું સ્મરણુ નિયમિત રીતે કરવું, કોઈ પ્રાણીને દુઃખ ન
દેવું, સ્વદેશાભિમાન રાસ ધર્માભિમાનનો કદી ભાગ ન કરવો, ઉ-
દ્યોગી આગ્રહી અતે ધૈર્યવાન થવું, કદી સાહસ કામ ન કરવું,
પોતાના પુરુષાર્થથી કમાઈ ખાવું ને ગમે તેવું સંકટ આવે તોપણ
સદાચરણ કે નીતિ વિરહ પગલું ન ભરવું, તથા ધૈર્ય રાખવું.

પહાડસિંહ—(સ્ત્રી સામું જોઈને) શું માફ અંતઃકરણ આ
સાંભળી પ્રસન્ન થાય છે.

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ, મા ખાપોને આથી અધીક સંતોષ
બીજો કયો છે ? સદગુણી પુત્રના કમળ વદનથી નીતિ વચનની
અખંડ ધારા નીકળતી આપણે જોઈએ એ સંતોષ આગળ બીજું
કયું સુખ તુલનામાં આવી શકે છે ?

પહાડસિંહ—બસ બસ, પ્રિયા, એથી હદ આવી રહી !

વિજયસિંહ—પિતાજી, જયપુર જોધપુરના મહારાજ આને
આઆ-ભાઈ આંપરાજ પણ આને આવવા જોઈએ.

પહાડસિંહ—હા, એમની મુદત પણ આજ કાલ પુરી થાય છે.

સિપાઈ—(પ્રવેશ કરીને) સંરકાર, આંપરાજ જુદીથી પધાર્યા.

પહાડસિંહ—ક્યાં છે ?

સિપાઈ—અહીં આપની પાસે આવે છે.

પહાડસિંહ—ચાલો, તારે આપણે સામા જઈએ.

(સહ જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ નો.

સ્થળ.

રસ્તો અને પછીથી જન જીખીનું ઘર.

પાત્ર.

ખીરખલ, જન જીખી.

ખીરખલ—(સ્વગત.) અગત્યા કરનાં ! જો હોના થા સો તો હો ચૂકા; પાદશાહકી સરતકું અગ તીન દીન રહા હે, ઉસ અવલ કુચલી પુરાવા નૈયાર કર રખના ચહીએ. હોડમે જોમે શીકસ્ત પાયા તો જોશક જે ઇતખાર હોજિગા, જોર આખર વશીર જનોડા વક્ત આયગા; (ખુબ યાદ કરતાં) અચ્છા યાદ આયા ! જનજીખી બિના હય કામ નહીં બનેગા. વો પુરાની કનીઝક જોર જનાનેકી સગ રાહસે નીસબત ધરાતી હે; ઉસકે ઘરે જાઉ, જોર કુચ્છ પ્રપચસે ઉસ પાસસે ઇસ ખાતકા પત્તા મીલા લઈ, સીધી ખાતસે વો કબુલ નહિ કરેગી, ઉસ ખારતે કુછ જુગત લગાની ચાહીએ, તય કામ બર આયગા. (આકાશ તરફ જોઈને) અરે યહ વિચારમેં ને વિચારમે ઉસકા ઘર નહીક ચલા આયા; મધ્ય રાત્રીકા સમય ઇસ બખત હોગા, યહ અંધેરી રેનમે મેરે બિના દુસરા કોઈ નજરે નહિ આતા અગ તાકીદસેં અપના કામ કર લેના, નહિતર ચોકી વાલા કોઈ મિલેગા તો વો ખીજાનેગા સો અચ્છા નહિ, ઉસકા ઘરબી બંધ હે. (ઘરના કમાડની સાફળ ઠોકીને) જોલીયો ! જનજીખી જોલીયો !

જનજીખી—ઇસ વક્ત કોન હે ! (આખું ચોળતી ચોળતી આવે છે દાર ઉગાડે છે તારે ખીરખલને જોકા જોક જોઈને) અરે ખીરખલ સાય ? આપને ઇસ વક્ત, બડી મહેરબાની કી ! યહ કુંડીક કયા કામ હે ! દરમાઈયે.

ખીરખલ—જનખીખી, એક બડી જુલમડી ખાત હોતીહે?

જનખીખી—ક્યાહે! મેરે માલીક!

ખીરખલ—કલ મુખેરમેં તેરેપર જુલમ જુલમનેકા હે, તુ જ-
હિ પર રહેમ હોનેકે લીધે મેં આપાહું; ખીખી ફાતમાને તેરી ખાત
આદશાહકું બાહર કીહે કે જનખીખી જનાનેમેં ચાર લા દેતીહે.

જનખીખી—મેરે સરદાર, મેં અગકળ જનાનેકા કામ કર-
તાહું! મેનો જહાદીસે થઈ ગયીહું, ઝોર ખીખી ફાતમા પાકહે દિલકી
ક્યુ! વો મેં જનતીહું!

ખીરખલ—વો ખાત આય તેસી હોવે! મગર તેરેકું કલ મુખે-
રમેં ગમેપર ખીકાકે સારા ગાંઢમે શીરા કર દેશ નિકાલ કરનેકા હુકમ
હવાહે! તેરી એ હજતસે બહોત દીલગીરહું!

જનખીખી—મેરે ખીરખલ દાદા, કુચ બચનેકા અગ મલાજ
હે! આપકી હુડીપર રહેમ કીજાયે!

ખીરખલ—એક ખાતહે કે (ખીખી ફાતમાની વાત જનખીખીને
મોઢેથી નિકળેલી જોઈને.) જો ખીખી ફાતમાકી નાપાકી કીસીખી તર-
હેસે આશાહકું રોશન હો જાયતો તેરા અચાચ મેં કર દહીં.

જનખીખી—મેરે માલીક! વો મેરા કામહે નાપાકી સો એક
મેંછહો દુસરે સગ જનાને પાકહે! ઝોર યહ ફાતમા બડી ચતુર
હોતીહે, લેકીન એક ચાર ઉને રખા હે સો ઝોરતકા લીઆશ પહીરકે
કનીઝકકા કામ કરતાહે કિસકું હોંજમે હમામ કરાઓતો સગ જન
પરેગા.

ખીરખલ—ખીન અદેશે યહ ખાત કરતી હે? જનખીખી! તો
મેં તાલાશ કરું!

જનખીખી—હાં મેરે આપુ? બેશક સચી ખાતહે! સારે જ-
નાનેમેં એકમેયહ નાપાકી ચલતી હે! વો દેખકે આદશાહકે ડરકે
મારે મેને નોકરી છોડદી, ઝોર ખીખી ફાતમાકું હુડી રાભીયાને યહ
હરામી લગાઈહે! રાભીયાકું પૂછ દેખો?

ખીરખલ—અચા જનખીખી, અગ મેં સગ તપાસ કરતાહું

ઝોર તેરા અચ્છી તરેહસેં બચાવ કરેંગા ફિકર મત રખનાં. અબ મેં રખસત ચાહતા હું,

જાનખીખી—પધારીયે સરકાર.

ખીરખલ—(ચાલતાં ચાલતાં) અબ સખ ખાત મીલ ગઈ; કલ સુએરમેં જાકર પાદશાહકું સખ ખાત દીખલા દેની, અબ મેં ફિકર હોકર ઘરેં ચલે જાવે.

(નીકળી જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—દિલ્હીને પાંધર એક ચોગાન.

પાત્ર—ચાંપરાજ ને પહાડસિંહ.

ચાંપરાજ—કેમ મિત્ર, ગયા છ માસમાં નવીન શું બન્યું છે, તમારા પત્રથી બંધી હકીકત તો સમજવામાં આવે છે, પણ કોઈ વિશેષ બનાવ બનેલ ખરો !

પહાડસિંહ—મિત્ર, અકબર આદશાહની હુવાઈમાં નવા બનાવે બન્યાનો સુમાર નથી, હમણાંજ આદશાહ ઉપર તમારા ટેકી ભાયાત તરફથી એક પત્ર આવ્યો હતો, તેમાં પ્રતાપસિંહે આજ સુધી અડગ રહી અંતે તાબે થવા આજીજી જણાવી હતી.

ચાંપરાજ—(આવેશમાં) હું નથી જાણતો કે એ વાત સાચી સ્વપ્ને પણ કદી હોય ! સીસોદીયાના શીર આખાદ છે સાં સુધી તો એ નહીં થાય !

પહાડસિંહ—જેમ તમે કહો છો તેમ તેમના મિત્ર પૃથુરાજે પણ કહ્યું, ને ખાનખાનાનો પણ એજ અભિપ્રાય પડ્યો કે હમીરનો વંશી હીરો પ્રતાપ જીવતાં તો એ કદી થવાનું નથી. હવે પૃથુરાજે એ બાબતનો ખુલાસો મંગાવ્યો છે. આવે તે ખરો !

ચાંપરાજ—એ કોઈએ પ્રખ્યાતી ફતિમ કાગળ લખ્યો હશે ! એમાં શક નહીં !

પહાડસિંહ—(મિત્રની ટેક જોવા) મિત્ર, તમે આદશાહના કુળમાં કેન્યા દેવા સંબંધી અને સાચે ખાનખાનાદિક વ્યવહાર ન

ખીરખત્ર—ચલો તું કલતારું મગર જલ્દી પનાવતો એસા કહ્યું તેને કોણે એમનું તે કોણથી મનમગ થતિયત્તા હે સા જલ્દીર કચેરીમે મુકમર કરનાં એકર આપને જિયમેનો મિલકાંત હુંકે જો આજ શીતલ હોવે સંજના દરન કરે વેસા તેવું એકર અમુક સ્વાદિષ્ટ ઓર અધુર મિનેનો નહીં મેલોપણ પામ હોવે.

વિદુષક—મુને જામેમાં જો, કાઈ દુનિયામાં નહીં ત્યારે ત-
માનું પરચાવું—

ખીરખત્ર—મુકમર કરે જાત કરતાં સ્વપ્ન બોલ આપને પરચાવું જાતર જગા પસંચર નહીં!

વિદુષક—ત્યારે ખીરખત્રો જાકો હકમશે અમારો જો માણસનો જોડ જોવો છે કે જોવું જોઈ? થતું નથી કે થવાનું નથી!

ખીરખત્ર—જેવકર મારા જયગા તેરી ઓરતસે આખર તમકે રહે રોગી.

વિદુષક—કેક ન રહે તો એકમેક થઈ જાય! પછી જાત ભાત ન જાવે! પણ ખીરખત્રજી હવે તો સાત પંદીની આળસ જવા બેઠી હો!!

ખીરખત્ર—તેરી કમા આત મગર ધિર તો ધાલેમે ધુલ! અ-
પને પ્રથમસે દિલ મીલાકે સાદીકો હોવે તો કીસીક મગદુર નહીં,
સેકીન અભાતો ધરમે ગાલી ખીના આત નહીં હોતી.

વિદુષક—તો હવે હું પણ સાચેસાચું કહુંછું કે મારે માથે તો
જોડાની ખીટ પડેછે કહ્યોતો ટાલ દેખાડું, આકી તો સભામાં આળસ
જાળવીએ છીએ, નહીં તો ઘેરતો ત્રણ ટકાના છીએ!

ખીરખત્ર—સગ જગે એસાઈ હે જળસે સ્વયંવરકા ચાલ
નાખુદ હુવા ઓર આલસગનકા રીવાજ નીકલા, તળસે આધા જીવતર
તો ખરાજ હો ચુકા.

વિદુષક—અરજું કેમ આપું કહોને પછી છેવટ શું ધાર્યું?

ખીરખત્ર—કચેરીમે હોવે સો દેખતે હે. કોન માધકા પુત ખી-
ડા ઝડપેગા ઓર ખિના કારન લાખ ટકેકી હુંટાયગા.

વિદુષક—ભાઈ લોહી ઉકળશે ઇ જાનું નહીં રહે, પણ આપણે
તો આજ કચેરીમાં નહીં આવીએ.

બીરબલ—નહીં નહીં, બેશક આના.

વિદુષક—ઠીક લાગે તમે કહોછો તો આવીશ.

બીરબલ—અચ્છા તબ અબ કચેરીકા સમય હોતાહે ખાસ્તે જાનેકી તૈયારી કરના ચહીએ.

વિદુષક—ઠીક, હું પણ મારી ઝોરતની સલાહ લઈને આવું છું, કેમકે પુછ્યાં વગર બીકું ઝડપું તો માર્યો જાઈ.

બીરબલ—બીચારકે કરનાં.

વિદુષક—એમાં કહેવું પડે તેમછે નહીં, બધું બીજીને શીખ્યોછું.

બીરબલ—ચલો અબ સતાબીસે જાવે.

(જાને નીકળી જાયછે.)

પ્રવેશ ૬ દો.

સ્થળ—કચેરી.

પાત્ર.

અકબર, બીરબલ, વિદુષક, ચાંપરાજ, શેરમેક લાલખાં.

કમાલખાં, ખાનખાનાન, ટોડરમલ પૃથુરાજ.

માનસિંહ, ગંગકવિ, ચોપદાર.

ચોપદાર—રોશિયાં શામ, હોગધ તમામ અગર મુંબતી જલતી મુદામ, મંત્રી મુત્સદ્દી ખાસે દીવાન, હુકમ મુલકમેં તુમારા તમામ રોજનીશાન દોલત મુદામ ખાશત ખર હોકે મહમદ આલેકું સલામ, ઇલાહી ખેર, ઉમર દોલતબદા, બોલખાલા, ચડતી દોલત જહાં પનાહ અકબરશાહ મેહેરખાન નીગાહ રખીએ.

(બાદશાહ સિંહાસન ઉપર બેસેછે, લાગે બીરબલ વિગેરે સલામ કરેછે, લાગે તેમનાં નામ લઈ ચોપદાર અતુકમેં છડી પોકારે છે પછી સૌના પછી.)

અદબસે તદ્દાવતસે અપને અપને મામુલ દસ્તુરસે જૈદીયે. ચાંદની રાતકા ચંદ નિકલા હે, સારાં અંધેરે ગુલફતમેં ખડા હે, મશાલચી ખારા હુવે સાહેબુકે ડેરે ખારે કાશમે ફેરે રેશમકી તનાત મખમલકે ડેરે, સુન્નેકી કુદ્દી, રૂપેકા પોત, જ્યોતકી પ્રકાશ, લછમીકા આસ, મસાલચી ચોપદાર ખડે હજૂરમેં નીગાહ રખીએ મહેરખાન

અકબર—ખીરખત, દાઉદખી સામનો જો લરકર, બેજતયા ઉસકા આખીર કયા લગાત છે ?

ખીરખત—જહાં પનાલ, ઉને દાઉદકું મારકર યંગાલા સુર કીયા છે, ઓર મુજરાતમે મુજદરશાદને અંડ મચાયાયા. બિસકુંબી વહાંસે નીકાલકે કાદીઆવાડમે લકાલદીયા છે.

અકબર—ખીરખત, હંસ યરસમે આમદાની કમતી બહાત આઈ ?

ખી.ખત—ખુદાવીંદ, સતીકા મારા અંધ કરનેકે લીયે દો લ-
બર આદમીંદ કાવલ ખગાર દેના પડતા છે, ઓર હિંદુકી દેવકી
જગેપર કર લેનેમે આતાયા વો મોકુફ કીયા ઓર જગ્યા બેરા
માફ કીયા, હંસ આખતુંકે લીયે કમતી આઈ. મગર નામદાર કી
હંસ સખાવતીસે મુજલરાજ આદનાયકા પ્રકાશ સારા ભરતખંડ
મે હો ગયા છે.

અકબર—ખીરખત, અંધ હંસસાલમે આમદાનીકી સીલક
ખર્ચકી કયા તપસીલ છે ?

ખીરખત—જહાં પનાંહકું રોશન હૈ કે ઉસમેસે રાજખર્ચે ઓર
લવિખ્ય બિચાલ ખર્ચ આદ કરકે સખ સીલક રૈયત હીતકે મકાન
ખોંધનેમે, ઓર અન્ય ભાપાકે પુસ્તકુંકા અપની ભાપામે તરબુમા
કરાનેમે, ધર્મોપદેશકોકું ખુલાવનેમે, સંસ્કૃત પુસ્તકકે શોધનમે ઓર
સખ એસી વ્યવસ્થામે ખર્ચ કરનેકી તપસીલ હુકમ માશીક તૈયાર
કરી છે ઓર સખ ખાતેમે આઈન અકબીર માફક વહીવટ દાખલ
હો ગયા છે.

અકબર—અપને સખ અમીંકી લડકીકું શીખાને આસ્તે બં-
દોખસ્ત કરનેકા તુઝે કહાયા, સો કિયા હેકે નહિ ?

ખીરખત—ખુદાવીંદ, એક દિન આપ હજૂર ખુલવાકે તીલાશ
કીજીએ, વો બડે બડે કીતાબ કુરાન મઝેસે પઢતે છે.

અકબર—અચ્છા, તખ એકદિન ખુલવાયજે.

ચોપદાર—(ગંગકવિ આવેછે અને બાદશાહને સલામ કરેછે,
ત્યારે) ગંગકવિકી સલામખેં નીગાહ રખીયેં, મહેરબાન, નીગાહ રખીયેં.

અકબર—આધ્યે, કવીરાજ બેઠીયે.

ગંગકવિ—(સલામ લીધા પછી ઉભાં ઉભાં.)

કવિત.

હીરા માનીક મહોતી, જવાહીર પોખરાજ,
તખતપે બેઠે દમાં ઈંદ્રહુકો અન્યો હે;
આહું પહોર બહાં પનાહ, નેક ન્યાયી ચક્ત રાહ,
બેઠે બીદવાન ચર્ચા કરકે અંખાન્યો હે;
ફૂરાનકો પાર લીનો, બેદનકો સાર ચીન્હો,
બૈબલ સીદ્ધાંત કીનો, પાર ચું પીછાન્યો હે;
અકબર શાહ, આદશાહું કે આદશાબડે,
મુગલ શીર તાજ ગંગ જુગમેં એક જન્યો હે.
અટકમેં કટક બેળ્યો, કામુલકું કબજ કીનો,
ઉઝબેગકું ઉડાયો, થીરતામેં થાક્યો હે,
અંગાલ બેઠી હુલાઈ, કશ્મીર કીની સવાઈ,
ગુન્નત લીની લગાઈ, તવારીખેં લખ્યો હે;
અમ્મદ કો નય લીનો, આંદખીખી માગ દીનો,
ખાનદેશ અંડનીમેં, મુગલ નામ નાખ્યો હે;
કહે ગંગ અકબર શાહનકે શાહ શૂરા,
આપ શાને કોન દેશ બાકી અબ રખ્યો હે,
મારવાડ માન મૂક્યો, અંશ હુવો ખીકાનેર,
અંબર સલમ્મ સખ દ્વાર આય અરે હે;
જેપૂર મર્યાદ મૂકી, હુવે શાહકે સંબંધી,
બુંદી કોટા નોકરીમેં, બખ્ત પાય ચડે હે;
બડે બડે રાજબંશી, લડબેટી બાત છોડી,
હાથું જોડી શર્ત આયે સદા પાસ ખડે હે;
કહે ગંગ દીલીશાહ, આદશાહું કે આદશા,
મુગલકું આદ તાબ પાય સખ પડે હે.

(એટલું કહી બેસેછે.)

અકબર—(બહુ પ્રસન્ન થઈને) કવિરાજ, આપકું ક્યા ચધ્યે,
આપકી જે તારીફ કરે સો થોરી હે.

ગંગકવિ—નામદાર પાદશાહ સક્ષાત્ત્વ રહેલો, હમારે હમારા
આ સદાયે, હમારે તો જંગમ :

કવિત.

તાથી ગાળે આલ જનું, સમય ગાળે માથે બની;
પાનીકો પ્રવાહ ગાળે, જેણે ભેડી પાનકી;
સુભગની રત્ન ગાળે, રંગી જેણે જેણે ગાળે,
આનુર નાદકા ગાળે, જેણે પ્રીત પ્રાનકી;
સંદેહો સંકાર ગાળે, આનક નયું રવાની ગાળે,
સક્ષા સકી ગાળે, જેણે બેટ બાનકી;
તંત્ર ગાળે માનસર, મોર ગાળે મેઘ ઝર.
ગંગ-ગાળે નજર તેણે, સુભગ સુભગાનકી.

અકથાર—કવિરાજ, હમારી નજરેનું ગંગ કાવ્ય તુમકું આ
જે, હમ કહ્યું ગંગ અકથાર રાજ નહિ જે.

ગંગકવિ—જહાંપનાહ, નામદારકી દુવાઈમે જ્ઞાનદેશ તાણે
કરના આકી આગ રહાણે.

કવિત.

જેતીકે ખીલાયતકે એક હિમરાવ યાકે,
તેતીતકે મંદુ નીજ ગાઈ કુર એત હે;
કહે કવિ ગંગ વર આગનકે જેસો લેખો,
એસેહી સમુદ્ર સાતું બધે સરા સેતહે;
એતી ભૂમી કયભઈ, કોન પાદશા લહી,
જેતી યહ અકથાર લીની અર લેતહે;
મેરે જાને આપું વીધી, આશ માન તોરી તોરી,
જેરી જેરી જમી શ્રી જહાંલદીકું દેતહે.
સીંહ વાઘ દેવદાને, દેવત દુહાઈ માને,
આપે થીર થાને, રતનાગરકે રેતહે;
ગંગ કહે જહાંલગું, દીનકર દીને કર,
તહીં યુંકે જેરી કર જેરી કર દેતહે;
લીએ તે ન અચી કહું, ખીલાયત એસી કોહ,

હૃથ આયે ગાહે ગાંડુ ગીરીજ સમેતહે;
સાતું દ્વીપ બસ કીયે, અકબર શાહ અય,
સપતેહુ આપતેલી લીયે દેશ લેતહે.

છંદ છંદવિનયની ચાલ.

ને ન ચડી નૃપ માનકે કાગર,
ને ન પ્રલેહકે સાગર ઝાંખી;
ને ન લહી કવિ ગંગ પુરુ વર,
શેષ કે શીપ કંપેહુન કાંખી.
ને ન લઈ જીવ કર્ને યુધીપર,
ને પૃથુકે રથ ચક્ર ન ચાંખી;
બામનકે પદ તે જું બચી મહી,
સો મહીમાન મહી પતી માખી.

અકબર—હું પૃથુરાજ, તુમને પ્રતાપરાણાકું ને અહવાલ
લીખકે ભેજતહે ઉસકા જવાબ કુછ આયા કે નહીં ?

પૃથુરાજ—જહાંપનાહ, વો અબ થોરા રોજમે આયગા, મગર
મેને આપકું ને આગેસે કહ દીઆ હે ઉસ માશીક હકીકત સમજનાં,
પ્રતાપ કબી તાબે હોનેવાલા નહીં.

માનસિંહ—(આદશાહ પ્રતિ) નામદાર, અબ આખીરકી
એક ચગાઈકા કામહે ઉસકે હાડ સખ નરમ હો ગયે હે, લેકીન
શરમકે મારે હથીયાર છોડતા નહીં.

ચાંપરાજ—માનસિંહ, તાજુખી હે ! કે તુમ એસી બાત
કરતેહો, કેશરી છંદગાની તલક તુણ બક્ષણુ નહીં કરતા, વો બેશક
સમજના.

અકબર—ખીરખત, જબ એસી બાત આતીહેકે હસમે ક્ષ-
ત્રીકી કુછ નામોશી હોવે તબ ચાંપરાજહાડેકા મગજ શીરજતાહે !

આનઆનાન—ખુદાવીંદ, જેસા પ્રતાપરાણા તેસાઈ હાડોતીહો !
(પાસે ગંગકવિ બેઠાછે તેને) હું ગંગકવિ ?

ગંગકવિ—નામદાર, વેલાડા કેસેહે !

કવિત.

અસલ અજમેર જાતી, મહુવાનહી મનાહી,
પતાપ બહુ ટેકી કરે. મના જેસો રાવલ;
હુમાયુ દાદેરા દાર, નાજો પ્રાદ પોરછમે,
લીંગો રા બોર કીયો, મુન્ન દરીયાવસે;
ચણ્ડી સરી બીખે, બુંદીકાટે રાજકોના,
કંપે લીંગ દેમ નાંદે. દગામર મારમે;
કહે એમ દિલીપની, હારાવની હીરાહામે,
સુમલ આદશા હુંકે ગયો ઉમરાવલે.

ટોડરમલ—(આદશા પ્રતિ) જહાંપનાહ, અરાયર ગંગકીને
રામકે વશકે અવવાસ મુનાયા, અપના રતન ભાર દિલા હાડાને
લીયાયા ! મગર વો સુની બંકે જાનશમદ, આપકી દુવાઈમે સદા
હાજર હે.

ખાનખાનાન—અંદેનીવાઝ, બુંદીકાટામે બી રાજનીતી અચ્છી
ચલતી હે.

ટોડરમલ—ખુદાવીદ—જેસે અપને સખ આઈન અકબરીકે
કાનુન બાંધે ગયેલે; હસ તરહસે ઉતેબી ઉસકે શાસ્ત્ર મતુસ્મૃતિ
માપીકે સખ ધોરન હાખલ કીયા હે.

અકબર—(ખીરખલ પ્રતિ) અચ્છા, અખ વો ખાત નહીર કરો !

ખીરખલ—બહોત અચ્છા ખુદાવીદ, (એમ કહી સભાસદો
પ્રતિ) એ સભાસદો, રાખો રોજ જહાંપનાહ મુઝે એકે ખાત પૂછતે
હે, હસકા મકસદ કીયાલે સો માલુમ નહીં મગર આજ યહ સખ
કચેરીકે લોગોકુ નામદારકા નેક ફરમાનસે એકે ખાત પૂછતેમે
આતી હે, ઉસકા અપની વક્તી ખાતરજમાં માપીકે જુવાળ કરનાં,
એસા હુજુરકા હુકમ હે.

અકબર—ખીરખલ, તપસીલવાર નહીર કરો !

ખીરખલ—એ, સુનો સખ કચેરીમે બૈઠતેવાલે રજપૂત, વસી-
ક અમીર વ ઉમરાવ, જહાંપનાહકા હુકમ હેકે હસકે ઘરમે અપની
ઝોરત અપના ખાવીદસે નેકબખ્ત મતલબ હસકું સંસ્કૃતમે પતિ-

વૃતા બોલતેહે એસી હોવે, ઝોર અપને દિલમે ઉસકી ખાતર જમા હોવે, ઉને ખડા હોકર વેસા જાહીર કરનાં કચુંકે વો જાનતેકી પાદશાહ સલામતકી મરજીહે; દિલમે એસા ડર મત રખનાંકે મુગલ શીરતાજકે સામેને હમ જવાબ કેસે કરે, ખેલાશક ખડા હોકર બોલનાં.

અકબરશાહ—ખીરખલ, તુમ તુમારે ઘરકી ખાત પ્રથમ બોલો.

વિદુપક—ગરીબપરવર, ખીરખલ સાહેબનું તો ઠીકછું, પણ પાદશું તાવેતો પીતળ નીકળે ! હું તો એમ સમજું છું.

ખીરખલ—નામદાર, મે હજુર કે હુકમકા જવાબ કુછ થોડા વક્ત પીછે કરૂંગા.

વિદુપક—ખુદાવીંદ જવાબમાં પાણી ઉડાછે, તાગ આવે એવું નથી !

ખીરખલ—(એ વાતને પુષ્ટિ આપેછે, ને કેમે કરતાં આ વાત ઉડી જાયતો ઠીક એમ ધારીને) ખુદાવીંદ સમુદ્રકા તાગ ખીલતાહે, મગર સ્ત્રી ચરિત્રકા તાગ નહીં ખીલતા.

વિદુપક—(વાત મારી ન જાય માટે) જહાંપનાહ ઉડા ઉતરી વિના તે કાંઈ તાગ મળે ! ખાંધી મુંઠીતો અસં ગાઉ સુધી.

ખીરખલ—હાં, નામદાર, યહ ખીદુપક તાગ લાયગા.

વિદુપક—હા, અમે લાવશું સારે પ્રલયને-છેડું નહીં રહે. (સહુ વિચારમાં પડી જાયછે, સારે ખીરખલ યુક્તિથી વાત કરેછે.)

ખીરખલ—ખુદાવીંદ ઝોરતોકી સચ્ચી નેકી એક પાદશાહકે ઘરમેહે, દુસરી જગે નહીં.

વિદુપક—ખાવીંદ, ખીરખલ સાહેબ તો હાજીહા લાણે છે, માત્ર એમ તે કાંઈ લોય ! સોના સાંકળામાં કુડ લોય ને બંટીધંટીમાં દિલ સાફ લોય, એમે પણ લોય હો !

અકબર—એસા હોવે તો બતાદે.

વિદુપક—(સ્વગત) ઘણુંય આપણે ઘેરછે, પણ હોડ કરૂંતો હાફ, ને બંધ થાય કચેરીનું પાફ. (પ્રકાશ) ખુદાવીંદ, વિચારે ચડ્યો છું.

ખીરખલ—(તેની વાત ઉડવા) નામદાર ઝોરતકી ખાત છોડહો, ગરીબુંમે ઝોરત ખીલકુલ પાક નહીં હોતી.

ફાળી ખુન તારી નાંવી કાઢી કેમો કાન છે
 પદ્મર બદલ કે મરમી રાની મે,
 ગરે તે પાવન ગાન ખા દેસે દેવગર
 સાચા મે દાસગાન ગુંદી કામ પવી મુગ,
 મલી તો કાચી મેક તો ગરે શીલ મે

હવે તમને મુકત અન્નદા, સીક મળ્યો તમા બીજા સમા
 કરી બંધા પત્ર બધા છે અને સરખા મહેસપર દારમો દેખાવ
 મેક ગયા છે.

શેરમેક—તકલી જોલ પાડ લેમી તો રાજ લાગ્યા.

દાસખાં—શેરમેક, અપની મસલમોનકી હવે લાગે લી.

કમાલખાં—અપને રાજ આમરે ક્યારે ગરે છે જોર ગદ
 રજપુત મે વદખમે નસા મેલતા છે તો પડી શરમીદગીકી પાતહે.

વિદુપક—સગલ બરખરી ગમ દનો તો કાચી પચુ બુધું છું.
 (નામે તમાને આરીને) અમમાદ કાચી નહેતો, લાડાની વાત
 સાચી છે.

માંપરાજ—તેરી સંગ ગદ પાતમે તકસાર નહીં કરતે મ-
 ગર દુખેરી પાતમે ઝિગાર કરકે જોલવા.

શેરમેક—ખુદાવીદ જલ્દા પતાહ ચલ કયા પાત છે, હમ શે-
 રમેક મહોળવખાંનકે લડકે કયા હમારી જોલાદ કેસે હમારે જનાને
 પાક ! લેકીન હમને ખુદાવીદ કે સામને ખડા હોકર જુવાળ નહીં
 કીયા જોર ગદ રજપુત મુગલ પાદશાહ કે નોકર ઉને આપકી સા-
 ગને જૈસા જવાળ કીયા કે મેરી જોરત પાક છે, જળ નામદાર;
 ચલ રજપુત મુગલ પાદશાહકી દુવધમે ખડા હોકે જૈસી હામ
 બીડતા છે તો મેં જાતસે ખુદી કોટા બકર ઉસકી જોરતકી નેકીમે
 ખલ્લ પહોંચાઉ તમ મેરા નામ શેરમેક સચા છે ઉરકે ધરકી હ-
 મકું સળ માહુમ છે કચેરીમે જાસ્તી જોલનેકા કુછ ઉપયોગ નહીં.

વિદુપક—હું હું જાઓને માથું એક કોરે મુકીને આવો.

પાદશાહ—શેરમેક ચલ ખુદીકોટાકા રાજ ખડા નેક ટેકવાલા
 છે તું ધસકી ધજતપર હુમલા કરતા છે, મગર તેરા કહના જુદા

નીકલેગા તો તેરા શિર કટા જાયગા એસી શરત અવલસે કરનેકી જરૂર હે,

કાજ—હાં જહાંપનાં, એસી શરત કરનેકી બડી જરૂર હે, ક્યું કે ચાંપરાજ હાડા બડા દાનશર્મદ ઝોર આજરવાલા હે । કુછ જસેતેએ નહીં હે, ઝોર શેરમેક જળ્ય એસી હામ બીડતા હે, તળ ઉસકીબી કુછ જરજનમીન લેકર મજબુતી કરની ચહીએ. મુગલ પાદશાહકી દુવાઈમે એસા કામ જીભાન કરારમે રખતેકી રક્ષમ નહીં હે નામદાર ! (શેરમેક પ્રતિ) શેરમેક, જનકી ખુવારી હોગી, બહોત બિચાર કરકે કમર કસના મારા જાયગા.

શેરમેક—નામદાર, મેં સાખીત કરદહીં તો યહ ચાંપરાજકા શિર કટાજાવે કે નહીં ?

ચાંપરાજ—ખુદાવિંદ, મેરા શિરતો ક્યા ! મગર મેરા ખુદીકોટા ટાઢા રાજબી સુપરદ કરનેકું તૈયાર હું જળ્ય વો મેરી ઝોરતમે કુછબી એળ નીકાલે તળ.

પૃથુરાજ—(પાદશાહ પ્રતિ.) નામદાર યહ શેરમેકકી કમળખી હોયગી.

શેરમેક—કમળખી કીસકી હોગી ઉસકીતો આગે માલુમ હોગી, ક્યા મગરૂરીસે બોલતેહો, પાદશાહ સલામતકી ફજલસે યહ કામ કરનેકું મેં તૈયાર હું કુછ બડી બાત નહીં હે (પાદશાહ પ્રતિ.) હજુર આપકી તરફસે કુછ ખરચીકા જદોખસ્ત હોનાં ચહીએ.

અકબર—અચ્છા દેખતેહો ક્યા હોનાહો । ખીરખલ ઉસકું જો ખરચી ચહીએ સો દનાં.

ખીરખલ—બહોત અચ્છા સરકાર.

શેરમેક—ખુદાવિંદ એકે દુસરી મેરી ચારજ હે.

અકબર—ક્યા ચારજ હે ?

શેરમેક—મેં જહાં તલક ખુદીકોટા જાકર પીછા આગે વહાં તલક યહ ચાંપરાજ હાડાકું જદોખસ્તમે રખના ચહીએ ક્યુંકે ખાનગી જસુસસે વો ઉસકી ઝોરતકું બજાર બેજદેવે તો મેરી તલકીક્ સળ બરખાદ જાવે.

અકબર—અચ્છા એઆ બદોબસત કરનેમં આયગા, જોર તેમેકું મહ બાતકા જેવટ ધોરા રાજગે દેના પડેગા.

શેરમેક—બદોબ અચ્છા નામદાર, મેં આજ સાંગકું થહામે નીકહુંગા.

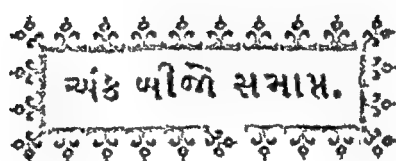
અકબર—(ખીરખલ પતિ.) ખીરખલ જહાં તલક શેરમેક આવે વહાં તલક ચાંપરાજકું તુમારે વહા રખના.

ખીરખલ—નામદાર હુકમ માફીક કરુંગા.

અકબર—ખીરખલ, અજ નીમાજકા વકત હુવાહે ખાસ્તે કમેરી ખરખાસ્ત કરો.

ખીરખલ—પનારીએ સરકાર.

(સૌ જાયછે.)

ચાંપરાજહાડો ને સોનરાણી નાટક સક્ષાંકિ.

અંક ૩ જો.

સ્થળ—ખુંદીકોટા.

પાત્રજન.

શેરખેડ.....અકબરશાહનો એક અમીર.

માલણ.....એક નહારી સ્ત્રી.

ચાંદમીયાં.....શેરખેડનો સીપાઇ.

સોનરાણી.....ચાંપરાજની રાણી.

સુખાધા }
સંગીતભદ્રા } .....સોનરાણીઓની દાસીઓ.

કુંઈયા—.....માલણ.

અંક ૨ લો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—કુંદીકોટાનું પાટર.

પાત્ર.

શેરમેક, માલણ, આંદમીયાં.

શેરમેક—(કુંદીકોટામાં આવી યાત્રી એક તરતીજ કરી, પાંચ ફૂંટલાં માંડ થાય એવી આદા ન બળાયાથી એક માત્રણથી સતપસ કરી અને માંડલી છે અને તેની રાદ જોતો વિચાર કરે છે.) મેં દરેક આયા, તંબુ રેરા ખડા કીયા, તકલીફથી બહોત ફાઈ, મગર જ્યાં ગાંઠે ઉસકા મુળી કીને નહીં દેખાહે, તથા અપની ક્યા ખીલાતહે કિમી નેહીમે ખસત પહંચાવે, યદ આત કબી હોને-વાલી નહીં અથા સરતો મેં. જરૂર મનયા, મેલી કેસા નાદાન કે રજપુત કે ધરમે મુસનેકા એસા જે અખતીયાર કામ હાય લીયા, બહોત મે સમજકો, મગર હોનેદો, ક્યા હોતાહે દેખનેહે, અબી તક માત્રનકું બેહોરો સો ક્યું નહીં આઈ !

માલણ—(પ્રવેશ કરીને ચેતી રેતી.) બોય ! માન આપરે ! માન પગ બાંગી ગયો ! માંડ માથું ફેડી નાખ્યું ? મોત આવ્યું રે ! હાયહાય !

શેરમેક—ક્યા હુવા પરવરદીગાર, રસ્તેમે ગીર પડી કે શીતુર કરકે પીછી આઈ ? પાંઘિ કેસ દુટ ગયા ! મેરા કામ કુછ હુવા કે પાંઘિજ દુટ ગયા; દશ હજાર સોના મહોર મેં-પાંચ પચ્ચીસ હકકે સજ ગલત !

માલણ—હું શું કરું ! અરે ! મેં છલખલતો એવું ચલાવ્યું કે છ ચોક્કી સુધી તો આંદમીયોને લાંચભીય દઈ ફેડીને ચાલી ગઈ; પણ સાતમી ચોક્કીએ એક અંધા રામદાસ કરીને રહે છે, તેણે એવો સખત માર માર્યો કે એક પરમેશ્વરે જીવતી રાખી છે, નહીં તો અહીં સુધી પહોંચવું કઠણ હતું; છેતો મેં આંખે સુરદાસ, પણ એવો હુંશિયાર પરિક્ષક, કે કોઈ પણ તેની પાસેથી અબાણ્યું માણસ અંદર જઈ શકે નહી, અને હુંતો પુરાણી ગોલી, જનાના-માંથી આતલ કરેલી, તે મારેતો એકદમ ધીમો સુર પણ પારખી કાઢીને એવો ઘોઠો ફરવો કે માથું ફેડી નાખ્યું, ને દીચણ બાંગી

નાંખ્યા, સો વિસામે આંહી સુધી પહોંચીછું, વળી હાડાજી દિલીથી આવે ને શિક્ષા થાય તે જુદી !

શેરખેડ—હવે તક પહોંચી, તજ તેને ઉસકા મું ક્યું દેખા નહીં!

માલણ—મુખતો મેં આગલ જોયુંછે ઘણીવાર, પણ તેથી તમારો અર્થ સરે નહીંતો ! ને હવે એ રાણીની મુલાખાત થાવી કઠણ છે ! કેમકે કાલ સુધીતો તે રાણી સૂર્યનું પૂજન પોતાની અગા-શીમાં કરતીતી, ને આજથી તો તેજે મહેલની અંદર સૂર્યનો પ્રકાશ લઈ પૂજન કરવા માંડ્યું છે, માટે મીયાં, હવેતો કામ કઠણ છે !

શેરખેડ—તજતો ખેશક ? મેરા શિર ગયા ! ક્યું હો ચુકા !

માલણ—મરદ આદમી આમ કાચર થઈ શું જોશોછો ! તારે બાદશાહથી હેડ કરી આમ આવવું નહોતું !

શેરખેડ—કામતો તેરસં દોનેવાલા નહીં, મગર દામ જો હે સો ખુંચલે ! ક્યા કુચ્છ ઇલાજ રહા હોવે તો જોલ !

માલણ—એક ઇલાજ ખરો છે, તે જતાવુંછું, શીકર ન રાખો!

શેરખેડ—દેખા તેરા ઇલાજ, મેનો જનતાહુંકે શીરતો જાયગા, મગર થહ સજ માલખીલકત તું અવલસે લે જાયગી, ઝોર મુજે જોગી ફકીર કર દેગી, મરંગા તો સજ, મગર લડકેકું તો કુછ દેજો.

માલણ—હું તાં ફીનવી નહીં લજો, હક કરવાની છું માંડે માથું ગયા પછી તાંડે, એમ સમજજો !

શેરખેડ—તજ એસા, તેરા ઝોર મેરા દોનુંકા શિર જાયગા, મગર ઇસસે કાયદા ક્યા હે સો જોલ ! અચ્છા અજ ક્યા ચઢતા હે, દેખું તેરા ઇલાજ, ક્યા જુગત ચલાતી હે.

માલણ—તારા લશ્કરમાંથી જસે આદમી, ને મારે જોસવાને એક રથ, તું લાવ્યો છું તે આપ, અને દાસીયુ તો ગામમાંથી લઈ લઈશ, તેની તમારે શીકર ન રાખવી, અને ચાંપરાજની જેસલમેર વાળી ફઈ જની અંદર ખેશક દાખલ થઈશ.

શેરખેડ—(સાંભળી ખુશી થઈને) વાહ ! કુદરત ! બહોત અચ્છી જુગતી નિકાલી ! અરે કીધર ગયા આંદમીયાં !

આંદમીયાં—(પ્રવેશ કરીને) સરકાર ફરમાઈયે ક્યા હે !

શેરખેડ—અપને રથ જો સંગ લાવે હે, સો તૈયાર કરો !

આંદમીયાં—ક્યું સરકાર ફતેદ ! તંજુમે દાખલ ? (માલણ સામે જોઈને) સુરત તો બંડી અચ્છી હે !

શેરમેક—(સુસ્તે ગમને) કમળાત, રત્નપૂતલી રાણી હાથ કરતી રમત નહીં હૈ; મદતો ઉસકી લુટી હૈ !

માલણુ—(તરસ ગરમે ચમને) મીયાં હું તો લુટીછું, પાણુ તમે રથ બેળો સા ખાટું લાવ્યા હૈ !

શેરમેક—તો તો દિવસી દિવસે, અગ નહીં, પીછે કહુંગા !

માલણુ—નર્તી નર્તી સાચું કહેા.

શેરમેક—આ પાત કહું ! ઉસકું તો રમને બીણકર મેરી ઓરત ગતવા કે દીલડી અપને ઘડું લે ગનીયા, ઓર કબર તો મુંબા દેખને નર્તી પાયા, આ પરચર દોગાર ? હમ તો બે દખલ હૈ ગમે ! માલન અગ તો હું ગમગર તમ ચક્ષાનો મેરી દખલ રહેવે.

માલણુ—શીકર નહીં, આ જાકીછું, પાણુ ગમે આદમીને રથ ગુપચુપ વાત બહાર કયાં વગર ચક્ષી લાક ટેકરી પાસે લાજર રાખયાં, મે હું તાં બધ બેળી યાકીછું.

શેરમેક—કુછ દિકર નહીં, ગુપચુપ રવાના કર દહીંગા, મગર થહ કામ બરોત વાકીદસે કરનાં, ક્યુંકે મુંકે જો મહેતત્ર નીકી હૈ, ઉસમે અગ થેરા દીન રહા હૈ

માલણુ—કાંઈ ચિંતા નહીં, આ વખત બરર કનેહ કરીને આવીશ.

શેરમેક—અચ્છા તગલન. (માલણુ જાયછે) ચાંદમીયાં.

ચાંદમીયાં—(પ્રવેશ કરીને) હુકમ સરકાર.

શેરમેક—ચક્ષ સળ બંદોબસ્ત કરે.

ચાંદમીયાં—ચક્ષો સરકાર.

(બંને જાયછે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

રથજ—સોનરાણીનો મહેલ.

પાત્ર.

સોનરાણી, સુખાધા, સંગીતલદ્રા, કુધખા.

સુખાધા—આહો ! સુવીલાસની, કમલ નયની સુખા રાજ આજા ! તમારું શરિર દીન પ્રતિદીન કૃશ થતું જાયછે, સુખની

દીવ્ય કાંતિ, મહા મનોહર નીલોત્મલ કમલ જેવી સુંદર વદન પ્રભાએ
જે માસ થયાં વિશેષ ઉત્તરી ધારણ કરીછે એ શું !

સોનરાણી—એની તું જાણે છે કે એ સર્વતું કારણ પ્રાણ-
પતિનો વિયોગ છે, જ્યારે જ્યારે પ્રાણનાથ દિલ્હી પધારે છે, સારે
સારે મારી આ દશા થાય છે. ને ક્યાં તુંથી અજ્ઞાણી છે. તેમ
હવે ઉત્તરોત્તર આવા હરેક વર્ષાર્ધ જનવા કટણ છે; (પાદ આવ્યાથી
ને ભોજનનો વખત મોડો થવાથી. કેમ હજી સંગિતભદ્રાએ રસોઈ તૈયાર
કરી નથી ? (સુખોદા તેની તજવીજ કરવા જાય છે તેવામાં સંગિ-
તભદ્રા આવે છે.)

સંગિતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) બાઈ સાહેબ, આજે ભૂલ બાઈ
ગઈછું, તેમાં જરા વિલંબ થઈ ગયો તે ક્ષમા કરશો, આપને માટે
જ્યારે ને ઘાસની કાંછ બનાવવા જે કાઠ લીધી, તેમાં થી હતું
એમ પાછળથી ખચ પડી ! તેથી બીજા પાત્રમાં બીજી વખત
બનાવવી પડી તેથી કાંઈ વાર લાગી છે.

સોનરાણી—તેની ચિંતા નહીં, પણ એવી ભૂલ ફરી ન કરવી
કેમકે મારા વૃત્તમાં ભંગ થાય; તો મારું જીવતર ધુળ મળી જાય !
જા હું હમણા આવુંછું. (તે જાય છે.)

સુખોદા—બાઈ સાહેબ, વારંવાર કહેવું યોગ્ય નહીં, પણ
આવું છેક નિરસ ને નિસ્તેજ અન્ન તથા ફલાહાર આપ નિલશઃ
કરોછો, તેથી આપનું શરીર દુર્બલ થતું જાય છે, અને તે અન્નવળી
એકજ વખત આપ લીધોછો, તેથી મારી એટલી વિનંતિ છે તે જે
વખત લેવામાં શું હરકત છે ?

સોનરાણી—સખી, શીવ પૂજન તથા પત્ની નામ સ્મરણ સં-
ધ્યાકળ સુધી પુરું નથી થતું તો નિયમ વિરુદ્ધ તે પહેલાં ભોજન
કેમ લઈ શકાય ! જ્યારે રાત્ર આંહી હોય છે, સારે તો દશબજે
રાત્રજી જમ્યા પછી આજ્ઞા થતાં તુરત હું જમી લેતી, પણ આ
વખતે પતિ વિયોગ કાળમાં બહુ વિચારથી વસ્તવાનું છે, હવે
સારા ખાનપાન એ માટે વિપગ નથી, પંચેન્દ્રિને વિકારજનક આ-
હાર આ વખતે ન આપવો જોઈએ, જે એક શ્લોકનો ભાવારથ તુને
કહુંછું તે સાંભળ ! અરણ્યમાં પવન પાણી ને પત્રનો આધાર કરવા
વાળા એવા વિશ્વામિત્ર અને પરાશર રૂપોએ કામને જીતી શક્યા
નહીં, સારે દુધ, ઘી દહીં સહીત ચોખાનો આધાર કરવાવાળા મનુષ્ય

જો ઇંદ્રીનો નિઝાદ કરી શકે તો નિધ્યાચળ પર્વત સમુદ્રને તરી જાય માટે સારા સારા જોગના પદાર્થનો સંગોગ રાખવો ને બીજી તરફથી મનને આંકશમાં રાખવા પ્રયત્ન કરવું, એ અસંભવિત છે. મનનો ખોરાક નિતીનો ઉપદેશ છે, ને અહારના પદાર્થ યુગ દેહના પોષણને માટે છે એ વાત ખરી પણ મનોવિકારનું પ્રયત્ન પણ અહાર ઉપરજ આધાર રાખે છે.

મુખ્યોંધા—(સ્વગત.) આહાહા ! આવો પતિવ્રતનો નિર્મળ સૂર્ય જ્યાં પ્રકાશે છે ત્યાં કયો મનોવિકારરૂપી અધકાર દર્શન દીએ ! (બાહ પ્રતિ.) ઉપદેશામૃતનું પાન કરી નગન કરે છું.

નેપથ્યમાં—ઉતારો કંઈ જગોએ આપ્યો.

સોનરાણી—(ધોંધાટ સાંભળીને) સખી બહાર કોલાહળ શાનો થાય છે !

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) બાહ સાહેબ આપના સ્વામીનાથની કુધ્યા જેસલમેરથી આવ્યાં છે, બસો આદમી સાથે છે અને રથમાં બેસીને આવ્યાં છે.

સોનરાણી—(જરા વિચારીને) કુધ્યાને મેં તો ક્યાંથી જોયાં હોય પણ એના ભત્રીજાનું રાજ છે આવે એમાં નવાઈ નહીં, સત્કાર બરાબર કરવો (દાસી પ્રત્યે) ઠીક બહુ સાહે આપણા સુર સચીવને કહી ઉતારાનો બંદોબસ્ત કરો જેસલમેરવાળા છે માની માટે કાંઈ અપમાન થાય ને ચાલ્યાં જાય તો પ્રાણનાથને મારું લાગે જા કુધ્યાનો રથ આંહી હંકારી લાવો ને જઈને કહે કે અંદર પધારો પ્રધાનજીને જાણતો થઈ હશે તોપણ આદમી ઘોડા વીગેરે ના બંદોબસ્તને માટે કહેવરાવજે.

સંગીતભદ્રા—બહુ સાહે !

(ગત્ય છે.)

મુખ્યોંધા—બાહ જેસલમેરમાં આપણા કુધ્યા છે ! એ આટલા રોજ અજાણમાં જતું હતું !

સોનરાણી—હા ! એની મુંને પણ ખબર નથી !

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) બાહ સાહેબ આ આવ્યાં !

સોનરાણી—(ઉભી થઈને પધારો કુધ્યા !

કુધ્યા—(હજીવથી) અખંડ સોહાગ સોનરાણી દુબળાં બહુ થઈ ગયાં હો મારો આંપરાજ પરદેશમાં તે ચિંતા મોટી તો !

સુવા મુગલોનું કાસલ નિકળી જાય તો ઠીક !

સોનરાણી—કુધ્યા ક્યાંથી આવ્યાં ને ક્યાં જાયો છો ?
કાણા વરણે તમારા ભત્રીજાની ખજાર લીધી !

કુધ્યા—જેટા જસલમેરથી આવું છું ને દારીકાં જાઉં છું, તો જાણું કે રસ્તામાં મારા આંપરાજને મળતી જોઈ આંપરાજનો સં-
દેશો પણ આવતો કે કોઈક દીવસ આણીકાર આવવું આહીં તો સાંભળ્યું કે મારો આંપરાજ તો દિલ્હી ગયોછે તો જાણ્યું કે સોની
રાણી આંહી છે માટે ગામનો ટાળો કરી આલ્યા ન જવું, દીકરા,
મારો હાડો છેલો દિલ્હી કેટલું રહેશે !

સોનરાણી—એતો છ મહિના દિલ્હી ને છ મહિના આંહી રહેશે

કુધ્યા—(ગજગળી થઈ જઈને) અરરર ભગવાન ! મારો
આંપરાજ છ મહિના દિલ્હી રહે છે ! ગજગળની વાત છે ! કાંઈપણ
પ્રયત્ન કરી એનું દિલ્હી રહેવું છોડાવું તો મારા જીવને નિરાંત વળે !
સોનરાણી, સાચું કહું ! દુખ ન લગાડવું હો ! તમારું જીવ મારા
આંપરાજને ખરાખર નહીં હોય નહિ તો પરદેશમાં છ માસ સુધી
રહે નહીં !

સોનરાણી—(શુભે થઈને) કુધ્યા એવું કહેવું તમને ઘટારત
નથી તમે મારી રીતભાત જાણ્યા વગર તોલ આંધી દોછો એ તો
તમારી સમજણ કેવી : કદી હું તો છોકરું છું !

કુધ્યા—અરરર દીકરી ! દુખ લગાડ્યું કે ? ને અમે તો
હવે વૃદ્ધ થયાં અમારી આકલ અરધી !

સોનરાણી—કુધ્યા કાંઈ વિરુદ્ધ જોલો તો દુખ પણ લાગે,
આકી કાંઈ સંજોગ મટી ગયો નથી !

કુધ્યા—તે કાંઈ ત્રોડ્યો ત્રોડાય છે !

સોનરાણી—કુધ્યા જોસો, તમારે માટે કાંઈ નારતો પાણી
લાવું !

(જાય છે)

કુધ્યા—(રાણીના ગયા પછી) સ્વગત—મહેલની નીશાની
તમામ લખી લઈ.

(લખે છે.)

સોનરાણી—(પ્રવેશ કરીને) કુધ્યા લ્યો આ કાંઈ નારતો-
પાણી કરો.

કુધ્યા—સોનરાણી તારા વિના હું કાંઈ નારતો પાણી કરીશ,
પુંથ તારા થાતો બધે કાંઈ નારતો કરશું.

સોનરાણી—હું તો કુળના જ્ઞાન એકલ વખત દરવાર ને લાશ મહાજી દેહને પીડતું કંઈ નહિ.

કુળજી—ગરર કુળ ! આમ વચ્ચાંસે કેમ બન્યું ! આપણે સ્ત્રી ત્યાં ! તારી હાથ તોડા વરસતી ! આ વખતોમાં આટલું સંકટ સરીતો ! ! વેણી છોડી દે આ સંગતમાં ! જાતું પીડુને ખાજ કરવી ગયો અગરર કરીને નવી આપે '૭ માસ તે જુ મોટી વાત છે, હમણાં આપે સામસામ આવી પળેપળે આતમ એકતાં મહેલમાં દયારો ને શી રીતે બચાવે મનકર જેવી બધી રહેલું તે શું ! જાંત્રી દેહ પાડવી છે કે શું ! હું આવી આવીને તારી આવી દેવ ન મર્યાદા તો આપે અંધારામાં જમું ને કાંઈ આપે અને કોઈ કે કુળજીએ એકલી સમજાવે ન આપી, જાતું પીડુ તોર ને એક કરવા દેવા ! સમજા છે ! મોટીએ જમું કરવું પડે.

સોનરાણી—(અંજી ચર્ચી) કુળજી, તમને કુળ જામશે પશુ કહું છું કે જે સ્ત્રી કુલીના તોડા કમળમાં કેળવ મર્દ છે, ને જે શુદ્ધ રજપૂતપણીમાં છે, તેના મુખમાંની આમાં વચન કદી નિકળતાં નથી ! કોલો સ્વામિ પરદેશમાં ગયો છે, તેને સારા જ્ઞાનપાનાદિકની શી વસ્તુ છે ! તેણે સારા અગ્રંદાર વસ્ત્રાદિક પરિધાન કરી દાને રંજન કરવો છે ! તેને મનનો જેની રીતે અંદારનું મંદમાં, માતકનું વધમાં, જ્ઞાની શંતનું અજ્ઞારમાં, ને મુમનું દ્રવ્યમાં, લાગી રહે છે, તેમ પ્રતિષ્ઠતા સ્ત્રીનું અંતઃકરણ જોતાના સ્વામિના પવિત્ર સ્મરણમાં, ને મૂરતી ધ્યાનમાં નિરાકરીત ગુણાયકું રહે છે, તેને અગ્રંદાર અગ્નિવત્ સુવસ્ત્રોનું પરિધાન શન્યવત્, પાંચ વિપયના પદાર્થો વિપવત્ અને સારાં મંદીર અરણ્યવત્ લાગે છે, માટે કુળજી, આપે મને એવો ઉપદેશ કરવો જોઈએ કે જેથી હું મારા વૃત્તને પતી સ્મરણમાં ન ગડીત ન થાઉં.

કુળજી—ધન્ય છે સોનરાણી ધન્ય છે ! એમજ રાખવું જોઈએ, સંગીત જન્ય તો પશુ શું થયું ! કુળની રીત મર્યાદને કદી છોડવી સોનરાણીમાત્ર તારું શરીર જોઈને જગા જાઉં છું, બીજું કંઈ !

કુળજી—(હજી તારે પરવા ન હોય તો મારે શાસાર કહેવું જોઈએ ! થઈ ગયાં છો મારો —(તેને કારવા સાંઈ) કુળજી, આપનું માથું શું થયું ? મરણમાં આવે તેમ કર, આપણે કંઈ કહેતાં

નથી, આધું પાધું બોલી જવાય તો તને વળી—

સોનરાણી—લીયો તારે શુંયુ. (શુંયે છે તારે તેને શરીર પરમેવા જોઈને)

કુધ્યા—સોનરાણી, આજ તો અદારે બહુ થાય છે, જો, તારા શરિરપર પણ પરમેવાનાં જેવ વળી ગયા છે ! ઉનાળાના દહાડામાં ત્રણ વખત નહાવું નીકર રોગ થાય !

સોનરાણી—કુધ્યા, વૃદ્ધ થયાં, તોપણ મોજ શોખની વાત બહાલી બહુ ! ને વાક આતુરીમાં પણ હુશિયાર !

કુધ્યા—રાણી, તારો સ્વભાવ તરેહવાર જણાય છે, મં કાંઈ તારી માફક દુઃખ નથી વેઠ્યાં ! જે મને મોજ શોખ થાક ન હોય !

સોનરાણી—(વળી કુધ્યાને દુઃખ લાગેલું જોઈને) કુધ્યા, આલો આપણા નજર બાગમાં હોજ છે, તેમાં નહાઈએ, પછી છે કાંઈ !

કુધ્યા—(સમય જોઈને) સોનરાણી હું તો આલીશ રસ્તે સ્નાન ધ્યાન કરીશ.

સોનરાણી—મારા સમ છે જો હવે આધું બોલો તો ! હુંતો છોકરું, મારા બોલ્યા સામું ન જોવું ?

કુધ્યા—નહીં નહીં, ચાલવું એનો મારો નિશ્ચય છે, રનાન કરીને પછી આલીશ, પણ હું મને અહીંથી મારા છોકરાને માટે સંભારણું શું દઈશ તે કહે ! જોજો તો ખરી તારું હૃત ! સાચું હશે તો જણાઈ રહેશે !

સોનરાણી—જે આપ કહો તે આધું, પછી શું કુધ્યા !

કુધ્યા—(કટાર તથા રમાલ તરફ દ્રષ્ટિ કરીને) છોકરાને રમ્યા જેવાં તો આ બે છે, વાસ્તે સોનરાણી આ કટાર ને રમાલ મારા છોકરાને માટે આપ.

સોનરાણી—કુધ્યા, એ કાંઈ કીમતી વસ્તુ નથી જે આપતાં અચકાઉં, પણ એ તમારા ભત્રીજાની આપેલી વસ્તુઓ છે, તે મારે પુત્રમાં કામ આવે છે માટે કાંઈ ખીલું માગો.

કુધ્યા—તે મારે ઘેર કાંઈ વસ્તુઓની ખોટ નથી, આતો છામથી એ નિકળ્યું માટે આપવું હોય તો ભલે; નહિતો કાંઈ નહીં (જરા ગુસ્સો બતાવીને) સોનરાણી, મારો રથ સરન્નમ તૈયાર કરાવ.

સોનરાણી—(જરા વિચારીને) સ્વગત—મારે પ્રાણથી પણ અધિક ને ખીલ તરફથી જોતાં વસ્તુઓ નહીં, તેટલા માટે દુખ

મનવનું જો હીક નથી! કાંઈ શીકર નહીં, પ્રાણનાથની આ છબી છે તેથી બીજું શું વિશેષ છે! તેની સેવા પુર્ણ થયું છે! (પ્રકાશ) કુમ્ભ્યા બહે એવું પણ નહોતો યાસો.

કુમ્ભ્યા—ના, એમાં રાણી કોણ વાગતો દોષ તો મારે ન લેખે, મારે પણ તારો પ્રતાપ છે, પણ મનનો ખામની વસ્તુમાં પણ લાગે, એ ચાલ નહોતો કિતાવડી થા.

સોનરાણી—યાસો ત્યારે હું અંદરથી અધોગ મુગડી લાવું.

કુમ્ભ્યા—લખ આવ! (જનક) હવે નહોતો ત્યારે અંગનું કાંઈ ચિન્હ જાણી લેવું, એટલે તમામ મહેનત માર પડે એ!

સોનરાણી—(પ્રવેશ કરીને) આ લો કુમ્ભ્યા!

કુમ્ભ્યા—આત્ર.

સોનરાણી—મુખેધા નજરમાગ—

મુખેધા—આઈ સાહેબ આમની તરફ આવો—

(એમ કહી સહ નીકળી જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

પાત્ર.

સ્થળ—બુદાકોટાનું પાદર.

શેરમેક, માલણ, ચાંદમીયાં

શેરમેક—(સ્વગત.) માલણકું ભેળહે, સો અભીતક આઈ નહી, ચાંદમીયાં લેકર ગઈ હિ! યા બુદા! મુઝે ફકીર કર દેગી! પંદરાસો મોના મહોરનો કસકી સંદુકમે દાખલ હો ગઈ.

માલણ—(પ્રવેશ કરીને.) મીયાં સાહેબ, સલામ છે!

શેરમેક—(એકદમ આશ્ચર્ય પામીને) કયું આઈ! ફતેહ કે ફકીરી! મુલાખાતકા નકી કીયા?

માલણ—શેરમીયાંજી કામ મોહું, ને ખરચં છોહું, એની મુલાખાતનો તમારો પીર આવે તોપણ થાવાવાળી નથી, મુલાખાત તો શું! પણ મોંએ દેખવાના વાંધા સમજજો.

શેરમેક—(નારાજ થઈને) તથ હો ચુકા, શીપ ધડસે બુદા પારાસોલી ધૂલમેં ગુમાઈ, (જરા ગુસ્સે થઈને) તથ તેને ક્યા કરામતકી! એસાતો મુઝેબી આતાથા.

માલશુ—(જરાધીરજથી) આમ શુરસે કેમ થાઓછો, તમારે નીમક ખાઈ હરામ ક્યું નથી, તમારો જનન બચે, ને ચાંપરાજ લાડનું માથું જય એવો ઇલાજ કરીને આવી છું.

શેરખેડ—જે હોવેસો માલની, તાકીદસે કહેલે, મેરકુતો ખુદને ભૂલાયા, નહિતો મે એસા કામ કબી હાથ નહીં લેતા, મુઝે માલુમ નહીં કે ક્ષત્રીમે એસી નેકા ટેકા જોર જનાનેકા સખી હોગી.

માલશુ—સખાઈ તમને માલુમ નથી, કદી ચાંપરાજલાડો આંહી હોય ને તમે આવી તજવીજ ચલાવતા હો ને તે તેના જાણવામાં આવે, તો મારા, તમારા, ને સૌ આદમીના આરવાગી જાય ! ટુકડે ટુકડા કરી નાંખે, રજપૂતના તેજને શરતન એવા નથી મીયાં ! મારા જનનની ખુવારી હજી આગળ થાવીછે, ભગવત કરે તે બંધ.

શેરખેડ—યહ બાત સખ એક બાજુ રખ, લેકીન મેરા જનન કેસે બચેગા સો બોલ દે.

માલશુ—મેં એવું ક્યું છું કે એક કાગળમાં બધુંય એટલે તેનો મહેલ, તેનું શયનચહ, મહેલની દિવાલો, તેપર ચિત્રામણ, તે ગ્રહમાં રાખેલી વસ્તુઓ, તેની નિશાની, સોનરાણીના શરિરનો વણુ ધરના દાગીનાના નામ ઇલાદિક બધું જોઈ તપાસીને લખી લીધું છે, બરાબર યાદ કરીને કહેવું, બોલો હવે તમારો જીવ બચશે કે નહીં ?

શેરખેડ—ઈસસે તો મેરા જનન બચે યા ન બચે, લેકીન વો કહેગા કે તું તજવીજ કરવા કે યહ સખ હકીકત લાયાહે તબે ક્યા કરનાં.

માલશુ—તમે મારા ખાવીદછો, તમારો જનન ન બચાવું તો મારી જનતમાં કરે ! એટલી વાત બ્યારે તે રહ કરે ભારે આદેમાલ ને કરાર રજુ કરવા, (આપે છે) જેની સેવા ખુબ માટે ચાંપરાજ તેને રાણીને આપેલાં તે બીજન દ્રાહને આપે ! કેમ ! હવે કાંઈ બાકીં !

શેરખેડ—શાયાશ ! ખુદા જેરીયત કરે ! બીસ મીક્કા ! અબ હો ચૂકા, બોલ ક્યા તુઝે દેહી !

માલશુ—જે મીયાં સાહેબતી મરજી !

શેરખેડ—ટુકડું કમતી હોવે ! દોસો સોના મહોર !

માલણુ - બાપો, હવે પગલેમાંથી મોરચી પાત આવી ! હજી
પોરચી પાત આવી રહી.

ગોરચીક - ક્યા હે મેરી કમત, તખ હો દમત ? અબ તમે
કિય ખબ :

માલણુ - તારે કમરે ક્યાવની પાત ખબ મારી કતલ લારે
કંઈનું ને તારી મોરચીની કમી વતંમપર એક પેશાબર જગામાં કાન
હે. ક્યા હે, કેમ તમે કોમ આહું ! મારા બાપીદ !

ગોરચીક - મારા મારા મદ સમ્યા હોયે તો તેને તો મુઝે દુનિયા-
દા વાત મીલત ! અબ મેરા રહેલેકા અચ્ચે પાદ કર સખ તુજે દેતા હું :
મારી કમરત પાદ રખના, દિલ્લી આનાં, ઓર અપને થડે ઉતરનાં.

માલણુ - સાફ હવે હું ખબુ ધીર જાઉં છું, તમારે ખાતર મે
ધણી લેવ ખોટી કરી છું.

ગોરચીક - તેમે મને બી તેરે ખાતર બહોત સોના મહોત્રાં
ખુનાઈ હે !

માલણુ - નહીં નહીં એતો હું મશકરી કરું છું ! હવે રજા લઉં છું.

ગોરચીક - બહોત અચ્છા હમલી કલ બડી ફજરમે કુચ કરેજે,

માલણુ - મહેરબાની રખનાં.

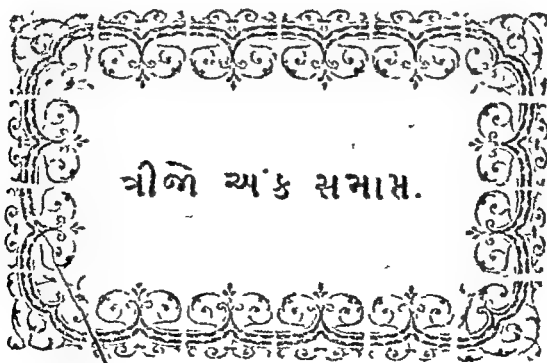
ગોરચીક - તુમારી મેહેરબાની ચહીએ. (માલણુ જાયછે) ચાંદમીયાં ?

ચાંદમીયાં - હુકમ સરકાર.

ગોરચીક - કલ બડી ફજરમે કુચ કરનેકા હે. વાસ્તે રસાલેમે
સખકે વરંધી પહુચાના.

ચાંદમીયાં - અચ્છા સરકાર.

ગોરચીક - અચ્છા તખ ચલ મેલી આતાહું. (જાને જાયછે.)

चांपराजहाडो ने सेनराणी

नाटक सप्तांकि.

अंक ४ थो.

स्थल—दिल्ली.

पात्रजन.

अकबर.....दिल्लीनो पादशाह.

डाऊ.....न्यायाधिश.

भिरमल.....प्रधान.

पडाउसिंह } .....उमराव.
शेरमैक.

चांपराज.....मुंदीकोरातो राज.

गंगकवि.....राजकवि.

विमलमति.....पडाउसिंहनी स्त्री.

विजयसिंह.....तेनो पुत्र.

અંક ૪ થો.

પ્રવેશ ૧ લો.

દયળ - દિલીમાં અકબરની કચેરી.

પાત્ર.

અકબર, વિદુષક, કાદુ, ખીરખત, પહાડસિંહ, ગંજકવિ ગેરખેડ,

ચાંપરાજ.

અકબર—કુંડું ખીરખત રાજનુકા વ્યવહાર ઓર અરતનુક
કેરી નહીં ? ઉરકા એક કહાલરણુ બિસ્તારસે કહો ?

ખીરખત—જલ્દાંખનાં નામદારને આઠન અકબરીમે કુચ્છ
ખાદી નહીં ખીરે; હસમેં જરતી મે ક્યા કહું.

અકબર—તખ મેંને કુચ્છ દરખત આગે પ્રશ્ન નહીં કીયા હે
ને તેરી અકબરમેં હોવે સો ખોલ ?

ખીરખત—નામદાર રાજનુકા વ્યવહાર દરખતમે માલી જેસા હે?

અકબર—એસા કીસ તરેહસેં હે ?

ખીરખત—એક રાજનિતીજાતા પુરખને કહાહે કે—

કવિત.

છોટે છોટે બુઝનકું સુરનકી ખારી કરે,
પાતરેસે પોંધા પાની પોખ કર પારીવો;
ફુલે ફુલ વાજનકે, ફુલ મોરી લેવે ખરી,
ધને દરખત એક દોર તેં ઉખારીવો.
નીચે પરે પાયનતે ટેક દેદે જાંચે કરે;
જાંચે બઢ ગયે તે જરૂર કાટી ડારીવો.
રાજનકું માલીનકું દીન પ્રતિ દેવી દાસ;
ચાર ઘરી રાત રહે એતનો બિચારીવો.

અકબર—ખહોત અચ્છા ખુલાસા કીયા ? મગર ખીરખત
ચાંપરાજ હાડે કે રાજમેં સખ ઉરકે ધર્મશાસ્ત્ર માશીક વ્યવહાર ચ-
લતા હે; ઓર ઉરકું સંલેખકતને ને કહાથા સો જાંને અપનેકું કહો
હે તખ ઉસમેં નહીં બસ્તો ક્યા કરનેકી જરૂર હે સો બહીર કરના?

ખીરખલ—પુદાવિંદ નામદારનેલી બાળ લગ્નકી મનાઈ કીહે સતિકા ધારા ઉસ્કે રાજમે અંધ નહીં હે ઓર અપને ઉસ્કા પ્રયાસ કીયા હે સો અચ્છી તરેહસે ઓરતોકા જન બચાતા હે. મગર પુદાવિંદ એક બડા દુષ્ટ રીવાજ ચલતા હે સો કીયાકે બેટીકા ખેસા માઆપ લેતે હે છસ્કું સંસ્કૃતમે કન્યા બીકૃય કલતે હે ઓર સો રાહ જીંચ નાતિમે ભી બહોત ચલતી હે.

કાજી—હાં હાં પુદાવિંદ, યહ બાત સચીહુ મેં ને આંખુસે એસા બહોત દેખાહુ, બારા બરસકી બેટી ઓર બાસક સરસકા ઉસ્કા બાવિંદ યા કુદરત પરવર દીગાર ઉસ્કા માઆપ અપની બેટીકે વજન સે દુષ્પટ દામ લેતે હે કમતીમે કમતી દો હજાર સોના સહોર તક પહોંચ જત હે ?

વિદુપક—પુદાવિંદ કાજી સાહેબ કલતે હે કે આંખુસે દેખા વોતો જૂહુ કાનસે સુના હોગા પાંચ બરસકી બેટી ઓર પંચાતું બરસકા બાવિંદ રામ બોલો બાઈ રામ ! એસા લગ્નમે કીયા હોવે દામ ?

અકબર—પૈસાકીબાત સચ કલતે હે કે જૂહુ ?

વિદુપક—એ પાલુ સાવ બોહું ગળી પરજો સારે આ સામી અંધાય નહિ ? નામદાર નશીબતું પારખુંતો સાંજ હે ? છતની બેટી છતની બરા ગઈ બેટી; ઓર છતને લડકે વો સચ આગકે લડકે નહિ નહિ બૂલગયા છતની બેટી છતની ચલતી હે પેઢી !

અકબર—ખીરખલ ? બમન લોકે છસ્કે શાસ્ત્ર અપને શોધન કરતેહે, ઓર છસ્કું બડે પાક ગીનતેહે ઓર છસ્કે મનું સ્મૃતિકી રાહસે અપને ચલતે મંગતેહે ઉસ્મેલી એસા નીચ કીસ્સા ચલતાહે લખવાનતહે વો બમન લોકુકું !

કાજી—હાં હાં નામદાર કીસબી લોકે અપની બેટીમે કીસ-બ કરાતેહે; ઓર દામ લેતેહે ઇસ તરેહસે યહ લોકેલી જન્મ પર્યંતકા દામ એકીદમ લેતે હે.

ખીરખલ—તહિ નહિ ખીરખલ આખીર હમારે હિંદુ હે તુમ ચહ બાત કરતે હો મગર ઉસમે બડા તકાવત હે.

હસાવી. અલગત કામ બંધાવ મુશ્કિલ થા, મગર હજુરને તુલસી મેરી મુશ્કિલે કોઈ મંદ કુનારે; અગર ઇસ બાતની જગ્યાન કલનેસે બાવી ન હોવે તો કુછ લડીકતને પુરાવા દીયા આવતા હું.

અકબર—અરજા કીયા મુસાવા હે ?

શેરમેક—નામદાર, તો આરત બાનંદ મુલકે બંધાત ખુશસુરત હે. આરત બંધા મેંદરા અસલમા હે, હમેશ હરગીઝ મરફકી ખાલે-સમે દેલે નર હે, કદમે નાગુક હે, કસમે રહેનેક મહેલ ઉત્તરકી યા-તુ મેંદર હસકુ પાંચ ખીડકી તમા ઝવેર આર હીરા બાનેકકા હે, આર તો આરતને બદલ માર હે. હુકમ કાગાદીસે ઉસકી સાથ મેંદર બંધાવ મહેલે એવા આરામ કીયા હું.

અકબર—હું ચાંપરાજ ગદ ક્યા બાત કરતે હે ?

ચાંપરાજ—નામદાર, ગદ લડીકતમે કુછ ગડી બાત નહી હે ! હમેશ મેંદરી કાદલી મેરી રૂચત ગદ લડીકત બહીર કરે ઓરી હે કાદલી ઉને બચર મંગવાઈ હોગી.

ખિરમલ—બાવિંદ, લડીકત કુછ બારીક નહી હે.

કાજી—જહાંપનાહ, ઇસમેં ક્યા લડીકત વો લાયા હે ?

શેરમેક—નામદાર, અગર ઇસ શીદવીકા કલના ઇતની બાત કોં ઇતબાર કારક ન હોવે તો ઉસકી નીશાની અબી રજુ કરતાહું. ઉને મુળે હોવે ખારકે ખાતર દીહ સો યહ હાનર હે. (કટાર તથા રમાલ આપેછે.) મેરી માથુકને રવાનગીકે વકત અપની દોસ્તીકી નીશાની ખાતર યહ કટાર રમાલ ઉસકા બાવિંદકા મુળે ઇનાયત કીયા હે.

અકબર—ખીરમલ, યહ બીઝાં ચાંપરાજ હાઝકું બતલાઓ, શેરમેકકી બાત અબ ખીલકુલ ગલત નહી હે.

ખિરમલ—ખુદાવીંદ ઇસેબી ઉસકી નેકીમે ઉને ખસેલ પહું-આયા એસા સાબિત નહી હોતા.

કાજી—બાતમેં કુછ અલગત સંદેહ હે, મગર યહ બસ્તુ મંગવાના કુછ મુશ્કિલ નહી હે !

અકબર—હું ચાંપરાજ તુમારા ક્યા ભત હે ?

ચાંપરાજ—નામદાર, અલગત મેરે દિલમેં બી કુચ્છ અદેશા

ઉત્પન્ન હોતા હે; લેકીન ઇસેલી મેરી ઝોરતકી નેકી બર બાદ નહીં હોતી.

શેરમેક—ખુદાવીંદ, ઇસ બાતસે કલી મેરા કહના બાવર ન હોવેતો એક ઝોર દલીલ ને બહોત બારીક હે સો દીયા ચાહતાહું. લેકીન કચેરીકે બિચમે કહનેસે મુઝે શરમ લગતી-હે, મગર કહતાહું કે વો ઝોરતકી ડાખી જાંગપર પયસાબર જગેમે કાલા ડાઘ હે, ઇસ બાત પરસે આપ દરિઆફ કીજે કે મેને ચાંપરાજકી ઝોરતકું બે હુરમત કી હે કે નહીં ?

ચાંપરાજ—(શરમાઇ નીચું માથું કરેછે.)

અકબર—બસ બસ, અબ જસ્તી શેરમેક મત બોલ.

બિરબલ—જહાં પનાહ, અંદેશા રખને જેસા નહી હે, લુગાઇ લોગુંકાં કયા ભરૂંપા ?

કાજી—હાંહા, અબ યહ બાતકી જસ્તી તજવીજ કરનેકી કુચ્છ જરૂર નહી હે અબ હો ચુકા.

અકબર—ક્યું ચાંપરાજ ઠાકોર ?

ચાંપરાજ—નામદાર, અબ મેં કુછ કહ સકતા નહી હું, અબ શરત માશીક આપ જીસ વકત ફરમાઓ ઉસ વકત મેં મેરા શીર દેનેકું તૈયાર હું.

અકબર—શેરમેક, અલબત્ત તેરી બાત રાસ્ત હે, હમકું કુછ અંદેશા નહી હે, તેને ખુદ ચાંપરાજકી કટાર રમાલે ઝોર જંગ પરકા નીશાન વો સબ બાતકા તાલાશ કીયા હે ઝોર ને જાહીર કીયા વો ચાંપરાજલી કબુલ કરતા હે, તેને બેશક ઊસકી ઝોરતકું બેહુરમત કી હે, અબ ચાંપરાજ ઠાકોર કુચ્છ બોલના હોવેતો બેશક બોલો.

ચાંપરાજ—(સ્વગત) વો કમજતને જરૂર યહ મીયાંસે ઇશક બાજી 'કી' હોગી ઉસમેં સંદેહ નહી અબ દીલમેં એસા બાતાહે કે એક વક્ત ઉસ કમજતકે મુખપર દો ચાર ફીટકારકા શબ્દ દે કે આઊં તો મેરા દિલમેં ને ચિરાક જલતી હે વો શાંત હોવે. પરંતુ પાદશાહ સાહેબકી પરવાનગી મીલે તો યહ કામ બર આવેગા.

અકબર—હું કાંકર, આ બિચાર કરતે હો, બેચક બોલો
કુછ કર નહીં રખના.

ચાંપરાજ—નામદાર એક અરજ કરને આહવા હું.

અકબર—પ્રીયાદે ગો બોલો.

ચાંપરાજ— ગજલ. (ગેરવીની.)

(જતાહું કેદખાનેમે સરકારકુ સલામ એ આલ.)

ખુશીહું મેતો મરનેકું ઉમેદ નહીં લગાર,

ઉમેદ નહીં લગાર, સ્ત્રી જતકું વિકાર; ખુશી. ટેક.

લખસાનત ઓરતકું, ઉરાકા જુદાહે ખાર; ખુશી.

હસકે બહુમે હોડકી, ઉસકું દેના ફિટકાર; ખુશી.

પે આશ મેરે દિલમેં, હુકમ હોના સરકાર; ખુશી.

નામદાર ઓર કુછ મેરે દિલમેં ઉમેદ નહીં મગર મેં ખુંદીકોટા
જકર મેરી ઓરતકે મુખપર દો ચાર પીટકારકા શબ્દ દેકર શતા-
બીમે ધધર આજી ઇતના હુકમ આપ તરફસે મીલના ચહીએ.

અકબર—યહ આત હોનેવાલી નહીં, કયુંકે ફેર તુંમ રજપૂત
કોક અપને રાજમેં પહુએ બાદ લડાઇ શુર કરો તબ હમારે નાહક
નકલીફ હોવે, અચ્છા તુમારી બદલ અપના સર કોઉ કબુલ કરે તો
મેં જનકી પરવાનગી દેતા હું.

ચાંપરાજ—ખુદાવીંદ, ઐસા જમીન યહ પલમે કહાંસે મીલે!

ગજલ.

(સરકાર માફ કીજીએ વો આપકા કામ હે એ આલ.)

મુશ્કેલછે ખાવીંદ, એવો મળવો જમીન,

ખ્યારો જન અરપે એવો, કાણુ મુજ આધિન. મુ. ટેક.

વિશ્વાસ પર રજ લેવા, અરજ કરે,

તિરકાર દઈ પાછો, જલદીથી ફરે. મુશ્કેલ.

મુજ આપદાદા તણા ખાજીહું કસમ,

લજવીશ કેમ હાડા, ક્ષત્રીનો તુખમ. મુશ્કેલ.

નિશાં પહોંચે તો રજ, આપો નામદાર,

નહીંતો ઉદાવા સજ, થાજીહું તૈયાર. મુશ્કેલ.

જમીન માટે દીન કેમ; થાઈ ક્ષત્રી જાત,
હાડવો આશીશ એની, શી છેરે વીસાત. મુશ્કેલ.
પહાડસિંહ—(ઉભો થઈને) રાગ ઉપરનો.

સરકાર રંજ દીગ્ગએ જમીનગાર છું,
મુદત પર ન આવે તો, હું ગુનેગાર છું. સર. ટેક.

એના બદલ શિર માફ, દેવા તૈયાર છું,

આ વાત પર નીધા કરો, હું અરજદાર છું. સરકાર.

જાણો પહાડસિંહ આ, હાડનો છે જનન,

જવા માટે દિલ્લેશ; કરો હવે ફરમાન. સરકાર.

નામદાર યહ ચાંપરાજ હાડા પીછા ધર નહીં આવે તો
મેરા શીર મેં ઉસકે બદલ કબુલ કરતા હું.

ગંગકવિ—શાઆશ હે ! વીર શાઆશ હે ! (પાદશાહ પ્રતિ)

જહાં પનાંહ— કવિત.

ધન દેવે ધામ દેવે, ખાતકો વિશ્રામ દેવે,

રાજકી લગામ દેવે, એસો પ્રીય પેખ્યો હે;

સમયાનુ કુલ દેલે, ભુલથાપ નહીં દેવે,

નિષ્કપટી ન્યાયી છળ કપટ જીને છેડ્યો હે;

ખાત ગુમ રાખે દાખે નાહીં દિલકી કહાની,

પ્રકૃતિ પીછાની જાને, લાયક ગુન લેખ્યો હે;

કહત હે કવી ગંગ સુનો દિલ્હી પતિ મેરે,

સમરપે શીશ એસો મિત્ર આહાજીં દેખ્યો હે.

(પહાડસિંહ પ્રતિ)—

ખાત અરખાન ગાનાં જાન ગુલતાન હોતે,

સુખ મીઠો જોલી છેલ રંજ કડે છેડ્યો હે,

સોખત સુખન પેખી, નાખત પાસ પ્રિતિકો,

દોલતકો સુખ જોત ચતુર હોકે ચખ્યો હે,

મિત્રતાકો ધરમ હે, કહો ખાંડા ધાર જોસો,

અણીકો સમય આયો, કોન મસ્તક નખ્યો હે,

કહે ગંગ ધન્ય ધન્ય, પહાડસિંહ મેરે ખારે,

જુગ જુગ નીચે એસો, નામ તેને રખ્યો હે.

પાંચ દસ ખીસ તીસ ચાલીસ પચાસ છનો,
સત ખરસ શરીર, કલો જતો ના નેમસે,
લછમીચ ખુટ છુટ, કોઢ દીન હોગી ખુટ,
હરદમ મુખસાજ ધીર હોતો ના હમસે,
અચળ હાઠ એસો કો જગદુમે' જાન્યો નહીં;
જોન ખીન સાયો કાળ, રખ્યો ધારી રહેમસે,
કહે ગંગ એસે મિત્ર, અંગ ભંગ હો જાયગો,
કીર્ત કો કીલો અચળ પાંધગો પહાડ પ્રેમસે.

અકબર—શાઆશ, અચ્છા ચાંપરાજ અબ તુંમ બેશક જાઓ
ઝોર એક માસકી ગહેતલમેં ધધર હાજર હોના; ઝોર વો વક્ત કે
ખીચમેં નહી આઝો તો તીસમે દીન પહાડમિંહકા સર જાયગા.

ચાંપરાજ—નામદાર, વો ખાતતો મુજે મેરે દિલમેં સમજનેકી
હે, રજપૂત ખીજ હોજીગા તો દો દીન અવલસે આજીગા.

અકબર—અચ્છા જાઓ,

ચાંપરાજ—(સલામ કરીને જાય છે.)

અકબર—ખિરખલ આજતો જમુનામેં નાવમેં બેઠકે હવાં લે-
નેકુ મેરા દિલ ચાહાતા હે.

ખીરખલ—ખુદાવિંદકી મરહ.

અકબર—અચ્છા તબ ચલો.

(ઉઠે છે.)

ચોપદાર—આસ્તે કદમ, મુલાકાતસેં કદમ, આગુસે આગુસે
નજર રખો મહેરબાન,

(સઉ જાયછે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—દિલ્હીનો એક રસ્તો.

પાત્ર. ચાંપરાજ.

ચાંપરાજ—(સ્વગત) અહાહા ! શું બનાવ બન્યો ! શું આ-
ખર હમારી હાડાની પલુ ટેક ગઈ ! શું રજપૂત કૂળની લાજનો
સૂર્ય અસ્ત પામ્યો ! શું ક્ષત્રીમાંથી સતીત્વ તાશ પામ્યું ! શું ક્ષત્રી

લોહીમાં પણ અનીતીએ પ્રવેશ કર્યો ! શું આ પરાધીનપણાએ કુ-
લીન વધુઓના નીતી હૃદય હણી નાંખ્યાં ? શું સીતા રામચંદ્રેજ
અને દમયંતી નળરાજએજ પસંદ કરી ! શું સ્ત્રી હૃદય પરિક્ષામાં હું
એક કાચો ને અજ્ઞાની નીકળ્યો ! આહાહા ! સંસાર સ્વપ્ન ! આહા-
હા ! કામદેવ ! તે મારી પરીક્ષાને એજ લગાડી ! પણ બસ બસ
શુભ હવે ! એ કપટ મૂર્તિ કામીનીનો વિચાર કરમાં, પણ મિત્રમણી
સામુંતો જો ! 'માયું' કમુલ કરી પડજો ઉભો રહ્યો ! ધન્ય છે મિત્ર
તું ને ને તારા માતપિતાને ! એ કુલટા નારીના મુખપર શીટકાર દે-
વા જે દિલમાં લાલસા રહી છે, તે જો ખારા પાહાડમિંહ તું આ
વંખતે હાજર ન હોત તો મારા મનની તો મનમાં રહી જત ! શુ-
વતું જોખમ ને જમીન થવું, એતો સતયુગના શરીરવિના થવું ક-
ઠિન છે ! આહાહા ! આવી નિષ્પ્રતિમ સન્મિત્રતાના ઉભરા અંત-
કરણમાં આવે છે તે શી રીતે વર્ણવું !!

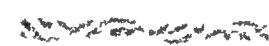
લાવણી (મુજે છોડ ચલા બનઝારા.) એ રાહ.

પ્રિય મિત્રવિના હો ભાઈ, કોણ મોહોળત સાચવે આંહી. પ્રિય.
જે માયું દીયે તે મિત્ર, જગ કહે પણ કરવું વિચિત્ર,
તે કરી દેખાડ્યું ભાઈ, કોણ મોહોળત સાચવે આંહી. પ્રિય.
ધન્ય ધન્ય મિત્ર છે તુજને, તુજ દેહ અરખી તે મુજને;
તથા પુત્ર કલત્ર સગાઈ, કોણ મોહોળત સાચવે આંહી. પ્રિય.
ધન્ય પહાડમિંહ તુજ જનુની, ધન્ય ટેક મિત્ર તુજ મનની;
મૃત્યુના મૂખમાં જાઈ, કોણ મોહોળત સાચવે આંહી. પ્રિય.
તે જાણી દોસ્તની રીતી, તે જગત જણાવી નીતી;
આ દિલ્હી શહેરની માઈ, કોણ મોહોળત સાચવે આંહી. પ્રિય.
કદી હોય સહોદર બ્રાતા, નહીં રમે સાહસ શુભ જતાં;
નહીં મજે જોડ તુંજ ક્યાંઈ, કોણ મોહોળત સાચવે આંહી. પ્રિય.
બહુ તાલી મિત્ર જગ મળતા, કોઈ વ્યસન લાગથી બળતાં;
નહીં મજે માઈ પૂત ક્યાંઈ, કોણ મોહોળત સાચવે આંહી. પ્રિય.
કરવી તો મિત્રતા આવી, હું કહુંજું જગત જણાવી;
બીજા નામ તણી મિત્રાઈ, કોણ મોહોળત સાચવે આંહી. પ્રિય.

એ દારી પુત્ર ને, આંખ, વળુ હને મહાંથી મળે;

એ દેવના નમ આપતા, કેવુ મોટાગત સુખને આંખી. પ્રિય.

નરિ હવે પાત્ર, રજિને પેર તરુ દન હેમ પતિ ! કેમકે આંખી
કર્મપાત્રથી પામે મોક્ષીક, હાથે મિત્રને મળવા વળત મહિ મળે
ને સુખ પરી દમ નહી મને ! અંકડોજ નરિ પાત્ર એ કાળા કર્મ-
નીનું મોં જોયા પડ્યા સન પડ્યોકમાં પડોમવુ એ જોડેનર છે. માટે
મન જોતી મનપ્રાણનો મોલમ નો દમણાંજ મેળવી તાજી (અમ
કની પાત્રાસિંહના વરપતિ વાગ છે.)

પ્રવેશ ૩ જે.

મધ્ય પહારસિંહનું ઘર.

પાત્ર.

પહારસિંહ, વિમળમતિ, વિજયસિંહ, આંખરાજ.

પહારસિંહ—(મિતાના ખાનગી ઓરડામાં જોકો જોઈ સ્વગત
વિચારમાં તણીન થઈને.)

જોખીગદ ચરીત્ર તુંમ મુનોમેરે મુખરાશી. એ રાહ.

આશી વાત ! હાથ દેરી નારી હરી વ્યભિચારી,

આદત આવી પ્રિય મિત્ર માથે મહાકષ્ટકારી;

દીનનાથ દયા હરી દેશો, આરોપ ઉતારી,

મિત્ર વિકળ થઈને સ્વદેશ, બચછે વિચારી. આશી વાત.

એતું સલ પ્રગટ કરો ઇશ, પ્રભુ પાય લાગું,

સાચો હરે પણ આવે ન વેલો, એ મુખથી હું માગું;

અક્ષય કિર્તિ આપો એને સાટે, દેહ જે લાગુ,

આવો નહીરે મજેરે પ્રસંગ, થવું ઉપકારી. આશી વાત.

શુદ્ધ સતી સોનરાણી, કરે ન કૃત્ય આવું,

મારા મનને વિશે નિરધાર, નક્કી હું કહાવું;

માટે મુદતનો આવશે દીન, કેમે હું ચુકાવું,

ફાંસીપર લઈકે મુજ શીશ, જુએ એ નિહાળી. આશી વાત.

આમાં પ્રપંચ છે પ્રભુ પુરો મુને એમ ભાસે,
સલ બેલી શ્રી જગદીશ તમારૂં ધાર્યું થાશે;
ખોટા પડશે તો મિત્રનું મરણજ, નહીરે જોવાશે,
માટે સાચો દુરાવીને નાથ, મુદત થો ઉતારી. આશી વાત.
(એ ગવાઈ રહ્યા પછી તેની સ્ત્રી વિમળમતી પ્રવેશ કરેછે.)

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ ! દોઢ માસે આવ્યા તે એકદમ આંહી
ગમગીનીમાં કેમ હુગ્યા છો ! તમારા મિત્રનું પછી શું થયું ?

પહાડસિંહ—હા, એજ વાત, એ કમળત યુંદીકોટા જઈ
ચાંપરાજની સ્ત્રીનું પતિવ્રત ભંગ કરીને પાછો આવી પહોંચ્યો.

વિજયસિંહ—એતો પ્રપંચ કરી આવ્યો હશે ?

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ, એતો ચોખી બતાવટ છે ! સોનરાણી-
માં કલક હોયજ નહી !

પહાડસિંહ—પ્રિયા, એમાં પ્રપંચની વાત હોય એમ ઉપરથી
જણાતું નથી. કેમકે ચાંપરાજે પોતાનો કઠાર તથા રમાલ જે તેણે
સોનરાણીને પૂજાને માટે આપ્યાં હતાં, તે પણ લાવી એણે પાદશાહ-
ની પાસે હાજર કર્યા, એટલુંજ નહિ પણ છેવટ તેની ડાખી બાંગ-
પરનું એક ચિન્હ પણ એણે કહી દીધું, જેથી સૌને એ વાતનો પકો
છતપાર આવ્યો, હવે મારો મિત્ર તેની સ્ત્રીને મોઢાપર ફીટકાર દેવાને
યુંદીકોટા જાયછે, પણ ચાંપરાજના પાછા આવવા વિશે કમવિશ્વા-
સથી પાદશાહે તે વાતની ના પાડી અને એમ ફરમાવ્યું કે
તમારે બદલે જો કાઈ પોતાનું શીર કપુલ કરી જમીન થાય તો
રજા મળે, તેથી પ્રિયા મેંજ મારા દોસ્તને ખાતર માફ માથું કપુલ
કર્યુંછે, ને હું તેનો જમીન થયોહું, હવે વિજયસિંહ એમ કરે જે એની
સાથે યુંદીકોટે જાય, ને તેણે રસ્તે એવો પ્રપંચ કરવો કે તેની મુદત
પ્રમાણે આવવામાં ઢીલ થાય, રસ્તે આગરની થઈ જવું, ઘોડેથી
પડી જઈ પગ બાંગ્યોનો ડાળ કરવો, મતલબ ગમે તેમ કરી એક
માસની મેહતલ મળા છે, તે સુકાવવી, કેમકે તેમ થાય તો હું માફ
માથું તેને બદલે ચરપણ કરી ફનીયામાં મારી ખાતિ થઈ અમર
થઈ જાણે એમ મારી છવ્વાછે,

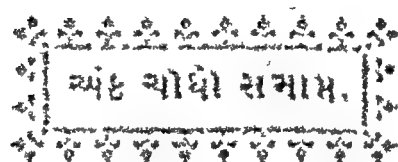
વિજયસિંહ—નહવા તબાર ચલો (દેખ તેમ) કાશ તમે આસવાર

અમને આંવા, ને આંવી નેવાર ચર્ચ રહે છે.

પદ્મારમિંદ—(ગાંધીસરજીવણ પછી) પ્રિયા, આત હું પણ

આત પૂરત કરી ચોટે સુધી ગાંધીસરજીવણ બચી.

(એમ કરી તે પણ જાને ઉઠે છે.)

चांपराजहाडो ने सोनराणी.

नाटक सप्तांकि.

अंक ५ मो.

स्थल—झुंहीकोटा.

पात्रजन.

चांपराज.....झुंहीकोटानो राज.

विजयसिंह.....पडाउसिंहनो दीक्षे.

सोनराणी.....चांपराजनी राणी.

मुष्कोधा
संगीतलक्ष्मी } .....सोनराणीनी दासीओ.

मुमति.....चांपराजनो प्रधान.

विशाजमति.....प्रधाननो पुत्र.

અંક ૬ મો.

પ્રવેશ ૧ લો.

રમણ--દિલ્લીથી પુલકોરે જતાં રસ્તા.

પાત્ર.

ચાંપરાજ--વિજયસિંહ

ચાંપરાજ--મેટા વિજયસિંહ, તે મને બહુ વિવશ કરાવ્યો.

વિજયસિંહ--શિશુન, મું કહે, ખમે વેદના ઘણી થાયછે.

ચાંપરાજ--દિવસ પાંચ રજા, તેમાં આવીથી દિવસ પહેલ્યવું!

પાત્રી પ્રવેશી--જરૂર-હ, વિજયસિંહ, હુંતો તુંને પાછળ મૂકતો જઈશ તું પાંચેથી આવજે.

વિજયસિંહ--વડીલ, હું વાંચે નહીં રહું. તમારી બેજો આવીશ, તેમ પ્રાપ્ત બીજા સાથે પણ પાછળથી નહીં આવું.

ચાંપરાજ--મેટા હવે એવી હક પકડીશ નહિ, કેમકે રસ્તે તારે પગ ભાગ્યો તારે આપણે આવી ન આવતાં પાછા દિલ્લી જઈએ, તે પ્રીટકાર દેવા જવાની જરૂર નથી એમ મેં કહ્યું તારે તે કહ્યું ક્યું હવે કે વળતાં હું પાછળથી એકલો આવીશ છતાં આમ ખોટી હક કેમ પકડેછે?

વિજયસિંહ--દેવેઆથી ને અનવું હોય તે બને, પણ હુંતો તમારી સંજાયેજ ધીમે ધીમે આવીશ.

ચાંપરાજ--(તે વળતે બાળ હક શાંત કરવા) બહુ સારૂ મેટા, તારે હવે તું આવી થોડો વખત રહે ને હું રાણી વાસમાં જઈને હમણાં આવુંછું.

વિજયસિંહ--બહુ સારૂ તમે જઈને તુરત આવો ત્યાં મુધી હું આવી ઉભોછું.

ચાંપરાજ--(થોડે ચાલીને સ્વગત) વિજયસિંહને અવશ્ય પહાડસિંહે સસુલવીને મોકલ્યો છે, રસ્તે માંદો થઈ ગયો, ઘોડાપરથી જાણીને પડી ગયો, ગમે તેમ કરી તેનો હેતુ મારી મુદત ચૂકાવાનો છે, એમ સિદ્ધ થાય છે, કેમકે ત્યાંપણ પહાડસિંહ પ્રતિજ્ઞા કરીનેજ મેટો

જણાય છે કે હું ન પહોંચું તો માથું અરપણું કરી દેવું, પણ ન પહોંચી મારી જાત લજવું તો સ્ત્રીના દુષ્ટ આચરણની સાથે મારી જાતની નીતીને પણ કલંક પહોંચી જાય; અને ક્ષત્રી ભૂપણ ધુળ મળી જાય માટે તેથી રાણી વાસમાં વધારે ખટપટમાં રોકાવું નહીં, માત્ર કટાર રૂમાલ મારાં લાંછે કે નહીં એ જોઈ લેવું અને ક્ષીટકારના શબ્દ કહી આલ્યા આવવું. તેમ ગામમાં જાહેર આ વાત થશે તો પણ પ્રજા તથા પ્રધાન તરફથી મને ઘણો વિલંબ થશે, માટે ગુપ્ત ગુપ્ત જઈ ક્ષીટકાર આપવો એજ ઉત્તમ છે માટે હવે વિલંબ ન કરવો જોઈ એ.

(જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ ને.

સ્થળ—અંતઃપુર.

પાત્ર—આંપરાજ, સોનરાણી, સુમોધા, સંગીતભદ્રા.

સોનરાણી—દાસી, કાલરોજ મારા પ્રાણનાથની જન્મતિથી છે, તેથી શિવપૂજન મારે આખો દિવસને રાત્રીએ કરવું છે, સારાં સારાં પુષ્પ, અખીલ, ગુલાલ, દુપદીપ પુજનનાં સર્વ સાહિત્ય તૈયાર કરજો.

સુમોધા—હા, બાઈસાહેબ, એ વાતમાં આપની કૃપાથી કોઈ દિવસ ગદ્ગલત થઈ નથી, ને થવી પણ નથી, પણ આપને માટે આનખાનના શું પદાર્થ તૈયાર કરવા છે.

સોનરાણી—દાસી, કાલ કલાહારનો વખત પણ મને નહિ મળે, કેમકે રાત્રીનો સમય મારા પ્રાણપતિને આયુષ્ય વર્ધક ઇશ્વર સ્તુતિમાં ગુજરશે, તેથી કાંઈ પણ ભોજન તૈયાર કરીશ નહિ.

સુમોધા—બાઈસાહેબ, પતિ પ્રત્યે આવી ભક્તિ ત્રણલોકમાં કોઈ સ્ત્રી જાતની નહીં હશે.

સોનરાણી—દાસી આપણા પરમેશ્વર પતિ છે, તેની સેવાપૂજન જે ન થાય તે થોડી છે, હું વધારે શું કરું, શાસ્ત્રમાં જે સ્ત્રીના

ધર્મ લખ્યા છે, તેમાંનું આપણાથી કાંઈ નથી બનતું; ગાંધી જીન વિધિઓ પાળવી ઘણી કઠીન છે.

સુખોદા—ગાંધી સાહેબ, ત્યારે મહારાજ આંહી હોય છે ત્યારે આ ગાંધી જીન વિધિ અલ્પ કેમ કરી નાંખો છો ?

સોનરાણી—દારી, આપણા સ્વામી બ્યારે પ્રલક્ષ હાજર હોય ત્યારે તેવાં જીન ઉપવાસની જરૂર નથી. ત્યારેતો પ્રાણનાથની પ્રસન્નતા અનુસાર વર્તવું એજ આપણું કર્તવ્ય છે જે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

શ્લોક.

નાસ્તિયજ્ઞાંશ્ચિયઃકિચિન્નવ્રતંનોપવાસકમ્

યાતુમર્તારિશુશ્રૂષાતયાસ્વર્ગંજયત્યસૌ.

મર્ત્તાદેવોગુરુમર્ત્તાધર્મતોર્ધવ્રતાનિચ

તસ્માત્સર્યપારિથ્યહ્યપતિમેકંમંજેત્સતી.

અર્થ.

ખરેખર સ્ત્રીને ભરથારની સેવાપૂજા કરવી તે તુલ્ય કોઈ યજ્ઞ નથી, કોઈ વ્રત નથી કે કોઈ ઉપવાસ નથી, પોતાનો સ્વામિ, એજ તેનો દેવ, તેનો ગુરુ, તેનો ધર્મ, તેનું તિર્થ, તેનાં જીન પણ તે-માંજ છે, તે માટે સંતી સ્ત્રીએ અવર સર્વનો લાગ કરીને એક પતિ-નેજ ભજવે (એટલે તેની સેવા ચાકરી નામ સ્મરણને આજ્ઞાનુ-સાર વરતાણુક રાખવી.) પણ દારી હવે પુણને વિલંબ થાય છે, માટે તાકીદ રાખ.

દોડી.

શુણ દારી આજે કર તું સૌ તૈયારી,

પ્રાણપતિ તણી જન્મ તિથી ખારી;

શીવ પૂજન માટે રાખજે શુદ્ધ વારી,

શુણ.

ગવંધી પૂજન મારે કરવું પૂરણ ભાવે,

પ્રાણપતિને એતો સઘ આંહી મેળાવે;

નોકરી મુદત એની અંબાણ મઠાવે. શુભ.

નિર્જલો કંઈ ઉપવાસ આને દાસી,
ધ્યાન પતિના સાથે ગાળી સ્તુતિ ખાસી;

આયુષ્ય દીર્ઘ એને આપેરે અવિનાશી. શુભ.

દાન વિધિ સકળ રાખજે તું બહારે;

વિપ્ર સુપાત્રને લાવ જઈ આ વારે;

દાન કરવાં પ્રિતે પ્રાણ પતિનાં મારે. શુભ.

સંગીતભદ્રા—(એટલામાં પ્રવેશ કરીને) બાધસાહેબ, શીવન
પુજન સામગ્રી સર્વ તૈયાર છે આપ સ્તુતિ ગૃહમાં પધારીએ.

સોનરાણી—બહુ સાહે. ચાલો આવું છું.

(એમ કહી લાંચી ઉઠી સ્તુતિ ગૃહમાં જાય છે ત્યાં તે વ્રતને
અનુસાર સરવે સાહિત્યોથી યથા વિધિ પુજન કરી છેવટ આરતી
ઉતારતાં.)

ગરબી.

પ્રિય કરો શંભુ નાથ (૨) સરવદા શુભ મમ શ્યામનું.

ક્ષેમ દીયો દીન રાત (૨) રટણ કંઈ જોનાં નામનું, પ્રિય.

મારા પ્રાણ આધાર (૨) પરાધીનપણું ભોગવે.

તે કપાથી કરો દૂર (૨) જોગ સ્વતંત્રતા જોગવે. પ્રિય.

જન્મ તીથીનાં પુજન (૨) સદ્રજ કરો આવાં સર્વદા,

ચાઓ વિજયી એ રાજ (૨) હરો હાડા છત્ર આપ્રદા. પ્રિય.

ચાંપરાજ—(તેપથ્યમાં) બારણું ઉઘાડો, બારણું ઉઘાડો;
કાણુ છે અંદર ! બારણું જલદી ઉઘાડો ! !

સોનરાણી—(જોસભર સાદથી જરા અન્નયેળ એને તથા
સાદપણુ ઓળખવાથી વિસ્મય પામીને) દાસી, એકદમ બારણું ઉઘાડ,
એતો સાદ પ્રાણનાથનો લાગે છે.

સુખોદા—હા, બાધસાહેબ, એતો માહારાજ પધાર્યા જણાય
છે, માટે જઈ ઉઘાડું છું. (તે જઈ બારણું ઉઘાડે છે.)

ચાંપરાજ—(પ્રવેશ કરીને) અરે કમળતા દુષ્ટ, નફર, લપટ !
ક્યાં છે મારો કટારને રમાલ આંહી લાવ જલદી ! મારે જોઈએ છીએ.

સોનરાણી—(આવી ક્રોધ મુદ્રાને કઠોર વચન પ્રહાર આકર-
શ્યાત સાંભળી બમબીત થઈને) અહો ! પ્રાણનાથ ! આપ આમ
એકદમ વ્યગ્રવિત્ત શબ્દને શું આવ્યા છો. મારા પ્રાણાધાર ! કાંઈ કાર-
ણ બન્યું છે, મને વાતતો કરો તો તેનો ઇલાજ કરીયે !

ચાંપરાજ—અરે તું ખીજ ત્રીજ વાન છોડી દે, જે મારું પુત્રું તે
નસ્તુ હાવર કર, નક્ટ લંપટ સ્ત્રીનો તે વળી વિશ્વાસ હોય ! ! (ક્રો-
ધના આવેશમાં તલવાર મ્યાનમાંથી કાઢી મારવા બળ છે ત્યારે દા-
શીઓ આડી પડી તેના હાથ બાંધી રાખીને.)

સુખોદા
સંગીતભદ્રા]

રાગકલ્યાણ.

હાડાજી શું કરો સાહસ આ, પતિવ્રતા એ છે નારીરે. હાડાજી.
શુદ્ધ ભક્તિ તમ પ્રત્યે મહારાજ, સાચવીએ ટેક એણે સારીરે. હાડાજી.
કુર દ્રષ્ટિએ નહિ જુઓ કૃપાનાથ, નીતિ મોરી બાંધે છે ખારીરે. હા.
ખાંડાની ધારે પાળે પતિવ્રત, રણાં છે છ માસ વ્રત ધારીરે. હાડાજી.

સોનરાણી—પ્રાણપતિ, એ કટાર તથા રમાલ આપની ફક્ત્યા
ચોડા રાજપર જેસલમેરથી આવ્યાં હતાં, તેણે ધણો ધણો આગ્રહ
કરી કહ્યું કે મારાં છોકરાંને વાસ્તે આ વસ્તુ આપ તેથી તમારી ફ-
ક્ત્યાને માફ ન લગાડવા મેં તે આપ્યાં.

ચાંપરાજ—અરે વ્યભિચારીણી, મારી ફર્ષ તો ધણું થયાં
ગુજરી ગયાં છે, આ શું ! બનાવટ કરી બોલે છે ? કમબત ! બ્યારે
તાં દિલ પવિત્ર સમજી મેં દિલ્હી પાદશાહની આગળ હોડ કરી
ત્યારે આમ થયું ના ? ધિક્કાર છે, તુંને ! તારી જાતને ! તારા સ્ને-
હને ! ને તારા નામને ! ખરે હમણાં આ શમશેરથી તારા ટુકડે ટુકડા
કરી દઈ, પણ લાચાર છું કે સ્ત્રી હયાનો ડર લાગે છે. સોઢા રાજપૂ-
તોમાં આવી કુલટાઓ ઉત્પન્ન થતી હશે, તેની મુંને ખબર નહોતી,
નહિતો હું તાં પાણી ગ્રહણ જ્ઞાને કરત ! અરે મારી કિર્તિના
પૂર્ણ ચંદ્રને અધકાર પમાડનારી-વાદળી હવે જલદી અદ્રશ્ય થા.
અરે આ પવિત્ર પુંદીકોટાની ભૂમિપર ભાર કર્તા કલંક રૂપ ચાંડાલી
નારી જલદી નષ્ટ થઈ ચાલી જા. અરે પાતકી ત્રીચ દુરાચારી વિ-

શ્વાસઘાતી વિપયાસકત દુર્બુદ્ધિ ! અરે શુંતે મને ભરતખંડના ચક્રવાર્તિ મુગલ બાદશાહની ભરી સલામાં જોટા પાઓ ! અને તારા આવાં પતિત હૃદયની મુને પ્રથમથી પરીક્ષા ન પડી ! બસ બસ જીવ ! હવે ઉભો ન રહે ! તારા હૃદયની આગ શાંત કરવા આ ચાર શબ્દ પ્રીટકારના બસ છે.

સોનરાણી—(અતી રૂદ્ધ સાથે હુસકાં ભરતી) પ્રાણાધાર, મારી વાતનો સાંભળો, મુને જે શબ્દ બોલવાતો આપો ! પછી દોષીત હોજી તો મુખેથી મારું માથું કાપી ચાલ્યા જાઓ, અને તેમ ન સાંભળવું હોય તો હમણાંજ મારો શિરચ્છેદ કરતા જાઓ !

(ચાંપરાજ તે આજીજીપર ખીલકુલ લક્ષ ન દેતાં ચાલ્યો જાય છે ને સોનરાણી હર હર શંકરા !! કહી ધરણી ઢળી મુછાંગત થાય છે, ને દાસી તેને સાવધ કરી બેઠાં કરે છે.)

સોનરાણી—(અતી આક્રંદની સાથે)

પીયુને તળાવનાર વેરી અંલકાર.

એ રાગ.

અચાનક આ શો કોપ કીધો કીરતાર,

કલંક વાદળું ક્યાંથી આવ્યું હું પરે.

અચાનક.

ચૂકી નથી કદી મારો ધર્મ હું જરા,

ભૂલી નથી વૃત્તિમાં જાણે માતૃ ધરા.

અચાનક.

શું આવ્યા સ્વામિને શુંરે ચાલ્યારે ગયા,

આંખમાં વરસે ઝેર નોતીરે દયા.

અચાનક.

પતિવ્રત ભંગ પ્રભુ ક્યારે મેં કીધું,

સાક્ષી હૃદયના તમે જાણો છો બધું.

અચાનક.

જનમ ધરીને આજ સુધી મારી ટેક,

પર પુરપતું મુખ જોયું નથી છેક.

અચાનક.

બ્યારથી રાત્ર ગયા છે દિલ્હીપતી પાસ,

ખાનપાન તબ્યાં કેવી રહું છું ઉદાસ.

અચાનક.

એક નિષ્ઠા હાડારાજ નામ હું જપું,

સાધવી જોગીણી ઉપવાસીમાં ખપું.

અચાનક.

સુવસ્ત્ર ધરેણું નથી ધારણ કર્યું,

મિષ્ટ અન્ન નામે નથી મુખે મેં ધર્યું.

અચાનક.

નથી અરીસામાં મધ્ય જોયું કોઈ કાળ,
 કોણે છેડે મગચું ઉઘાડી અંતરે મળ. અચાનક.
 નિરોધી અબળાને કો પ્રભુ આ માર,
 સ્વપને ક્યો નથી મેં કતરે વિચાર. અચાનક.
 પુત્રી તમારીની પ્રભુ લેજોરે સંભાળ,
 આપઘાત કરી તમે આજે એનો કાળ. અચાનક.

મુખોધા

સંગીતભદ્રા

} મુજે છોડ મલા ખનઝારા. એ રાહ.

બાઈ મકિત સાચી તમારી, છે જગ કર્તાને ખારી; બાઈ.
 તમે પનિવત પુરૂં પાળો, કમી દેહ નિયમમાં ગાળો;
 કેમ પ્રભુ તે જગે વિસારી, છે જગ કર્તાને ખારી. બાઈ.
 આ ધર્મોચ્ચાર તમારું, લેઈ મકિત થાય દિલ મારું;
 હું નજરે રહું નીલાળી, છે જગ કર્તાને ખારી. બાઈ.
 તમે રટી છે પતિ ગુણુ ગીતા, તમે પગ ધોઈને ખીતાં;
 પછી જોજન કરો વિચારી, છે જગ કર્તાને ખારી. બાઈ.
 આ વાત વધી કાંઈ મોટી, પ્રભુ ભલે કરેરે કસોટી;
 તેવી છે તમ તૈયારી, છે જગ કર્તાને ખારી. બાઈ.
 જોઈ ટેક તે આવી તમારી, વરતે જગમાં અન્યનારી;
 તમે આપો મોક્ષની ખારી, છે જગ કર્તાને ખારી. બાઈ.
 હવે વિલાપ બાઈ છોડો, હવે ઉપાયમાં ચિત જોડો;
 ખરી વાત જાય છે મારી, છે જગ કર્તાને ખારી. બાઈ.
 કોઈ શોધી કાઢો મુક્તિ, જેથી આરોગની થાય મુક્તિ;
 આંહી ખેઠે થાય ખુવારી, છે જગ કર્તાને ખારી. બાઈ.

સોનરાણી— રાગ દેશની ખમાચ.

મોહે દેકે શીટકાર, ગયા જીવનહાર, મોહે લાગી જવાળ,
 તનકું સજની, આયા કલંક શીર, ભયા મૃત્યુ ખરે; મોહે દેકે.
 રખું ભક્તિ અપાર, પતિચરન આ નાર, તોભી આઈ આળ.
 અખતો સજની, મોહે કરકે જખમ, પીયુ પીછે શીરે; મોહે દેકે.
 મુજ પતિ ઉગાર, પ્રભુ અબલ નાર, નમું ખાર ખાર;

તુજરે ચરતે, સુતી દીન પોકાર, પ્રભુ સહાય કરે; મોહે દેકે.
સખી લાવ કટાર, કાઢું શીશ આવાર, હવે છનાં ધિક્કાર,
અળતો સજની, યહ દુઃખી સંસાર, વાકું પાર કરે; મોહે દેકે.
મુખોધા—નહીં યોગ્ય વિચાર, બાઈ કરો આવાર; નહીં એમાં સાર,
હાડા નારી, જે આવ્યું કલંક શીર દુર કરો; નહીં યોગ્ય.
બાણે દીન દયાળ, તમ ભક્તિ અપાર, આમ મરવું અકાળ,
સુતારે બાઈ, દેશે લોક ગાળ; વ્યભિચારી કરો; નહીં યોગ્ય.

સોનરાણી—(એ સાંભળી જરા હું શીયાર થઈને) અરે દાસી,
હવે તું ગામમાં જઈ કાંઈ તજવીજ કરી આવ કે આ બનાવ શી રીતે
બન્યો છે, રાજાજી શું એકદમ આંહી આવ્યા. શું મને વાક્ય પ્રહાર
કરી ચાલ્યા ગયા. હવે ગદ્ગદ કે ઢીલે કરવાનો સમય નથી.

મુખોધા—બાઈ સાહેબ, હમણાં તજવીજ કરી આવી હા-
જર થાઈ છું.

(તે બોલે છે.)

સોનરાણી— રાગ આશાગોડી.

સહાય થશે જગ કર્તા, સંકટ વિશે સહાય થશે જગ કર્તા;
હુંરે પતિવ્રત કદી નવ ચૂકી, ધર્મ મારો સદિ ધર્તા. સંકટ.
અનેક સતીનાં સત તણી રક્ષા, કીધી પ્રભુ દુઃખ હર્તા, સંકટ.
કોણુ આરોપ આ અધરથી લાવ્યું, કોણુ ભરમાવ્યા મુજ ભર્તા. સંકટ.
શુદ્ધ કંચન ભક્તિ સ્પષ્ટ કરી છે, પ્રગટ કરો જગ કર્તા. સંકટ.
દાસી તમારી હું છું મુગ્ધરી, આપ આશ્રયમાં છે સ્થિરતા. સંકટ.

મુખોધા—(પ્રવેશ કરીને) બાઈ સાહેબ, મેં ગામમાં તજવી-
જ કરી તો એવા બળર મળ્યા કે રાજાજીએ દિલ્હી પાદશાહથી કાંઈ
શરત કરી છે, અને તેમાં રાજાજી ખોટા પડ્યા છે. અને તેમાં માયું
આપવાની શરત કરી છે. એ બળર એક આદમી મહારાજની સાથે
આવેલ તેણે આપ્યા. આપણા માણિકશાના દીકરા મોતીની સાથે
વાત કરી તે રાજાજી બેજો ચાલ્યો ગયો.

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) બાઈ સાહેબ, બરાબર બળર
લાવી છું.

સોનરાણી—દારી, શુંકે, તે જલદી કહે ?

સંગીતભદ્રા—બાઈસાહેબ, મહારાજ આંદીથી એકદમ વળી નીકળ્યા, ને ગામમાં ઘોડો દોડાવતા ચાલ્યા ગયા, ત્યારે આપણા ગામની કળાવંતી શુભિકા તેગની પાછળ ગઈ, ને મહારાજને ગાયનનો ચાતી શોખછે એ આપણે બાણીએ છીએ, પણ આ વખતે કાંઈ પણ વખત રોકાવા ચોખ્ખી ના કહી, છેવટ તેના ચાતી દુરાચરથી એક ફાળુવાર એકતાન સાંભળવા હા કહી બેઠા, પણ તેટલા વખતમાં તેણે ખુશ કરી દીધા, અને કળાવંતીએ આવવા જવાનું કારણ બહુ પૂછતાં સંક્ષેપમાં કહી દેખાડ્યું કે દિલ્હી પાદશાહની પાસે હોડ થયેલી; તેમાં હાડાજીએ તમે પતિવ્રતા છો એવું જાહેર કરી ખોટા પડે તો દેહાંત દેડની શિક્ષા, એવો કરાર લખી દીધો, હવે તેમાં એક મીયાં શેરબેકના પુરાવાથી તેઓ ખોટા પડ્યા, અને તમને આંદી મુખપર શીટકાર દેવાને આવવા પાદશાહની પરવાનગી માગી, પણ તે એમ ન મળતાં તેમના મિત્ર પહાડસિંહે પોતાનું માથું એ મુદત પ્રમાણે આવી ન પહોંચે તો આપણું એમ કમુલ કર્યું તેથી રજા મળી અને આંદી આવી આમ કરી એકદમ ચાલ્યા ગયા ! આ એ બનાવ બન્યો છે, તે જુદા કળાવંતીને મોઢેથી મે સાંભળ્યો અને તેથી સાચે આવેલા આદમીએ માણેકશાના મોતીને પણ એવીજ વાત કરી.

સોનરાણી—(મહા ગમગીન થઈને) હે ! પરમેશ્વર ! આ શું તારી ગતી ! વિના કારણ, હું પ્રવિત્ર છોતે મારા પ્રાણનાથ કેમ ખોટા પડ્યા હશે ! મને તો એ વાત અસંભવિત લાગે છે ! પણ ભગવાન બાણે શું બનાવ બન્યો હશે ! કટાર રૂમાલ પ્રાણનાથે માગ્યા તો રખે કુધ્યાએ કાંઈ દગો દીધો હોય !

સુખોદા—બાઈસાહેબ, ત્યારે હવે કેમ કરશું ? કળાવંતિને દિલ્હી મોકલીએ તો ?

સંગીતભદ્રા—એકદમ હાડાજી ગયા, માટે મુદત લગભગ હશે !

સોનરાણી—દાસીજનો, ધીરજ રાખો, જાતે દિલ્હી ગયા વગર અરા ખોટાની ખબર નહિ પડે !

સુખોદા—તે ખરું, પણ બાઈ અંતઃપૂરમાંથી તમે કદી બહાર પગ દીધો નથી, અને આ કામમાંતો ઘણીજ હુંશીયારીની જરૂર છે.

સંગીતભદ્રા—હા, બાઈસાહેબ, દેશાટણની શક્તિ વાક આ-તુરી, અને યુક્તિ બધું જોધયે ? તે સંપૂર્ણ આપમાં છે ખરું, પણ અંતઃપૂરની બહાર ઉપયોગ કદી—

સોનરાણી—દાસીજનો, હવે શરમનો પડે છે હું એક બાબત મૂકું છું, અને પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે આ કલંકથી જ્યારે મુક્ત થાઈશ ત્યારે તે ઓઝલનો પડે છે ધારણ કરીશ, અને પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ નહિ થાય તો પ્રાણ ત્યાગ કરીશ !

સુખોદા—બાઈ સાહેબ ! પ્રતિજ્ઞા આકરી લીધી, પણ તે સાચી કરવા શું પ્રયત્ન કરશું ! નીકર અમારા પ્રાણ ક્યાં પાછળ રહેવાના છે ! અમારાં બંનેના પ્રાણ અરપણ થતાં તમે સત્યા કરો એ અમારી ઇચ્છા છે !

સોનરાણી—હવે દિમ્મત રાખો ! જરા પણ ગભરાશો નહિ, અમે છીએ નારી જાત, તો પણ હવે અમારા રજપૂતના લોહીનું કામ છે ! આપણે શાહાથી પાર પડશું તે વિચારો !

સંગીતભદ્રા—અમે તેમ કરી પાદશાહની રૂબરૂ થવાય, ને અરી હકીકત તેને જાહેર થાય તો કાંઈ પણ બની શકે ! કંઈતો ત્યાં ખૂબ દ્રવ્ય-ખરચી તંત્ર ચલાવીએ !

સુખોદા—દ્રવ્યથી તુરત બેળું થવું મુશ્કેલ છે ! જાજ કાલ અકબર પાદશાહની રીતી પ્રમાણે તો કોઈ હુન્નરથી બેળું થવાય ! એવો હુન્નર આપણી પાસે શું ?

સંગીતભદ્રા—હા, ધર્માચાર્યો, કવિજનો, તમાશગીરો તુરત મળી શકે એવું ત્યાં વરતે છે, માટે આપણે એવા કોઈને સંગ લધયે તો !

સુખોદા—તો બહુ સાફ છે !

સોનરાણી—ત્યારે હું રાજાજને રંજનાર્ય જે ગાનતાન વૃત્ત શીખીશું, તે ત્યાં ચલાવું તો !

સુખોદા—(સંગીતભદ્રા પ્રતિ) સંગીતભદ્રા ! આતો ગજબની દિમ્મ-

તનાં વચન કાઢેછે ! એકાએક આટલે દરજ્જે કરવા તૈયાર થાયછે ! (સોનરાણી-પ્રતિ) બાધસાહેબ એમ કહેતાં અમારી જીભ ન ઉપડે ! રાજનતી રાણીને હસી આવી હિમ્મત નાંખવી, એતો બ્રહ્માંડમાંય દુર્લભ છે !

સંગીતભદ્રા—હદતો વળી જાય, પણ આપે શુરાતનથી એ કામ બળાવવું મુશ્કેલ છે !

સોનરાણી—પ્રાણપતિનાં રક્ષણ અર્થે એ કળા ઉપયોગમાં ન લાગ્યે, તો પછી શ્રમ કયોજ વ્યર્થ છે ! આપણે તાબડતોબ કામ લે-તુંછે, પાદશાહની મુલાખાત થયા વગર છુટકો નથી ! અને જેવી આ કળા માણસના ચિત્તને આકર્ષણ કરેછે, તેવી બીજી થોડીજ કરેછે ! માટે મારેતો નિશ્ચયછે કે ખુદ મારે વારાંગના બનવું. અને આ કામમાં મારે માફ સઘળું ચાતુર્ય વાપરવું, પછી ફતેહમંદ થવું કે નહીં એતો શ્રી જગદીશ્વરના હાથમાં છે, અને તે સહ્યોતો બેઢી સહાય કેમ નહિ કરે !

મુખ્યોધા—અહા હા ! અગળા જાતમાં આવી શૌર્યની ચમત્કૃતિ ક્યાંથી પ્રગટ થઈ ! ગજબ હિંમત બાંધેછે !

સંગીતભદ્રા—બાધ એથી સતી ધર્મમાંતો બાધ આવે નહિ ના ?

સોનરાણી—દાસી એથી મારા પતિવ્રત ધર્મમાં કે પવિત્ર ધર્માચરણમાં બાધ આવે એવું સ્વપ્નેય ન સમજવું ! જે કોઈ પુરૂષને શુભ લાગી હોય સારે બીજી શૂળથી તે કાઢી નાંખે છે, ને પછી બંને શૂળ પ્રેંકી દેછે, તેમ મુને આ કલંકરૂપી શૂળ લાગીછે તે આ વારાંગના વેશરૂપી શૂળના સાધનથી કાઢવીછે. અને પછી તો બંનેનો સાથે લાગ થશે, નીકર પછી પ્રાણધાતથી પરભવ તે દોષથી શ્રી જગદીશ્વરની સમક્ષ મુક્ત થવાનું થશે !

મુખ્યોધા—બાધ સાહેબ, આપના શુરાતનને ને સમજણને ધન્યછે, કે તાત્પર્ય પર નજર રાખી વાત કરોછો !

સોનરાણી—જે દાસી જે વાતનું પરીણામ સાફ તેજ વાત સારી અને જેમાં પરિણામે નકાર, તેજ વાત નકારી સમજવી. માટે મારા પવિત્ર હૃદયને ઉપરના વારાંગનાના વેશથી શું કલંક આવવા

નું છે ! કાંઈજ નહીં ! વિપત્તિ સમય આપણને ગમે તેવી સ્થિતિમાં નાંખે પણ સત્ય નિતી અતે શીયલ ન છોડવું ! હરીશ્ચંદ્ર તારામતિ, નળ ને દમયંતી પાંડવજન ને દ્રોપદીનાં આખ્યાનો રાજ વાંચીએ છીએ તેનું પછી ફળ શું !

સંગીતભદ્રા—(સુખોદા પ્રતિ) આમાં જે વાત છે, એકતો આ પણાં બાઇનું સાચું જાહેરમાં આવશે, અતે મહારાજને પણ હોડના કરારના અમલમાંથી બચાવી શકશું ! પ્રભુ ! તમારે જોજે છીએ !

સોનરાણી—સારે હવે વિલંબ ન કરવો ! સારે જ હવે આપણાં સાજ અતે ખીન્ન સંગીત સાહીત્યો સાથે લીધો ને જે સારા અશ્વ તૈયાર રખાવ. ને હું આંહી તૈયાર થઈ રહું છું.

સંગીતભદ્રા—બહુ સારું બાઇસાહેબ હું બધો સરસામાન તૈયાર કરી આંહી આવું છું. ને આ સુખોદા અશ્વશાળામાં—

સુખોદા—હા, બાઇસાહેબ હું જે અશ્વ જઈ તૈયાર રખાવું છું

સોનરાણી—બહુ સારું, બંને જાઓ.

(ત્રણે જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ નો.

સ્થળ—દરબારશઠમાં જવાનો રસ્તો

પાત્ર

સુખોદા સંગીતભદ્રા.

સુખોદા—સંગીતભદ્રા, શું વિસ્મય પામી ગઈ છું !

સંગીતભદ્રા—હુંતો એજ સારની હેરત પામી ગઈ છું કે આ પણાં બાઇએ આવી મોટી હિંમત બાંધી ! એવી તો કલ્પનાય કદી ન થાય !

સુખોદા—સખી, તે વિનાં એવાંના હૃદયમાં વીરરત્ન પાકતાં હશે ! પણ હવે આપણે કાંઈ પાછો પગ ન દેવો હો !

સંગીતભદ્રા—સારેતો આપણાં માત તાત લાજેનાં ! જે કામ આપણે કરવાનું હતું ! તે કામ બાઇએ પોતે ઓઢી લીધું. પણ સારાર કે એવી આવડત આપણામાં નથી ! નહિંતો એને અંતઃપૂ-

રમાંથી બહાર નિકળવા દેધે? પણ હાડાજનો તો ઠપકો નહીં આવેતાં!

સુખોદા—વેલી છે તું ! હવે ઠપકાનું ક્યાં રહ્યું ! હવે તો આપણે દોતેલ ન પામ્યાં તો પૃથ્વી પહાડી જતી છે ! વિચારી જોતે !

સંગીતભદ્રા—હા ખરું કહેછે, એમ થયું તો હાડાજનું સ્વર્ગ ગમન, અને આંલી બાઇનો આપઘાત, ને દેશ પામ્યાલ ! પછી શું આપણે પણ જીવ રાખશું !

સુખોદા—તો કીકે સારે એવીજ સમજણ રાખ, હવે તો બાઈ ને ને જીવિત ચલાવે તેમાં આપણે તત્પર રહી સહાય કરવી, અને તારે સાજનો બીજે જોગ ન આવે તો એ કામ હુશીયારીથી કરવું.

સંગીતભદ્રા—તેનો તું સારે જોજે ! એમનીજ તાલીમને એજ નહીં લગાડું. ઘણી હિમ્મતનું કામ કરવું છે હો !

સુખોદા—અત્યારે હિમ્મત ન રાખીયે તો હાડાજને આપણને નાણાં ખરચી સુશિક્ષિત કર્યા, અને સદગુણી ધૈર્યનીંતી શીખવત જાણી પરીક્ષા કરી બાઈ પાસે રાખ્યાં છે, તેનું કૃણ શું ? આપણા પિતા આપણા રાજા, અને આપણું સર્વસ્વ નાશ થવા બેહું ! સારે હવે શું બેસી રહેવું લાજમ છે ! આ માતા સોનરાણીને જોઈ કરણનો સમુદ્ર અંતઃકરણમાં ઉછળી જાય છે, પણ દબાવી રાખી બોલું ચાલું છું.

સંગીતભદ્રા—ખરે સુખોદા, શીવપૂજન વખતે અમૃતમાં ઝેર વર્ષાવી ગયા એતો હું યાદ કરું છું સારે હું જાણું છું કે હવે ઝુરી ઝુરીને મરી જાઈ ! નિરપરાધિ આપણાં બાઈપર આવડો શો જીલમ !

સુખોદા—જો બેન ! દુનીયામાં અનેક પ્રપંચ ચાલે છે, માટે હિમ્મત રાખી, શ્રી જગતપતીની સહાય માગી, તેનો પરાજય કરવો, એ મનુષ્યનું કામ છે. અને વિપતિ એ મોટાઓના સદગુણને ધૈર્યની કસોટી છે, જો, તું અને હું બંને બાઈના આ વખતનાં ભાવણ શરાતનથી કેવાં તાજુબી પામ્યાં !

સંગીતભદ્રા—હા, કુલની ખરાબ વાસ હોય તો માથું ચડે છે, અને ઉભાં થતાં વખત અંગ અચકાઈ જાય છે, અને આ વખતે તો જાણે કેમ અસુરને સંહારવા દુર્ગાદેવી તૈયાર થયાં હોયતી !

મુખોવા—એટલા સારજ મહાત્મનના ગુણ પ્રકાશ કરવાજ પરમેશ્વર વિપત્તિઓ મોકલે છે પણ હવે વાતમાં વખત ન કાઢો.

સંગીતભદ્રા—આ જાઉં. ને અશ્વ જે લઈ આવું. તું પણ અંતઃપૂરમાં તૈયાર થઈ આવ વહેલી.

(જતે જાયછે.)

—૦૦૦૦૦૦—

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—મુમતિ પ્રધાનનું ઘર.

પાત્ર—મુમતિ, વિશાળમતિ

મુમતિ—(વિચારમાં સ્વગત.) આહાહા ! બુદ્ધિકોટાના રાજની અવદશા જોડી ! શું એકદમ ચાંપરાજ આવ્યા ને ચાલ્યા ગયા ! મારે મોઢે થવાનો પણ વખત ન આવ્યો, કોઈ મહા ભારત આદ્યત આવી જણાય છે, વખતે અકબર બાદશાહ તરફથી કાંઈ સખતી થઈ જણાયછે, રખે ! મુગલોની દયાનત છેક ફરી હોય, રજપૂતનાં રાજ્યો છેક સ્વતંત્ર કરવાં હોય ? પણ કળાવંતીને મોતીશાની વાત પરથી તો હકીકત જુદી જણાયછે, કે ચાંપરાજહાડાએ બાદશાહની સભામાં ખવિવૃતા સ્ત્રીની બાબતમાં હોડ કરી અને તેમાં જોરા પડતાં તેનું માથું જાયછે.

હવે આંહીં મુંઝે ઘાત ફરી હોત તો મસલત કરી કાંઈ રસ્તો પણ કાઢી દેત, પણ આતો સતીને કાંઈ જે વચન કહી નીકળી ગયા. રજપૂતમાં આવેશ આવ્યા પછી હાથ ન રહે ! હવે ! આપણે સોનરાણીને જઈ ધીરજ આપવી તથા કાંઈ ઉપાય યોજવા.

વિશાળમતિ—હવે વિલંબ કરવો ન જોઈએ.

નિમકસિંહ—(પ્રવેશ કરીને) યહ કાગજ બાઈ શ્રી સોનરાણીને બેળ્યા હે સો આપકું સુપરદ કરને આયા હું.

મુમતિ—અચ્છા લાગ્યો.

(આપેછે.)

નિમકસિંહ—અળ મેં રખસત ચાહાતા હું.

મુમતિ—બહોત અચ્છા.

(જાયછે.)

(વિશાળમતિ પ્રત્યે)

વાંચ શું લખ્યુંછે ?

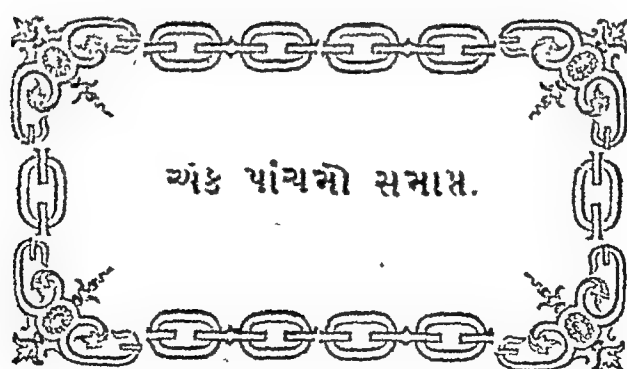
ઝોછી વાત કરી નથી, હવે આ બાબતમાં જે કંઈ જિપાય લેવા હોય તેની મુંતે આસા કરો કહોતો હું પણ દિલ્લી ગડી જઈને મહારાણીની સેવામાં હાજર થાઉં.

સુમતિ—સાચાશયે ! પુત્ર તું યોગ્ય કહેછે પણ આવા આ-રીક સમયમાં મારે બનતે બવાની જરૂર છે, માટે તારે આહીં રહેવું અને આપણા સેનાપતિ અને નગરશેઠના અનુમતથી રાજ્યનો અંદોળસ્ત રાખવો માટે હું નગરશેઠને મળી દિલ્લી તરફ રવાના થાઉં છું.

વિશાળમતિ—અહુ સાહે ત્યારે હું પણ સેનાપતિને ત્યાં જઈ અને આ વાતથી વાકેફગાર કરું.

સુમતિ—હીક, ત્યારે ચાલો.

(અને નીકળી જાયછે.)

चांपराज हाडो ने सोनराणी

नाटक सप्तांकि.

अंक ६ ठो.

पात्र.

सोनराणी.....चांपराजनी स्त्री.

सुओधा
संगीतलद्रा } .....तेनी दासीओ.

तलकयंद
नडोरयंद } .....दिहडीना वणिङ.

અંક ૬ થો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ - દિલ્હીની સરહદ પાસેનું જંગલ.

પાત્ર.

સોનરાણી, મુખોધા, સંગીતલદ્દા.

મુખોધા—બાદસાહેબ, આજ આપને આજની ગોટી મળતી થી શ્રમ થણો લાગ્યો હશે, તે માટે આંહી થોડો વખત આરામ લીયો! (હસું બેઠને) અરે પરમેશ્વર! આ રાજદેહીને અશ્વપર બેસવું, કંકર કંકરમાં ચાલવું, કુદા તૃપા સહન કરવી, ને દીનરાત પ્રવાસમાં કાટવાં એવું ક્યાંથી બન્યું! શું પોતાનાં સમગ્ર માતૃપિતાને દેર, કે શું ખુદીકાટાના મહેલમાં વાસ કરનાર. તે વનમાં આ પ્રવેશ ધારણ કરી વિચરે એ તારી ન્યાય દ્રષ્ટિમાં ઘટીત છે! મારાં સકોમલ રાજદેહી બાદસાહેબ, આપ શ્રમીત બહુ થયા છે માટે જરા નિદ્રાસ્થિત થાઓ, અને બંને અશ્વને મેં બીડમાં છોડી દીધા છે, તે આ સ્થળમાં સારી રીતે તૃણજલથી તૈયાર થઈ જશે.

સંગીતલદ્દા—હા, બાદ સાહેબ, હું જરા પગ ચાંપું છું અને આપ આરામ લીયો!

સોનરાણી—(બંને દાસીઓને) દાસીજનો, તમે મહેલની માફક મારી આશ્વાસના કરો છો, એ તમે કુલીનને સદગુણી પાસવાનોતે ઘટારત છે. પણ આ મારું ભાપણ સાંભળી ખૂબ ધૈર્યવાનને નિષ્ણીકર થાઓ! જુઓ કે બ્યારથી રાજજી મિથ્યા આરોપનો વચન પ્રહાર કરીને ગયા છે, ત્યારથી નિદ્રાને સુખતો એક બાળુ રાખી દીધાંછે, અગર જો કે અમે રજપૂતની પુત્રીઓએ શીતહણુ હવા અને પ્રવાસનાં સંકટ આ દેહીથી કદી સહન કર્યા ન હોય એ વાત ખરીછે, પણ બ્યારે આપત્તિકાળ આવે છે, ત્યારે અમારાં અંતઃકરણ વજૂથી પણ કઠણુ થઈ જાયછે, અને આ દેહ પણ તેવીજ સમ્મ થઈ જાય છે, ગમે તેવું સંકટ હોય તોપણ તેની સામે હમે હામ ભીડીએ છીએ, સિંહ વાઘ વગેરે રણસંગ્રામથી પણ અમે ડર ન બાધ્યે, કેમકે અમારા લોહીમાં શ્રી જગદીશ્વરે એવો અંકુર

રાખેલો છે, તે આવે વખતે વૃદ્ધ પામીને વૃક્ષરૂપ થાય છે.

સંગીતભદ્રા—(સુખોદા પ્રતિ) સાંભળ સંગીતભદ્રા, તું કહે-
તીતી તેવુંજ આ વખતનું ભાષણ !

સુખોદા—જેનાં ઉદરથી બ્રહ્માંડને ધ્રુજાવે તેવાં ચક્રવર્તિ રા-
જાઓ રૂપી પુત્ર રત ઉત્પન્ન થાય તેના મોંમાંથી આવાં વચન
નિકળે તેમાં આચર્ય શું છે ? બાધસાહેબ આપનાં આ વચનોથી
અમને યોગણું શૂર ને હિમ્મત આવે છે. આ વખતે ક્ષત્રી શૂરાવટ
નાં સઘળાં અંકુર પ્રલક્ષ મૂર્તિમાન આપમાં જોઈએ છીએ.

સોનરાણી—(આ વખતે પોતાની નજર જંગલમાં વનસ્પ-
તિપર પડી તેથી બ્રહ્માંડ નાયકની તજવીજ રચનાને જોઈને) દાસી,
આ વખત હું શ્રી જગદીશ્વરની સ્તુતિ કરું છું. કે જેણે આ વનવેલી
બગીચા સરખી કેવી સુંદર બનાવી છે, કેવી એની તજવીજ ! આ
ચંપો ચંબેલી, મોગરો, ગુલદાંવદી, કેવડો, ફણુસ, નારંગી, શત-
પત્રી, શેવત્રી, અહિવલી, ગુલાબ, દ્રાક્ષાવલી, એનાં પત્રફળ દુલ જો-
ઈને એ મહાનપિતાની અદ્ભૂત શક્તિ અને સૂક્ષ્મરીતે જગતનાં હરેક
કાર્યોમાં એની બારીક નજરને તજવીજ દ્રષ્ટે આવે છે જે પુષ્પમાં
પાંચ પાંખડી તેમાં પાંચજ થાય છે. જેમાં છ તેમાં આઠ નથી થાતી,
ને તેનાં રંગરૂપ આકૃતિ પણ તેવીજ ! તેને શોભાવે તેવી, આવી
બારીક ગુંથન રચના જે પિતાએ કરી છે, અને જેનું અખૂટ ડહા-
પણ ક્યાંઈ ભુલતુંજ નથી, તે આ મારાપર કલંક આવ્યું છે, એ-
વડી મોટી વાત કેમ વિસરી જશે !! હે જગદીશ્વર !! તે તારા-
પર નિષ્ઠાવાળા અને ભક્તોને સંકટ સમયે સહાયતા કરી છે, તે
આ રંક દાસી પર મિથ્યા આરોપની નિર્મુક્તિમાં તું સહાય કેમ
નહિ કરે ! કરીશજ એમ મુંને ખાતરી છે, સંગીતભદ્રા, લે હવે એની
સ્તુતિ કરું છું,

(મુઝે છોડ ચલા બનઝારા) એ રાગ.

લાવણી.

આ કલંક હરિ ઉતારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. રેક.

તમે રચી છે રચના જગની, મેં રાખી છે તમથી લગની;

મને સલ હરાવી હરિ મારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક

હું ક્ષત્રીની પુત્રી કહાવું, આમ બને તો કુળ લખવું;

મુજ પતિવ્રત આપ વિચારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.

તમે નર નારી નીપજ્યાં, મન મળ્યાથી જોડા જનાવ્યાં;
 પક્ષો અંતર અગતી દારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 મેં કર્યું છે નિશ્ચે મરવું, પણ સાચ થઈ દિલ ઠરવું;
 મને ખોટા દીધા શીટકારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 હું ચાંપરાજની નારી, થઈ ગુણીકા વખત વિચારી;
 કરી કસોટી નૌકા તારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 જેવી સીતાની રામશું પ્રિતી, જેવી સુલોચનાની નિતી;
 એક ખુંદીકોટા પતિ ખારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 તમે દુપદીની વારે ધાયા, તમે ગજની બચાવી કાયા;
 તું સત્ય પ્રગટ કરનારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 જેવાં હતાં નળને દમયંતી, તેવાં અમે છીએ દંપતી;
 નળે કર્યાતા ઉલટા વિચારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 આ અધરથી વાદળું આવ્યું, મુજ ઉપર તે કોણ લાવ્યું;
 હરી મળ્યો કો કામળુગારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 કોણ ભરમાવ્યા પતિ મારા, કરી વચન આણની ધારા;
 પ્રભુ વાંક શો દીઠો મારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 ઓ સૂર્ય પિતા, મન લાવો, તમે જગતના ચક્ષુ કહાવો;
 તમે નીતિ મારી નીહાળો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 આ વખત નહીં સચવાશે, મુજ સ્વામી મરણુ તો થાશે;
 મુંને શ્યામ મુખે નહીં મારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.

મુખોંધા—

આ અદ્ભુત ટેક તમારી, છે જગ કર્તાને ખારી, ટેક.
 હવે પ્રવાસમાં ચિત્ત જોડો, હવે વખત રહ્યો છે થોડો,
 કરો અશ્વ વિશે અસવારી, છે જગ કર્તાને ખારી. આ.
 હવે ઢીલ નહીં અહીં કરવી, ઘણી યુક્તિ તહાં આચરવી,
 થાઓ તત્પર કરો તૈયારી, છે જગ કર્તાને ખારી. આ.
 સહાય થશે સૃષ્ટિના કર્તા, તે ઉગારશે તમ ભક્તા;
 ઘો ચિંતા હવે વિસારી, છે જગ કર્તાને ખારી. આ.
 આ પક્ષી ખોલતાં આવે, તે જવાનો વખત જણાવે,
 ઉઠો ધશ્વર નામ ઉચારી, છે જગ કર્તાને ખારી. આ.

સોનરાણી—બહુ સાફે તારે હવે ઓલીએ.

મુખેધા—હા હવે તૈયાર થાઓ હું થોડા લઈ આવું.

સોનરાણી—જા લઈ આવ.

(બંને નીકળી જાયછે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—રસ્તો.

પાત્ર—તલકચંદ, નંદોરચંદ.

તલકચંદ—કાં નંદોરચંદ, ચાંપરાજહાડો પહોંચ્યો નહીં ને પંદારસિંહનું હવે આવી બન્યું. તે દિવસે કહ્યું નંદોરનું કે મોટાના મોદી-ખાનામાં મારે આઈશ.

નંદોરચંદ—તે કાંઈ મુઠું એમ છું, કાંસીએ જાયતો ભલે પણ નામું ચોખું કરતો જાય !

તલકચંદ—મુરખા કાંઈક વિચારતો કર, કે ભાઈબંધ સાફે મારું આપે છે, તારે આપણા પાંચ પૈસા કદી રહી ગયા તો શું ?

નંદોરચંદ—શું, હમણા કાંઈ જાનીતો દીકરો થઈ ગયો છું ! હોઠ નારાયણ દમડો મુઠીને અછતા નારાયણને જઈ બહારે કે !

તલકચંદ—તારેતો કાંઈ પુન્યદાન દુનીયામાં કરતજ નહીં ?

નંદોરચંદ—તે ભલે, મોઢેથી સાફે સાફે ઓલીયે, લાખ બદલે સવાલાખ કહીયે, પણ દમડી છોડીયે નહીં.

તલકચંદ—તારે મારા શેરખેડે સાત હજાર સુવાધા ઈ !

નંદોરચંદ—તે જાતે હવે દાવ વાળને, રાંડનો ખોટો પ્રપંચથી આવડી રજપૂતાણીની લાજ મુલકમાં ખરાબ કરી આવ્યો ને ઇનામ લીધાં, ને હવે મુલક શા સાર !

તલકચંદ—નંદોર તારે કેમ કહે !

નંદોરચંદ—જઈ પાદશાહ ખાસે પોગળ ઉગાડું કરી દે ! ખરા ખોટાની ખાતરી હોયતો !

તલકચંદ—તારે કાલ વાત, એ રાંડના શેરખેડને તો રખ-ગવી દઉ ?

(આ બધું એક ગરબે એણે રવો કોનરાખી વધા તેની અને વસીએ ચાંપદાસનાં નામ, તે વેપરી ખાસે આવ્યા, ને એક દાસી વસકચેને પૂરક.)

સુખોદા—એમ કહેલું, તમારો દમરાનું વર કેળી તરકલું!

તલકચંદ—(હસીને) નહોતું રખાયાં ! આ મોટીયું કાઠ વળી જાયલે ખાંચ દમરાનું વસવસે, રાખ મોટીયાનું ને કર મળ !

નંદોરચંદ—વસકા બલક ! આમાં મોટીયાંજ હીક ! એવામાં પીજ આગાથી અમાણું છીએ. (ને દાસી પ્રતિ) બેન આમે વર કેળાડું, મું મનડું કરવો છે ! કાઠને દરવા મેળ નો આગળા કેમાં આમે !

તલકચંદ—મારા, આને ખાન કોલું, એના આગારનો ને !

નંદોરચંદ—તલકા, આનો દેવતાઈ કામ છે, જેનું તેવું ન સમજ.

તલકચંદ—મારે, દેવાનો માકસ, મોરે મોડા, દમડી ખરચે નહીં ને અરથ સાધી લીએ !

નંદોરચંદ—ને અન્નપ્રાને આગળ થઈ રહ્યો બતાવીએ એમાં પુન્યનું કાનલું, જુઓ આછયું, તમારે પહાડસિંદને ત્યાં જવું હોય તો એ અનારા સેક છે, અમે એના મોટી છીએ, નામું કામું અમારે સાં રાખજો !

તલકચંદ—(હળવેથી એક દાસીના કાનમાં) નંદોરના ભાવ આકરાછે હપાડ આપણે સાંથી કરજો.

નંદોરચંદ—(તલકચંદને લપટાક મારીને) રાંડના, આગળથી હરાવ કરી લેછે ? મારાં ઘરાકનો ?

તલકચંદ—તારે એકનો ડોલ કરવોછે, મારે હરામ નથી અપતું.

નંદોરચંદ—રાંડના ધીમાં તેલતો તુ નાખેછે !

તલકચંદ—સારે તારી ગોડે જોટાં કાટલાંથી હું નથી જોખતો, ને પોણી પાલીએ દાણા નથી ભરતો,

સુખોદા—આછસાહેબ, આતો વચમાં આ વહી પડ્યાં ?

સોનરાણી—દારી એને કહેજે અમારે ન્યાંથી અનુકુળ પડશે ત્યાંથી મોઢીખાતું લેશું તમે નાહક શા સાફ લડી મરેછો !

નઠોરચંદ—હા તે અમારાં બાઈને પેલું તો મં કહ્યુંજે આ તલકેતો દોણાદોર છે, ન્યાં હોય ત્યાં આડો આવી ઉભો રહેજે !

તલકચંદ—આજથી તારૂં મોઢું જુએ તેને તલાક છે (એમ કહી જાયછે.)

નઠોરચંદ—ચાલો ત્યારે પહોરસિંહનું ઘર બતાવું, (બતાવીને) જાઓ ગામમાં ખેસતાંજ ડાબી બાજુએ શેરીને છેડે એનું ઘર છે સીધાં ચાલ્યાં જાઓ. (એમ કહી નીકળી જાયછે.)

મુખ્યોદા—(તે ગયા પછી) બાઈ સાહેબ, આ એ વાણીયા આપણા છગન ને રગનાથ જેવાં જણાય છે !

સોનરાણી—દારી, એ બીચારા એમજ કરીને રાજી રહેજે. આપણા રાજાઓની રહેમ તો એમને લાભ.

સંગીતભદ્રા—બાઈ, એ જેની વાતચીત આપણે સાંભળી તેપરથી કાંઈ મીયાં શેરએજે આ ઉઠાવ ક્યો જણાય છે.

સોનરાણી—ખરે એની વાત પરથી તો એમ જણાણું ખરું !

મુખ્યોદા—ત્યારે હવે કેમ કરીશું ?

સોનરાણી—હવે, પ્રાણનાથના મિત્ર પહોરસિંહને મળી નૃસિંહ ગાયનથી ખુશ કરી પાદશાહને મળવાનો જોગ કરી આપે એમ વચન લઈએ. તે ત્યાંથી પાર ન પડીએ તો વળી બીજી કાંઈ યુક્તિ કરીએ.

સંગીતભદ્રા - એમની વાતચીત પરથી રાજાજી પણ આંહી ન પહોંચ્યા હોય એમ જણાયછે.

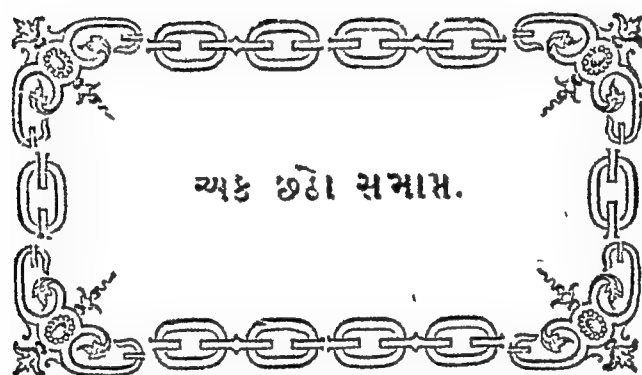
સોનરાણી—આપણે એકદમ વગર વિસામે ચાલ્યાં આવ્યાં, જેથી વહેલાં પહોંચ્યાં. તે રાજા પણ ઘડી એ ઘડીમાં આવી પહોંચવા જોઈએ.

સુખોદા—આપણે તો બાઈ રસ્તે ભુલાં પડ્યાં તોય વહેલાં પહોંચ્યાં.

સોનરાણી—જે દાસી, આપણે એના કરતાં વિશેષ કામ છે, માટે ઈશ્વરે ઠીક વહેલાં પહોંચાડ્યા છે. ચાલો હવે એમને ઘેર જઈએ.

(એમ કહી ત્રણે જાય છે.)

चांपराजहाडो ने सोतराणी.

नाटक सप्तांकि.

अंक ७ मो.

स्थान—दिक्षी.

पात्रजन.

पहाडसिंह.....	अकबरनो सरदार.
लगवानसिंह.....	तेनो आकर.
छोटीयां.....	सोनराणी नायकाइये.
सगीतलदा— } सुभोधा— }	तेनी दासीओ.
अकबर.....	दिक्षीनो आदशाह.
भीरमल.....	तेनो प्रधान.
डाऊ.....	न्याय करनार.
शेरमैक.....	अक उमराव.
मानसिंह.....	जयपुरनो राज.
गंगकवि.....	राजकधी.
तानसेन.....	गवैयो.
कुमालमक्ष } कुभीरमक्ष }	तमलां सारंगी मजबनार.
चांपराज.....	पुद्दीनो राज.
डाबुआं.....	झांसी देनार.
रंशुडी.....	तेनी ओरत.
सुमति.....	चांपराजनो प्रधान.
ते सिवाय नोकर आकर विगेश.	

અંક ૭ મો.

પ્રવેશ ૧ સો.

સ્થળ--પહાડસિંહનું ઘર.

ખાન,

પહાડસિંહ, ભગવાનસિંહ, છોટીયાં.

પહાડસિંહ—કેમ ભગવાનસિંહ ?

ભગવાનસિંહ—ખાલીદ. શું ફરમાવો છો ?

પહાડસિંહ—મારા મિત્ર ત્રાંપરાજ ઉપર મોટી આફત આવી, અને વિજયસિંહ તેની સાથે ગંગા છે, પણ એક બે દિવસ હવે બે તેઓ ખમી જાય તો બહુ સારી વાત, કેમકે ત્યારે બાદશાહનો મુંને દુકમ મલી જાય ! અને દુનિયામાં મારી ખ્યાતિ થઈ જાય કે પોતાના દોષને માટે એક સીક સરદાર પહાડસિંહે જન આપ્યો. હે ભગવાન ! એવા વખત ક્યારે મળે !

ભગવાનસિંહ—ખાલીદ, આપને બદલે હું માફ શીર આપું તો શી દરકત છે ?

પહાડસિંહ—સાબાશ છે ! નોકરપણુ આવાજ જોઈએ ! અચ્ચા હુંતો આલીશ વરસની ઉમરે પહોંચ્યો છું, અને તુંતો એક બાળક છું.

ભગવાનસિંહ—માલીક, એમાં ઉમરનો કાંઈ સબબ નથી, મારી સગાઈએ નથી થઈ, અને આપણા આખા કુટુંબનો તેમજ મારાં માતપિતાના ગુજરાનનો આધાર આપના ઉપર છે, તો એ બાબત મારી કબુલાત આપો તો એ જેવો સલામતીનો ખીન્ને રસ્તો નથી.

પહાડસિંહ—તારો મોટો ભાઈ, તથા તારાં માતપિતાએ પણ તેવીજ દરખાસ્ત કરી હતી, કે અમે અમારો જન આપીએ, અલગત હું ઇશ્વરનો એહેશાન માનું છું કે આવા નેક નોકર ચાકર તેણે મુંને બક્ષીશ કયા છે, પણ આ બાબતમાં મેંજ કબુલાત કરી છે, તો મારે બદલે કોઈના જનની ખુવારી કરવા હું નથી ઇચ્છતો.

તેમજ નેક ન્યાયી અકબરશાહના રાજમાં એ વાત કદી ન બને!

ભગવાનસિંહ—માતપિતા આપ મિત્રની દોસ્તીને માટે માથું આપવા તૈયાર થયાછો, એ ઝોઘી વાત નથી, પણ એમ થયું તો આ ઘરમાં અમારાથી રહેવાશે નહીં, પછી આતો એક કલેશનું સ્થળ થશે, માટે મેં કરી તે અરજ દોઢી રીતે કબુલ રહી શકે તેવું હોય તો મેં આપનું નિમક ઘણું દિવસ ખાધું છે.

પહાડસિંહ—ભાઈ ધન્ય છે તુંને ને તારાં માતપિતાને ! પણ આ બાબતમાં હું કિર્તિના લોભથી ખુશીથી આ કાર્ય કરું છું તો કાંઈએ એ કામથી શોક કરવાનો નથી ને ઊલટું હર્ષ માનવા જેવું છે, એમ મારી સૌને બલામણું છે.

ભગવાનસિંહ—ખાવીદ, આપ જેવા જ્ઞાની, ને નિર્મળ કિર્તિના લોભી મહાત્માઓના નિતીભાષણ આગળ ઉત્તર વાળવાની મારી શી તાકાત છે !

પહાડસિંહ—જગ્યા આવા કામમાં શરીરનો લોભ રાખવોજ નહિં કહ્યું છે કે—

કુહો.

સરવર તરવર સંતબન. ચોથા બરસત મેહ,

પરમાથકે કારને, ચાર ધરીહે દેહ.

માટે આ શરીર પરમારથમાં ઊપયોગી થવું જોઈએ ને હુંતો તેમ પણ નથી કરતો, કેમકે આ ક્ષણભંજર શરીર બદલ એક અક્ષય કિર્તિનું સાદું કરું છું, કે જેવો જોગ ફરી આ જગતમાં મળવો હલક છે. વળી ખેટા, જ્ઞાન દ્રષ્ટિથી જોઈએ તો આ શરીરમાં રહેવાવાળો આત્મા અમર છે, તે દેહાધ્યાસથી હું સુખી છું, દુખી છું, મરું છું, જન્મું છું, એમ ખાની લેછે, વાસ્તવિક જોતાં એ જન્મમો એ નથી, ને મરતો પણ નથી. એતો સ્થુળ શરીરની છવિકૃતિઓ કર્તાનો નિયમ પ્રમાણે થતીજ જાય છે.

ભગવાનસિંહ—આપના અનુપમ આત્મજ્ઞાનને ધન્ય છે. આ પ-જેવા પુરૂષનો સદા જયજ થાય છે.

નેપથ્યમાં—પહાડસિંહશુક્ર મુજરા કરને આયેહે, દુસરા કુહો

પહાડસિંહ—(એ સાંભળી) બગવાનસિંહ, જોતો, જો કાણ આવ્યું છે ?

(તે જઈ પુછી આવી કહેછે.)

બગવાનસિંહ—ખાવીદ, કાઈ તાયફા આવ્યો છે, જેની મુખકાંતિ ચંદ્ર જેવી છે, આપને મુજબ કરવાં ઇચ્છા રાખેછે, છેક બારણે ઉભેલ છે, હુકમ હોય તો આંહી તેડી લાવું.

પહાડસિંહ—બહુ સારું, ધણી ખુશીયી !

(તે જઈ તેડી લાવેછે.)

છોટીયાં—(પ્રવેશ કરીને) હજુરકી નિગાહને કુરનસ બનતી હું.

પહાડસિંહ—(જોલવાની ઢળ ને રૂપ જોઈ ખુશી થઈને) અચ્છા, તુમ કહાંસેં આવેહો ?

છોટીયાં—હું હજુર, મેં ચૌરંગાળાદસેં આતીહું, ચૌર મેં ખુંદીકોટાકી રહને વાલી ચાંપરાજકી શુણિકા હું; મેરા રાજા ઇધર નહિ હે એસા મુનકે આપ ઇસ્કે દોસ્ત જો મશહુર હો સો તુમારે પાસ આઈહું, આપ બડે ઉદાર, પ્રવીન, ચૌર હમ લોગુંકે અચ્છે પરીક્ષક સુને જાતે હો.

પહાડસિંહ—હાં હાં, તુમારા રાજાતો ખુંદીકોટા ગયાહે, વોમેરા દિવજન દોસ્ત હે, જીસ્કી સીને એક મીયાંસે બદકર્મ કીયા, જીસકે લીયે વો ઇધર પાદશાહકે આગે હોડમે હારકર અપની ચૌરતકું શીટકાર દેને ગયા હે.

છોટીયાં—હું, સરકાર, એસા હમનેલી થોરાખોત સુનાહે, મગર હમ જાનતેહે કે યહ બાત સચ્ચી નહીં હોગી.

પહાડસિંહ—બગવત જાને, ક્યા સચ્ચા વ ક્યા જુઠ હે? મગર જીસ્કે નામનિશાની, બદનકે ચિન્હ, વો સખ વો મીયાંને રજુ કરદીયા, જીસે યહ બાત સચ્ચી વ સાખીત નજર આઈ હે, અચ્છા કુછ ગાયન કરો ! દેખે કેસી તાલીમહે !

છોટીયાં—અચ્છા સરકાર, (એમ કહી ગાયછે.)

પહાડસિંહ—વાહ વાહ, જેસા બદન હે, તેસાઈ મધુર કંઠ હે, (તેની પ્રતિ) અચ્છા ઇધર એક બંરસ તુમ ઠેર જાઓ, પાદશાહ તુમારા દરમાયા કરદેગે.

છોટીયાં—જી હજાર, મેરી એક અરજ છે !

પહાડસિંહ—ક્યા છે ! મનેમં બોલો.

છોટીયાં—પાદશાહ સલામતકું મુજરા કરનાં છે.

પહાડસિંહ—અચ્છા, વો હમેરા કામ છે, કલ મુખેરમેં તુ-
મકું કચેરીમેં ખુલવાયજે, તૈયાર હોકર આનાં.

છોટીયાં—સરકાર, હમ તુમારે ભરપેપર છે, અખ રકસત
આહતેલે.

પહાડસિંહ—ખીલકુલ ખીન અદેશે રહો, ખુશી મનેમેં કલ
દુજરમેં આઓ.

(તે જાયછે.)

કાલુખાં—(પ્રવેશ કરીને) નામદાર અકબર પાદશાહકા દુરમાન
હે કે આંખરાજહાડા ને મહેતલ લેકર ગયા છે સો આજ ઉસકી મુદત
પૂર્ણ હોતી છે, લેકીન વો અબીતલક હાજર હુવા નહીં, સો કલ
સવેરમેં તુમકું કાંસી દેનેમેં આયગી, ઉસખાસ્તે કલ દુજરમેં તુમારે
જમનાકે પશ્ચિમ ભાગકા કિનારા પર જહાં ગુનેગારકું ગરદન
મારનેમેં અતાહે, વહાં હાજર હોનાઃ (તેના હાથમાં સજા પત્ર આ-
પીને) ઓર યહ સંજકા હુકમ મુપરદ કરતા હું.

પહાડસિંહ—ખહોત અચ્છા, સરકારકું મેરા સલામ બોલના,
ઓર કહનાં કે યહ શીદી હુકમ મુજખ હાજર હોયગા.

કાલુખાં—ખહોત અચ્છા. (જાયછે.)

પહાડસિંહ—(નોકર ભગવાનસિંહ પ્રતિ.) આપજે લેખે કાલ
મુદત પુરી થતી હતી, પણ સાંઝે થયું કે ઇશ્વર મારી ઇચ્છા
પૂર્ણ થવાનો યોગ જલદી લાવેછે.

ભગવાનસિંહ—(ઘણો દિલગીર થઈને) બાપુ, મારી અરજ
કબુલ રાખો તો સાંઝે.

પહાડસિંહ—અચ્છા, તારે શોક કાંઈપણ ન કરવો. મારો પૂત્ર
વિજયસિંહ તારું ભરણુ ખોપણુ સારી રીતે કરશે. (એટલામાં પાદ
આવ્યાથી) અહાહા ! આવી ઉત્તમ તકનો લાભ ક્યારે લઈ; એવી
લાલસા દિલમાં રહીછે, પણ ખીજી તરફથી હમણાંજ છોટીયાં ગ-

હિન્દમાં જ્યાં આવી મુખ્યત્વે તે મુલકાની મુલકાના પાત્ર કરાવી
આપીએ; તે ને મગન પેટાં પડેલાં મગન આપીએ મગન । વળી પાલ-
શાદી આ વખતે મગન કરવા કરવા નો રજો નવિશેષ લગ્ન વહે
તે આ પાલશાદી કરવા કરવા નો રજો નવિશેષ લગ્ન નોમન
આપણું આપણું મગનનાં પાત્રનું—કુળેડું ર—

આ કરે મગન કરે, કરે મગનનાં પાત્ર,

કુળનાં પાત્રનાં ના કરે, મગન કરે મગન.

માટે મારે મગન એ મગન બગાડી નહિ.

ભગવાનસિંહ—માર્ગદ, મોઝા તો કાલ મગનમાં બાંધે એ

આપત મગન મુલકી આપે.

પહાડસિંહ—ના, મોઝા તો મારે બંધે બંધે બંધે. તે વિના
કેવું કાલ નહિ મગન. મગન મારે મોઝા મગનનાં એ આપત કાલ
બરજ કરી આપું ને પહી આપણે આપણી રાત શીવ પ્રજનમાં
પડાવે. (મોઝા કરી બાંધી બંધે.)

ભગવાનસિંહ—હું પણ મારે શીવ પ્રજનનાં પાત્રને સાદીબો
તેનાર કરે. (મોઝા કરી ને પણ બાંધે.)

~~~~~

પ્રવેશ ૨ નો.

સ્થળ—આનગી કચેરી.

પાત્ર.

અકબર, ખીરખલ, ને પહાડસિંહ, કોતેડાં.

અકબર—હું ખીરખલ, પહાડસિંહકું હુંકમ અપને બેગાહે,

ચાંપરાજ પહુઆ નહીં, કરારકા અમલ કલ ફજરમે કરનાં.

ખીરખલ—નામદાર, મહ તાબુખીટી આતહે કે ચાંપરાજહાડા

અભીતલક આયા નહીં, ખુદાવીંદ મેરે દિલમ આતરનિશાં હે કે વો
અવશ્ય આયગા, મગર કુછ દૈવી હરકત આઈ હોવે તો લાઈલાજ !

અકબર—હે તો ક્ષત્રીકા તુખમ, કુછ જાન બચાનેકી ઉમેદસે
રહેવે એસાતો મેંબી નાહિ સમજતા હું.

ખીરખલ—સુનાહે કે પહાડસિંહકા લડકા ઉસકી સંગ ગયાહે.

અકબર—કીસ ખાસ્તે ઉસકું સંગ ભેળ.

ખીરખલ—ખરાખર માલુમ નહીં, લેકીન એસા સુના હે કે કુછ પ્રપંચ કરકે ચાંપરાજહું દેર લગાને ઓર મુદતદીન ચૂકાને ખાતર ઉને સમજ દેકર ભેળ હે.

અકબર—ખીરખલ, એસા નેકદોસ્ત સારી જહાંનમેં નજર નહીં આતા.

ખીરખલ—નામદાર યહ તો તુમારી દુવાઈમેં હરહમેશ યાદ રહેવે એસા એક કિસ્સા બના હે કે જહાંપનાંહકા એક ઉમરાવને એસા કામ અપને દોસ્તકે ખાતર કીયા.

અકબર—લેકીન ચાંપરાજ ક્યું આયા નહીં ઉસ ખાતમેં અંદેશા હે.

ખીરખલ—ઉસકા સબખ આયા ખીછે માલુમ હોયગા, રજ-પૂતકી નેકી તો રજપૂતકી પાસ હે.

ફતેહખાં—(પ્રવેશ કરીને) ખુદાવીંદ, આપકે ઉમરાવ પહાડ-સિંહ કુછ અરજ કરને આયેહે.

અકબર—(તે સાંભળીને) ખીરખલ, હમ ઈસ ખાતમેં ઉસકી કુછબી અરજ ખીલકુલ સુના નહીં ચાહતે હે.

ખીરખલ—(ફતેખાં પ્રતિ) ક્યા અરજ હે ઉસકા મકસદ જાન લો.

ફતેહખાં—નામદાર, ઉને કહા હે કે અરજ કુછ દુસરી હે, ખીલકુલ ઈસમેં મોજુદ ખાતકા લેશબી નહીં હે.

અકબર—અચ્છા, ખુલાઓ.

(તે જઈ ખોલાવી લાવે છે.)

પહાડસિંહ—(કુરનસ બજાવ્યા પછી) નામદાર, મેરી અરજ યહ હે કે મેરે ઘરે કલ છોટીયાં કરકે તાયફા આયાથા, વો ગાન ક-લાવ તુલ કલામેં એસા કાખીલ હે કે ઈસકી ખરાખરી સારી આલ-મમેં ટાઉ નહીં હોગા. ઉસકા ગાનતાન સુનકે મેને બચન દીયા હે કે તુમારેકું નામદાર અકબર ખાદશાહસેં મેં મુલાખાત કરવા દજીગા સબખ ચાંપરાજ નહીં આયા તો મુદત પુરી હોનેકે લીયે મેં કલ સુખરમેં બહોત મજેસે સબકા અમલપે હાજર હોજીગા. મ-

મર થઈ મેરા બચન જુઠા હોવે નહીં હિરા બાસ્તે આપકું અરજ કરને આપા હું.

અકબર—અચ્છા, કલ્લ પરસું હમ હિસકા બાન મુનેઝેં ઝોર નાચ દેખેગે.

પદ્માડસિંહ—બહોત અચ્છા સરકાર રક્સત આહતા હું.

(ગેમ કદી એકદમ નીકળી જાય છે.)

અકબર—ખીરબલ કેસા દયાનતવાલા નેક ધનિસાન હે.

ખીરબલ—હસખીના કદે વ સચ્ચે રજપૂતકી મોહોબત નહીં હોતી દેખો સારા દિલ્હી શહેરમેં એક હસકી સાથ ચાંપરાજકું મોહોબત થી.

અકબર—આકીન તો હમારે મુસલમીનમેંબી એસાઈ હું.

ખીરબલ—હાં, સરકાર, વોતો હેઈ! આપ જોસે ખુદાકેબંદે બી પ્રાઉ મીલતે હે! મગર થોડે મીલતે હે!

અકબર—અચ્છા અબ્બ કલરોજ સબ કચેરીકે કામ બંધ કરનેકા હુકમ ભેજ દેનાં, ઝોર તુમારે મેરી પાસ ખાનગી કચેરીમેં આનાં.

ખીરબલ—બહોત અચ્છા, અબ્બ રક્સત આહતા હું.

(જાયછે.)

અકબર—દિલગીર હું કે મેરા એક બડા ઉમરાવ થઈ કિસ્સા બનતેસેં જાન દેતાહે અબ્બ નિવાજકા વક્ત હુવા હે, ખુદાકી બંદગીમેં હાજર હોવે.

(જાયછે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—રસ્તો.

પાત્ર—કાલુખાં—રંઘુડી.

કાલુખાં—રંઘુડી, આજ એક બડે ઉમરાવકું ફાંસી દેતીહે.

રંઘુડી—તબતો અચ્છે કપડે ગહીને મીલેગા.

કાલુખાં—વોતો મીલતાઈ હેના?

રંગુડી—આજ રોટી માંગકે લાનાં, ક્યું કે ઘરમેં દાના નહિહે.

કાલુખાં—રંડી, સખ ઇસ્કામત કહાં ચલી જતી હે, મહીનેમેં તીનસો મુડદેકા દરખ ઘરમેં આતાહે મગર દમડીબી ઘરમેં નહીં, ચલીજા ઘરમેંસેં દુસરીસેં નીકા પહુંગા.

રંગુડી—નીકા કાયકું? હજીશીકું તો આપેઈ આશક હોકર આયગી.

કાલુખાં—દેખ સાલી, કાલા શીશમકી પૂતલી બકવાદ કરતી હે તું આશક હુવે ખીના આપહે!

રંગુડી—મેં તો તુમારી અખીયામેં આશક હુધથી, કેસા જખમ કરતીહે, દો મીલકે એક હો જતીહે.

કાલુખાં—તખ તું મેરા બદનપર આશક નહીંથી. મેં તો આપકું મજતું ઓર તીજે લેલી સમજતાં હું.

રંગુડી—અખ રોટીકા ક્યા કરનાં, બેટી અજુડીને કાલ શા-મસેં ખ્યાલુબી નહીં કીયા હે,

કાલુખાં—આજ સો દેડસોકા માલ મીલેગા ને લગવત કામ બજાવે તો.

રંગુડી—ઇસમેં તો અજુડીકા ખીવાહ કરનાંહે. ઓર મેરા બાપકીબી સાદી કરતીહે.

કાલુખાં—તેરા બાઈ જહાનમમેં જાવે, મેરા દરખમેંસે તેરા બાઈકા ભાગ ?

રંગુડી—તુમને અજરા કાયકું લીયા, તખ દુસરે સખ ભૂખે મરે! ખાવીંદ વો ખાત એક બાજુ, પરંતુ મેં મર જાઈ તો તુમારા ક્યા હવાલ હોવે!

કાલુખાં—જે રંગુડી તું મરજાવે તો, મેરા હોવે ખુરા હવાલ; ગાનતાન મેં કીસકું સુનાજી, કીસકે આગે કફે કવાલ. તેરી સંગે સુજીં કખરમેં, તુજસેં અલગ કબી ન હોજી; અમલ કસુંખા તખ આતાહે, તેરા મૂખ ફજરમેં નેજી. ઘરમેં જો તું નિકાલ દેતો, જઈ ઇંસીપેં લઈકું અખ; ગુસ્સા કબી ન કરતાં ખારી, ફેર ન ઘરમેં આજીગા કખ.

રંગુડી—(ખુશી થઈને)

તુમહો મેરે શાહ અકબર, તુમહો મેરે કાલે દેવ;
તુમહો મેરે આશક પ્યારે, કેસી સુધડ તુમારી ટેવ.
અબ્દુડીકા બાપુ બડા, મેરા દિલકા હો નીવાઝ;
તુમ ફાંસીપર જો લટકો તો, મેરી પૂરી હોવે દાઝ.

કાલુખાં—સાલી મસ્કરી કરતી હે ?

રંગુડી—જાઓ, જલદી, વહાં હાજર હો જાઓ, નહીં તો
દુસરેકું હુકમ હોયગા.

કાલુખાં—આજ તો અચ્છે દાનશમંદકું ફાંસી દેનીહે, દિલ
તો નહીં ચાહતા,

રંગુડી—અપને ક્યા કરે ઉસમે !

કાલુખાં—અચ્છા અબ મેં જતા હું.

રંગુડી—મેલી રોટી માંગ આતીહું, ઓર અબ્દુડીકું ખીલાઈ.

(સહુ જાયછે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—જમુનાનો કીનારો.

પાત્ર—પહાડસિંહ, વિમળમતિ, ભગવાનસિંહ, કાલુખાં,
ને પાછળથી ચાંપરાજ આવે છે.

કાલુખાં—(પહાડસિંહને ફાંસીના લાકડા પાસે હુકમ સંભળાવતાં)
નામદાર અકબર પાદશાહકા ફરમાનસે તુમકું યહ હુકમ મેં સુનાતા
હું કે પાદશાહ સલામતકી રખર ચાંપરાજ કે બદલ તુમને તુમારા
સીર કબુલ કીયા, સો ચાંપરાજકી સુદત પૂરી હો ગઈ, લેકીન વો
આ પહુંચા નહિ, આસ્તે શરત માશીક તુમકું યહ ફાંસીકે લકડેપર
લટકાનેમેં આતા હે, તૈયાર હો જાઓ.

ભગવાનસિંહ—ભાઈ, મેરે શેઠકે બદલ મેં ફાંસીકે લકડેપર
લટકાનેકું મંગતા હું.

વિમળમતિ—ભાઈ મેરે પ્રાણનાથ કે બદલ મુઝે ફાંસી દો.

કાલુખાં—એસા કબી નહીં હોયગા, ગડબડ છોડો. જીને શીર કબુલ કીયાહે ઉસપર સજાકા અમલ હોવે, દુસરેપર નહિ.

વિમળમતિ—ભાઈ, હમ ઓર યહ લડકા, દોનુંકું લટકા દો.

કાલુખાં—અબ યહ ખાત છોડદો, કુચ ખાણું લાયા હોતો દો.

પહાડસિંહ—પ્રિયા તમે શોચ નહીં કરો, આજ મોટો હવેનો દીન છે, કે મિત્રને બદલે મારો જીન અરપણુ કરી આ દ્વાનીદુનિયાનો હું લાગ કરું છું.

વિમળમતિ—(તે વચનો શ્રવણ કરીને.)

સહીયર દુઃખ શું દાખવું (એ ચાલ.)

પ્રાણનાથ મિત્ર માટે તો, આપોછો તમે પ્રાણ,
એથીરે સુકૃત શું બીજું, આ વિશ્વમાં પ્રમાણ. પ્રાણ૦

ધન્ય ધન્ય દીન આજનો, મિત્રના અચશે પ્રાણ,
એથી હવેજ છે મુને, મિત્ર તણા સુજાણ. પ્રાણ૦

પણ તમ વિયોગ તો સાલશે, એવાતણ આ ખંડીત,
દુઃખ એ અવધિ ખીયુ મારા, પુરવનાં એ સંચીત. પ્રાણ૦

તમવિના ગૃહ અન્ય લાગશે, જુરી જુરી મરીશ,
ખીયુ મારા આ સંસારડો, ખારો લાગે આ દીશ. પ્રાણ૦

ચાઊં સતી તમ પાછજે, બળું તમારી સંગાય,
પણ પાદશાહ રોકશે મુને, નહિ લેવાય એ વાત. પ્રાણ૦

સારે જુરીને મથા વિના, બીજો નથી ધલાજ,
થોડા રોજમાં આવી મળું, જાણશે સહુ સમાજ. પ્રાણ૦

પહાડસિંહ— રાગ ઉપરનો

પ્રિયા શોક છોડો તમે, આથી દુઃખ મુને થાય;
વિલાપ તમારો સાંભળી, હૃદય દ્રાટી તો જાય. પ્રિયા૦

ઘેર જાઓ હવે હર્ષથી, બાળ લખને સંગાય;
વિલંબ થાય હવે મને, શાહ કોપશે તાત. પ્રિયા૦

નોકર ચાકરને સંભાળજો, હવે છેલ્લા પ્રણામ;
ભગવાનસિંહ સંગે જા ભાઈ, કહેજો સૌને સલામ. પ્રિયા૦

મિત્ર મારો નક્કી આવશે, જાણશે જો આ વાત;

ધીરજ આપને એહને, નહીંતર કરશે એ ધાત. પ્રિયાં

મિત્ર કદી લગણું આવશે, અમર નહીં થશે નાગ;

એ ચિંતા છે મારા મનમાં, મળશે નહિ ખરચે દામ. પ્રિયાં

માટે વિલંબ હવે નહીં કરો, દર્પ મુને અપાર;

જનમોજનમ હું માણું, આમ કરજે કીરતાર. પ્રિયાં

કાલુખાં—પહાડસિંહજી, અળ્લ યહ સળ પંચાત છોડદો ઓર સત્તર યહ રસી ગલેમેં ડાલો, (સ્ત્રી તથા ભગવાનસિંહ સામુ જોધને) અળ્લ તુમ ઈદાંસે દુર જાઓ.

વિમળમતિ—માઈ થોરા બખત તો રહને દો, હમારી યહ અળ્લ છેલી મુલાખાત હે.

કાલુખાં—દો તંડા તકસેં ગડબડ ચલતી હે, પાદશાહ હમારા પર ખદ્દા હોયગેં તુમારા દાદા આયા નહીં, અળ્લ કયા !

ભગવાનસિંહ—(વિમળમતિ પ્રતિ) આ કેવું દુર રીતે બોલેછે ?

વિમળમતિ—બચ્ચા, એ ફૂલ કરનારા એવાજ હોય છે એ નારકીજીવ સમજવા.

કાલુખાં—(એ સાંભળી જતાં) સાલી, તેરા બાપકું ફાંસી દેયગેં ઓર પીછેહમ નરકમેં જાયગેં દેખ અબી યહ લકડા ગીરા દેતાહું. ખસમકે ખાસ્તે મીઠાઇ તો લાઇ નહિં ઓર દેખને આઇ હે.

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ, આ નમેરીને દયા છે નહીં, અને મારાથી આ જોયું નથી જાતું.

પહાડસિંહ—ખુશીથી ઘેર જાઓ પ્રિયા, અને આજનો દિવસ મંગલક સમજજો.

(સ્ત્રી નોકર આદી જાયછે, ને પહાડસિંહ ગળામાં રસી નાંખવા જાય છે એટલામાં)

નેપથ્યમાં—સજુર કરો ! સજુર કરો ! નિરપરાધિકું મત મારનાં ! ! મેં ગુન્હેગાર ચાંપરાજ આ પહુંચાહું !

કાલુખાં—(તે સાંભળી) પહાડસિંહ ખડે રહો.

પહાડસિંહ—કાયકે ખાસ્તે ? (ત્યાંતો ચાંપરાજને જોધને) અ-ફસોસ ! ચાંપરાજ આવ્યા ?

ચાંપરાજ—

રાગ હપરનો.

ધન્ય ધન્ય મિત્ર તુજને, ધન્ય તારીરે ટેક;
 મિત્રાઈની રીત જાણે તું, ફૂલ કર્યું તે છેક. ધન્ય.
 ધિક ધિક છેરે મૂળને, વિલંબ થયોરે જરા;
 તેથી આમ વેઠવું પડ્યું મારગ ઘોરે ધરા. ધન્ય.
 મૃત્યુ કદી તારૂં થાત તો, લાજત મારીરે જાત;
 શું મુખ લઈ તારા પૂત્રને, હું દેખાડત બ્રાત. ધન્ય.
 એક તરફ સ્ત્રી દુઃખ છે, બીજી તરફ તુજ થાત;
 એ જીવવાથી મરવું બહું, કરત હું અપઘાત. ધન્ય.
 વચન મારૂં જો જાત તો, જગમાં એમ કહેવાત;
 હાડાએ મિત્રને મારીયો, ધિક ધિક એ જાત. ધન્ય.
 દુર્લભ તુજ સમ મિત્ર તો, મળવા આ જગમાંય;
 મિત્ર માટે નિજ શીર દીયો, એવા ડોક વિરલાય. ધન્ય.
 રામ રામ છેલા છે હવે, છેલા હવે પ્રણામ;
 સ્ત્રી બાળની સંભાળ લે, પ્રીતે પોથી નિજધામ ધન્ય.

મિત્ર ! કલાક ત્રણનો ફેર પડ્યો તેને માટે દિલગીર છું તોપણ
 ધધરે મારી લાજ રાણી એકદમ પરભારે આવી બાદશાહની રૂ-
 બરૂ ગયો, ત્યાં ખીરબલ સંગાથે ખાનગી કચેરીમાં હતા, ત્યાં એક
 દમ મળીને આવ્યો છું હુકમનો આ અમલ મેં ત્યાંજ સાંભળ્યો કે
 દોડ્યો આવ્યો છું ક્ષમા કરજો ! !

પહોડસિંહ—(જો ચાંપરાજને જોઈ સ્તબ્ધ બની ગયો
 હતો તે.)

રાગ હપરનો.

દેવ આ શો કોપ તેં કર્યો, મોકલ્યો મુજ મિત્ર;
 જોવાય નહિ ધાત મિત્રની, જો છે પરમ પવિત્ર. દેવ.
 મિત્ર વિના મરવું બહું, જો મારો જીવજન;
 તે જતાં જગમાં શું રહું, મારે મન સૌ વેરાન. દેવ.

હાલુખાં—નામદાર અકબર બાદશાહકા દુસરા હુકમ આપા
 અવલ દમ કુછ નહીં કરે એ ચાંપરાજ કાકાર તુમબી ટેરો.

ચાંપરાજ—મેં ખરું ખીસકે આપાહું, એર આવી ઓક મ્હા-
નો મ્હારે આપને કુકમ જેનેક આપાદે.

કાલુખાં—અપ્પા તપ આનેકો; વડાં તલક રેસા.

ફતલખાં—(અંકુશ કરીને) પહાડસિંહ, તમારી નેકીપર તામદાર
મ્હારે તાદલાત ખુશ હવેકે, એર આજ ખાસ કચેરી. બરેમકા
કુકમ દીવાલે, એર નુમકું વડાં ગુજાનેદે, સો તુમ કધર મલો,
એર ચાંપરાજ હાકેરકે આપને કુકમ દીવાલે કે કિસકી સબકા અ-
નન મે દીન ગુજાઈ ચલતાદે, મો અપ કસકે મદાનમેં જાવે. કા-
લુખાં, તુમ કિસકે નાંમ તલઓ.

કાલુખાં—મલો, બાપ, અપ કસકે ધરે, વહાંબી દોચકે
મારીયાં મેં, તુમ તો યા મોકરીબી નવી કરેકે ફતલખાં અંદોખરા
મે રખ કે મદાનમેં હાકકે આ ઉ.

ફતલખાં—કાલુખાં તુંતો મે અકલ ઓર મોદમાન હે ક્યું કે
ચાંપરાજ હાકેરકે અપના બન અપાને ખાસ્તે ભગ બના હોવે તો
કધર ખીજા કાયકું આપે.

કાલુખાં—હા હાં, તેરી બાત સચ્ચી ઓર મેરી બાત જુઠું !
(ખીજીને) મલો હાકાર દો દીન મજે કરલો !

પહાડસિંહ—દાસ્ત મેં કચેરીમેં જાતાહું.

ચાંપરાજ—ખહોત અચ્છા મિત્ર જાઓ.

(એ રીતે સહ જાયછે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—અકબર ખાદશાહની કચેરી.

પાત્ર.

અકબર, ખીરખલ, કાજી, રોચેક, છોટીયાં, ને તેની છોડી,
પહાડસિંહ, ચાંપરાજ, માનસિંહ, ગંગકવિ, પ્રથુરાજ તાનસેન,
કમાલખલ, કખીરખલ, ટોડરમલ, ચોખદાર.

અકબર—પહાડસિંહ જોસા ઉમરાવકી નેકીપર મેં આજ-
રીન હુવાહું.

ખીરખલ—નામદાર, ધનિસાનકા દિલકી પરીક્ષા આરીક વક્ત ખિના નહિ પડતી.

કાજી—હાં, ખુદાવીદ, એસા દિલજનન દોસ્ત હમને કબી નહીં દેખાહે.

માનસિંહ—પહાડસિંહમેં ક્ષત્રીકા શરાતન વ ધીરવીરપના નજર પડાહે.

કાજી—તુમારે ચાંપરાજ બી તેસેધ હે.

ગંગકવિ—હાડા ત્રરાણા, અટંકી આપ અટંકી.

પહાડસિંહ—(પ્રવેશ કરીને)નામદારકી હજૂરમેં કુરનસ ખજતાહું.

અકબર—(તે બેઠા પછી) પહાડસિંહ શાખાશ હે। તેરી નેકીપર મેં આદરીન-હું. દીલ દેના તો એસાઈ દેનાં.

ખીરખલ—ખુદાવીદ, એસે નેક આદમીકી મુગલ રાજમેં હર હમેશ જરૂર હે.

અકબર—ખીરખલ, પહાડસિંહકું મેં સેના ખાસખેલકા ઇલ્કાખ ધનાયત કરતા હું.

પહાડસિંહ—(તે સાંભળી સલામ કરીને) બંદેનીવાઝ, ચ-હરીદ્રી બડા એહેશાન મંદહે.

અકબર—પહાડસિંહ, હમસેં જો કોઈ એક ખાત દિલમેં આ-હતેહો સો માંગલો.

પહાડસિંહ—સરકારકી રહેમસેં મુઝે કુછ નહિં ચઢ્યે, તોબી મેરી એક અર્જ હે.

અકબર—કયા હે? ખુશી મઝેસેં બોલો.

પહાડસિંહ—આપકું ઉસદીન જો અરજ રોશનકીથી, ઉસ્કા અમલ અબીતક નહીં હુવાહે. છોટીયાં તાયફા ઉમેદવારી રખકે ગામમેં ઠેરાહે.

અકબર—ખીરખલ, અબી ખુલાઓ, ઉસકા ગાન તાન સુ-નનાં ચઢ્યે.

ખીરખલ—પહાડસિંહકું આપને ઇલ્કાખ દીયા, ઇસ ખુશાલીમેં ચહ બડી અચ્છી ખાત હે, અબી ખુલાતાહું.

કાજી—હાં હાં, પહાડસિંહજી લો નાચમેં અચ્છે હે?

પહાડસિંહ—હાં કાજીસાચ, નાચમેં અંડે હુશિયાર હે, (અકબરપ્રતિ)
ખુદાવીંદ, મેરી હુદગાનીમેં એસા કિત્તાવંતી ગાયન કબી સુના નહિ,
જેસા અદન, તેસાઈ ચમુરકંક હે.

અકબર—તબ જલવી ખુલાઓ.

ખીરખલ—ફતેખાં લો નાચદાકું ખુલાઓ.

ફતેખાં—હુકમ હજૂર.

ચોપદાર—(તાનસેન પ્રવેશ કરી સલામ ભરેછે સારે) શુની
તાનસેનજી સલામપેં નીગાહ રખીયે મહેરબાન.

ખીરખલ—આદ્યે તાનસેનજી બેઠીયે.

તાનસેન, જહાં, સરકાર, (તે બેઠા પછી ગાતું શરૂ કરેછે.)

રાગ ભેરવી. (ધરૂપદ)

જમુનાકે નીર તીર, અસ્યો ગુલજનર શેર;
દિલ્હીકો તખત બંડા, શરોશાહ પીછાન્યોહે. જમુનાં
શુનીકો કદરદાન, સંગીતકો હે નીધાન;
સબે કલાકી પીછાન, જાલીર જગ જાન્યોહે. જમુનાં
હિંદુ વ મુસલમાન, એક દ્રષ્ટે તેરો તાન;
ખુદાકો બંદો તેસો, આદમમેં બખાન્યોહે. જમુનાં
કેત શુની તાનસેન, સુનો દિલ્હી શાહમેરે;
તેરોયે પ્રતાપ દેખી, મેરો મન માન્યોહે. જમુનાં

રાગ ખીલાવર. (ધરૂપદ)

પૂનમકો હુવો ચંદ, શાહ પ્રતાપી પ્રચંડ;
નવેખંડ મુલક ધર, અપને હાથ કીનોહે. પૂનમ.
સ્થાપ્યો કાયદા કાનુન, ધર્મકી મૂકી ઝવૂન;
એક અદલ ન્યાયહી, રૈયતકું લે દીનોહે. પૂનમં
જેજે શુનવંત આયે, તેરી તો પરીછા પાયે;
અકલ કિસ્સો અનેક, કચેરી કર ચીન્હોહે. પૂનમં
કેત શુની તાનસેન, સુનો મેરે દિલ્હીશાહ;
નીતી જુગમે સ્થાપન, અવતાર તેને લીયોહે. પૂનમં

પહાડસિંહ—નામદાર, મેરા દોસ્ત આંપરાજહું દો દીન પીછે ફાંસી મીલનેકા હુકમ હું, તો યહ છેલ્લી ગમતમે ઉસકી સોગત ચાલાતાહું. આપકી નેક નિગાહસે કરમાન હોવે તો.

ખીરખલ—તુમારે જોસે દોસ્તહું એસી અરજ કરનાં મુનાસખહે.

પહાડસિંહ—હાં, ખીરખલસાખ, વો મેરે દોસ્ત ગાયન કે બંદે શોખીન હે.

અકબર—અચ્છા, તખ આંપરાજહુંબી ખુલવાઓ.

(ખીરખલ તેને પણ બોલાવવા સિપાઈ મોકલે છે ને સારખાદ છોટીયાં પ્રવેશ કરીને સલામ કરેછે.)

ખીરખલ—(છોટીયાંને)કહાંસ આતેહો, ઓર તુમારા નામ ક્યાહે?

છોટીયાં—હુ હજૂર, ! મેરા નામ છોટીયાં હે, મેં ખુંદીકોટાસે આપકા નામ મુનકે ઇધર આઈહું, આપ સંગીત કલામે બહોત પ્રવીન ઓર કદર દાનેહો, એસા મુનકે મુદામ ઇધર મુજરા કરને આઈહું.

ખીરખલ—તુમારા ગાન વ નાચ જહાંપનાંહ અકબર ખાદશાહ મુના વ દેખને ચાહતેહે, શીર કરો.

છોટીયાં—હુ હજૂર એજ અરજ હુંકે મેરા રાજહું મેં ઇધર દેખતી નહીં, સો જોસકું ખુલાનેકા હુકમ હોના ચાધે.

ખીરખલ—શાખાશ, એસી અરજ તુમારે મુનાસખહે, વો અબી આતે હે. ગાયન ચલાઓ.

છોટીયાં—નામદાર, હમારે તખલચી જો સંગથે, સો કુચ્છ સખખસે દો મેજલ પીછાડી રહ ગયેહે, તો આપ સરકારસે મહેરબાની કરકે કોઈ અચ્છે સાજ વ સુરદા બજાને વાલેકા હુકમ મીલના ચધે.

અકબર—હું ખીરખલ, અપને કમાલખલ, વ કખીરખલહું ખુલવાઓ.

ખીરખલ—અચ્છા સરકાર, ખુલવાતા હું.

(તખલચી ને સુરદાવાલા આવેછે ને સલામ કરી બેસેછે.)

કમાલખલ, વ કખીરખલ, તુમ યહ છોટીયાંકી સંગ બજાઓ.

કમાલખલ } બહોત અચ્છા જોસા સરકારકા હુકમ!
કખીરખલ }

ચાંપરાજી—(પ્રવેશ કરીને તથા સલામ કરી એક પછી છોટીયાંને ઓળખતાં સ્વગત) અમે કમળન! ઇંધરબી આપ! ચિકા-
ર હે તેરી જતકું! અબી યહ શમશેરમેં તેરા દુકહે દુકહા કર દેતા
મગર ઇંધેરીથી મર્યાદ લેખ નહીં શકતા. (દાંત બીસીને) રંડા કી-
સીથીબી ન હોવે!!

(ત્યાર પછી છોટીયાંએ એક મધુર ગાયન ગાયું તે સાંભળી
સરવ સભા રંજન થઈ ગઈ છે.)

અકબર—ખીરખલ ક્યા સુર અચ્છા હે!

ખીરખલ—નાચકી તાલીમ કુછ કમ હે!

કાજી—ક્યા ખુશસુરતી હે પરવર દીગાર!!

શેરમેક—કેસા ગુલબદન હે!

છોટીયાં—હજૂર, નાચકી તાલીમ અજ થોરે દીનકી હે, ઝોર
ગાયનકી તાલીમ નામદારકે પ્રતાપસેં બહોત દીન મઝેસે લીહે.

અકબર—મગર ઉસ્કી ક્યા લ્યાકત હે, કાજી સાહેબ!

કાજી—યા ખુદા, હમતો ઉસ્કે બદનપર શીદાહે!

ખીરખલ—ખુદાવીંદ, કાજી સાહેબકા દિલતો ઉસ્કે બદનપર
હી લગા હે?

અકબર—ઉત્તે એક એક બાતપર સળકા દિલ લગાયા હે:

ખીરખલ—(ખુંદીકોટાની ગુણિકા છે તેથી ચાંપરાજ પ્રતિ)
હાકોર, તુમારે ગાંઠિમેં તાયફા તો બડા અચ્છા હે!

કાજી—હાં, હાકોર, દિલ્હીમેં ઇસ્કે મીસલકા નહીં હે!

શેરમેક—એસા તો ખુશસુરત એક યેઇહે દુસરે તો નહીં હે!

ચાંપરાજી—(એ સાંભળી અતી ક્રોધમાં) હાં, અચ્છા હે! હમ
પીછાનતે હે.

અકબર—તાનસેનજી, કુછ ગાયનકી ફરમાશ કરે!

તાનસેન—અચ્છા, છોટીયાંજી, એક મેવાડાકા તાન સુનાઓ.

છોટીયાં—(ચાંપરાજ જે એક પોતાને ઓળખે છે તે બહુજ
ક્રોધાતુર થતો જાય છે. ને રખેને સભામાં એ કાંઈ વધુ ઘટુ બોલી
જાય એવી ધાસ્તીથી એક તેનેજ શમંશ્યા યુક્ત મેવાડાનું તાન બોલેછે.)

રાગ મેવાડો.

ક્રોધને શીરપર વગર વિચારરે, ખોડું ના દીજેરે આળ; ક્રોધને.

સુરજ છાયો આદલે, તે દો વડી છુપી જાય;
 આદલ છાંયા ખીખરી જતાં, જાહેર જગમાં જણાયરે. જોડું.
 કંચન શદ્ધ છે શોભીતું, તેને આદલું કહેશે કોઈ;
 તાપ તેને ઘઈ કરે કસોટી, હેમ પ્રગટ તવ હોયરે. જોડું.
 ધુલ ધુલેલું આગમાં, તેની સજ્જન લેશે સુવાસ;
 દુર્જન દોષે જો ઘાણમાં, તેને આપશે તેજ કુવાસરે. જોડું.
 મરનારીનાં જોડલાં, તેનાં દિલની દોરી એક;
 વેહુમ વિચારી લાવશે, તેમાં તુર્ત તજો નહિં ટેકરે. જોડું.
 અજબ ગાંઠ છે સ્નેહની, તે દંપતિના દિલમાંય;
 એકવાર તે તુટશે તેવી, ખીજ નહીં અંધાયરે. જોડું.
 કોઈ ન પડશે સજ્જનો, કદી દુર્જન કરે પાસ;
 સુખનો સાજ તે તોડશે ને, દિલને કરશે કદાસરે. જોડું.
 વિચારી નર વાવશે, તમે સુગલની તરવાર;
 સાચ જોઈ જાણ્યા વિના, તે શુભ મારશે મારરે. જોડું.

અકબર—(એ સાંભળી) ખીરખલ, મેં બહોત ખુશ હુવાહું.
 યહ ગાયનસે.

ખીરખલ—હું, છોટીયાંજી.

છોટીયાં—હાં મેરે હબૂર, ક્યા કરમાન હે?

ખીરખલ—જહાંપનાંહ, તુમારા ગાયનસે બહોત ખુશ હુવેહું,
 બોલો ક્યા તુમારે ચહીયે, કપડે, દાગીને વ જવાહીરે અપની જ-
 માનસે જો કુજ બોલોગે સો મીલેગા.

છોટીયાં—નામદાર, મુઝે કુજભી ન ચહીયે, મુઝે આપકા અચન
 ચેયે. આપ મુદકું કે બાદશાહ, જો ગાયનકી ખુજ જાનને વાલે હો,
 હસ્કી પાસ પરીક્ષાકે બાસ્તે ગાનતાન કરતે હે, કુજ પૈસા નહીં મંગતે.

અકબર—ખીરખલ મેરી પરીક્ષા તો એસી હે કે યહ કોહ
 ખાનદાનકા કરજન દીખતા હે, કું ગંગકવિ?

અંગકવિ—

કવિત.

દીખત સ્થાની સુજન, ગાન તાનકી પીછાન;

ખાનદાન માન તેસો, બોલનસે બડી હે.

બદનમેં કેસી જોરી, ચીતહુંદ્ર-લેત મોરી;
 અંખ કેસી નખ હું, અંખડેં અરી હે.
 અમદંડી અંગનાદેં, સંગ-મોહ સજ દેકે;
 બૂતલ શું વાસંગના, ધરે રાગ ધરી હે.
 કલતમે કવીગંગ, મેં તો વનનું દિધા પતી,
 હું હું બૂતનસેં હર વસી પડી હે.

ખીરખત--વાલ અંગકરી ! બહોત અચ્છા પરીક્ષાકા ચિતાર
 દીધા. શું તનસેનજ ?

તાનસેન--હ સરપ્રાર ચલ કોન હું ?

કવિત.

એક વખ દેકરાવ, સભામેં હવે ખીવાદ;
 કોન રાગ બંડા એસી, લગી જહાં લડાઈહે.
 માત્રકોશકે મેં બડા, દીપકદેં દોષ ચડા;
 લીટોલ હો ગયા બડા, થીને ઘ્રોહ ચડાઈહે.
 બેરા મેઘ રાગ આગે, રાગીની સંગે બુલાયે;
 ભક્તકો માન ખંડન, સુતી મો રીસવાઈહે.
 કહેતાન હંદ ભાન, છાંડ રાગીની છત્તીશ;
 મૃતલોક માને રૂપ, પરીછા દેને આઈહે.

અકબર--ખીરખત કેસી અન્યોક્તિ અલંકાર તાનસેનજ લાયેહે.

ખીરખત--જહાં પનાહકી પાસ એસેઞ ગુનવંત બસતેહે ના-

મદાર અબ ઉસ્કે બચનકી બાત:—

અકબર--બહોત અચ્છા, છોટીયાંજ તુમારે લાજમ વહમારે
 અમલ કરનાં મનાસીબ એસા બચન હમ દેતે હે.

છોટીયાં--આપકું કુછ મુશ્કીલ હોવે વેસા નહીં.

અકબર--અચ્છા બોલો કયા અર્જ હે.

છોટીયાં--નામદાર, આપકી કચેરીમેં ચહ જો શેરબેક
 મીયાં બેઠા હે, સો હમારે બુદીકોટામે થોરે રોજખર આયાથા
 ઓર ઉધર ત્રણ માસ તલક મેરે વહાં ઉતારા રખકર મેરી સાથ
 ઉતે બહોત મહેસેં એશ આરામ કીયાહે, ઓર મેરા ઠરાવ રોજકા

એક હનર મુના મહુરકાથા, ઉસમેસે ચાલીસ હનર મુનાં મહુર ઉને ચુકાદીહે ઝોર બાકી આધા લખ મુનામહોરકા વો મેરા કરજદાર હે સો હનુરકા હુકમસે અબી મીલની ચેયે.

શેરખેડ—(આશ્ચર્ય પામીને) લાહોલવલાહકુત ! ચાખુદા પરવર દીગાર ! ખીસમીલા ! યહ કયા ખાત કરતી હે ! કોન કમનતને ઉસ્કા મુંબી દેખા હે !

છોટીયાં—મીયાં એસા જુહ કહેનેસે કયા કાયદા હે ! ઇતની વક્તમે ભૂલ ગયે ! ઇશક બાજ તો અંડ અચ્છેયે.

શેરખેડ—છોટીયાં માઈ એ કય તીને વરૂં આપોથા, ખુદાકે ખાસ્તે સચ બોલ.

ખીરખલ—(અકબર પ્રતિ) નામદાર, યહ છોટીયાં તાયદા જો હે સો જુહ બોલે વેસા નહિ.

શેરખેડ—ખીરખલસાખ, તુમ ચે કયા ખાત કરતેહા, કોન દો તુખમને ઉસ્કા મુંબી દેખા હે ! !

કાજી—ખુદાવીંદ, એસા કુચ્છ હોવે ! ખુદીકોટામે જતકર તીન માસ તલક રહા, ઝોર ગાઝિમે ઉને તાયદાકા મુંબી દેખા નહીં હોગા તો દુસરા ઉને કયા કીયા હોગા ?

શેરખેડ—અરે, કાજીસાખ, મેરે બાપ દાદેકી કસમ ! જો ઉસ્કા ઘર વ નામબી ખીજાનતા હોજી તો !

અકબર—બડી તાજુખીકી ખાત હે ! શેરખેડ, ખારીક બિચાર કર તું ઉધર યહ નાયકા કે વરૂં રહાહે ! એસા માલુમ હોતા હે. જો તું ઇસ ખાતમે એ મુદા હોયગા, તો જેસા ચાંપરાજકા શીર લેતા હું વેસા તેરાલી જાન લઈગા, બેશક યાદ રખનાં.

શેરખેડ—ખુદાવીંદ કલા મલાંકી સોગન હે, જો મેં ઇસ હુડીકે વરૂં રહા, હું તો ! નામદાર યહ ખીલકુલ બનાવટ કર બોલતી હે હનુરકા ફરમાન હોવે તો મેં કલાં મલાંકી સોગનપર કરાર કરનેકું તૈયાર હું.

ખીરખલ—કયું છોટીયાં, યહ કયા કહતા હે ?

છોટીયાં—બહોત અચ્છા હનુર જો યહ શેરખેડ કલાં મલાં

ઉઠા કે કરાર કરતા હે, તો મેરી પાસ બહોત પુરાવા હે, સો મેં પીછેસે દેજીગી.

અકબર—બહોત અચ્છા, ખીરબલ, કરાર લીખલો, ઝોર યહ શેરબેકકી ઉસ્મે સહી લો.

ખીરબલ—જેસા નામદારકા હુકમ ! (લખીને) ખાવીંદ સુનીયે.

અકબર—ખાંચો ?

ખીરબલ—મેં શેરબેક, દિલ્લી તખ્તનશીન, ખુદાવીંદ અકબર બાદશાહકી રૂબરૂ કરાર કરતા હું કે જે મેં ખુદીદોટામે બકર યહ ગુનકાકા મુંભી કબી દેખા હોવે, વ ઇસ્કા એક પૈસાકાબી કરબદાર સાખીત હોઈ, ઝોર ઇશકકી બાતમે યહ ઝોરત ગુજે અમા વ ભેણુ બરાબર ન હોવે તો ખુદાવીંદ અકબર બાદશાહ જે સબ મેરે શીરપર રખે વો ઉઠાનેકું તૈયાર હું.

અકબર—ખીરબલ, તારીખ ઉસ્મે લીખો, વ દાંસીકી સબ લીખો.

ખીરબલ—બહોત અચ્છા સરકાર, સબ લીખાહે. (શેરબેકને આપીને) શેરબેક મીયાં, ઇસ્મે સહી કરો.

કાજી—શેરબેક, ઉઠાઓ, યહ કલાં મલાં ઝોર પીછે સહી કરો.

શેરબેક—(કલા મલાં હાથમાં લઈને) યહ ઝોરત ઇશકકી બાતમે જે મુજે અમા વ ભેણુ બરાબર ન હોવે વ ઇસ્કા મુંભી મેને કબી દેખા હોવે તો યહ કલા મલાંકી સોગન હે. (પછી સહી કરેછે.)

છોટીયાં—(સહી કર્યા પછી તુરત) પડદા રખલે, દાસી.

દાસી—બહોત અચ્છા, બાધ સાહેબ !

(પછી તેની છોટી છોટીયાંના મુખપર ખુરંખો નાંખેછે ને આડો એક વસ્ત્રનો ચક ધરી રાખેછે. ને બંને કચેરીને એક ખુણે જઈ ઉભાં રહેછે.)

અકબર—યહ ક્યાં તાગુખી !

ખીરબલ—નામદાર, કુચ્છ થોરા માયના સમજ પડાહે.

દાસી—(બધું કહી દેખાડે છે.) રાગ લાવણી.

(ગુલસતનમેં માહરૂ ખડા ખડા રોતાહે) એ ચાલ.

અમ ઉપર ગૂજરી પિતા પાદશાહ બાણી,

આ હવે ગુણીકા નથી, હાડની રાણી. અમ૦

અકબર—(એ સાંભળીને) આહાહા ! પરવરદીગાર, યહ હાડાકી રાણી ! ! શાયાશ ! આંપરાજહાડા શાયાશ ! ! તુઝે ઓર તેરી રાનીકું શાયાશ હે !

ખીરખલ—ધન્ય હે ખુદાવીંદ ધન્ય હે ઉસ્કું ! !

કાજી—વાહ પરવર દીગાર, ક્યા કુદરત તેરી !

દાસી— રાગ ઉપરનો.

એણે નથી દીકું એહ મૂખ, વાતછે સીધી,
હઠ ખરી આટલીવાર, વાતમાં લીધી. અમ૦

ખીરખલ—સચ્ચ આત, શેરમીયાં, તેરી હઠ સચ્ચી હે, તેને ઉસ્કા મું કહાંસે દેખા હોવે.

કાજી—યા પરવર દીગાર, સચ્ચી આત અખ નહરમે આઈ !

દાસી— રાગ ઉપરનો.

આવ્યાછે જ્યારથી, હાડો આપની પાસ;
એ જપતપ કરતાં આઈ, રહી ઉદાસ. અમ૦

એ હતી મેહેલમાં, પતી ધ્યાન દ્રઢ ધારી;
એકદમ રાજજી આવી ઉઘાડી ખારી. અમ૦

નવ પુછયું ગાછયું કાંઈ, વચનની વૃદ્ધિ;
એને કરવા લાગ્યા નાથ, ઝેરની દૃષ્ટિ. અમ૦

એ જાણે નહિ શું નાથ આ તમ થયેલા,
એ થઈ ગયાં વ્યાકૂળ સ્તબ્ધને ઘેલાં. અમ૦

કહે શું મારો અપરાધ જાણાવો ખારા;
વણુ ઉત્તર દઈ ધિક્કાર, થયા અશ્વારા. અમ૦

એને કહ્યું તાહરે માઠ, મુજ શીર જતયે;
ધિક્ક ધિક્ક અખજાની જત, પણજ ખોવાયે. અમ૦

આણે પગ નથી દીધો ખહાર, ખુંદીકોટાથી;
આ થયાં નાચીકો નાર, આરોપ ખોટાથી. અમ૦

કરી કમોટી અમ જગવાન, તમારી દ્રષ્ટે;
અમ લગજ રાખી નાથ, પોચાડી કંઈ. અમ૦

અગ મનએ પ્રીતી, શરત આપશું બારી;

હવે હવે નિશ નિશાસ, રાતી છે નારી. અમ૦

પણ સાવસ મારે કરી એમને ગૂંથ્યાં;

દેખ આવેલા મલ્લવિદ્યાર, નથી એ ગૂંથ્યાં. અમ૦

જ્યારે જુલે નીજ ભરથાર, નારીએ કહેવું;

કરી કમાને કહેવા બહાર, મુખ દુખ સહેવું. અમ૦

જે રાખી શરત એ નાનત, આપ ભૂવનમાં;

અમ રાખતણી રાંધી વતન, મનની તો મનમાં. અમ૦

અકબર—(પુરમે યદને) એ કમળત, શેરમેક, ઈધર આ, સ-
ચ્ચ ખોલ ક્યા હકીકત હે!

શેરમેક—(ધ્રુવતો ધ્રુવતો) ખુદાવીંદ, સચ્ચી હકીકત અખ
વતહિર કરતા હું, મુજે મારી મીલની ચેયે. મેને એ અકલસે યહ
ઉઠાવ દીયા હે.

ખીરખલ—મારીકા બિચાર પીછે. અખ તેરી ખરી હકીકત
ખોલ ક્યા જૈમાની નેને કી હે.

શેરમેક—ખુદાવીંદ, મૈ નામદારકા ફરમાનસે ઈલાંસે ખુદી-
કોટા ગયાથા.

કાજી—નામદારને કય હુકમ દીયાથા? તેરી ખુશીસે ગયાથા.

ખીરખલ—સુતો કાજીસાહેબ, સુતો, ખોલને દો.

શેરમેક—પીછે ઉધર મેને બહોત તકલીફ ઉઠાઈ, લેકીન
જખ કીસી તરહસેબી ઉસ્કે મેહેલકી દેવડીબી દેખને ફતેહમંદ નહીં
હુવા, તો ઉસકા મુતો કહાંસે દેખું. આખીર એક માલનસે મસલત
કરકે વો આંપરાજકી કુઈ બનકર રાની પાસ ગઈ, ઓર વહાં થોરાં
દીન રહકર સખ હકીકત ઉસ્કે, મહલકી સખરાહ, નામ ઓર ઉસ્કે
બદનકી નીશાની-યાદ રખકર મુજે આકર કહા, ઉસ પરસે સખ
બનાવટ કરકે મેને આયકે આપકું શેશન કીયા, એસા બે અખતીયાર
કામ હાથ લીયા, અખ મુજે બડી દીલગીરી હોતી હે.

અકબર—એસી નેક બડી ટેકવાલી ઈજતદાર ક્ષત્રીકી ઓરત
પર તેને બનાવટ કર જુદમ ગુનરા, ઓર તું તેરી શરતમેલી જુદા

હુવા, હસ જાસ્તે તેરા શીર હડાનેકા અળી હુકમ કરતા હું (ચાંપરાજ પ્રત્યે) ક્યું, ચાંપરાજ હાકોર, યહ જાત તો એસે હુઈ હે.

ચાંપરાજ—ખુદાવીંદ, મેનેતો જળસે મેરી ઝોરતકી હકીકત સુનીહે, તજસે દિલગીરીમેં ઝીરફતાર હુવા હું કે મેને જડા સાહસ કામ કીયા !

અકબર—ખીરખલ, યે ચાંપરાજકી ઝોરતકી ક્યા નેકી હે, મેં જાનતા હું કે સારી આલમમેં ઈસ દુનીયાપર એસી અપને ખાવીંદસે નેક ઝોર ઈમાનવાલી ઝોરત જાત નહીં હોગી. હસપર યહ કમજાત શેરખેકને ફરેજ હાકર તહોમત દીયા, ઝોર વો ઝોરતને અપના સાચ દીખલાને વાસ્તે ઇતની તકલીફ હાઈ. ખીરખલ, યહ કમજાત શેરખેગકા શીર હડાનેકા જલ્દી ખદોળસ્ત કરો.

ખીરખલ—હાં, ખુદાવીંદ, અપરાધીકું સજા અવશ્ય મીલની ચૈયે. (શેરખેક પ્રતિ) શેરખેક તું તૈયાર હોજ.

શેરખેક—નામદાર, એક વક્તકે જાસ્તે મુજે માશી મીલની ચૈયે. (ચાંપરાજ પાસે જઈ તેને પગે નમીને) હાડા હાકોર મેં આપકે શરન હું.

કાજી—લખ લાનતહે શેરખેગ, એસી પાક ઝોરતકું ખેલુરમત કરને ગયાથા, ઝોર અજ માશી મંગતા હે, સો મીલેગી ક્યું? (લેહકાવીને) હાકોર શરન આયાહું, સો કબી હોનેવાલા નહિ.

ટાહરમલ—નામદાર, એસે અપરાધીકું માશી મીલે વો રાજનીતિસે વિરુદ્ધ હે.

પૃથુરાજ—હસ્તે તો ઈસેભી જાસ્તી શીક્ષા મીલની ચૈયે, હમ રાજખંસીકી ઈજ્જતપર હુમલા કીયા વો કુછ છોટી જાત હે.

તાનસેન—એસે નાદાનકું અવશ્ય જરે કરનાં ચઈયે. કેસે શૂરવીર શોખીન ચાંપરાજ જેસે હાકોરકું ઉત્તે સતાયા હે, દુર્જનકું માશી મીલની ન ચૈયે.

ગંગકવિ—

કવિત.

અકાર ન દ્રેપ કરે, ઈરપામે અંગ જલે;

ફગ દેખી રીઝે નહીં દ્રષ્ટે દોષ ખડોહે.

આપકો ન સીધે કાજ, કર્ત પરકો અકાજ;

લોચુનમી છાંડી લાજ, અમૂયામેં અબોહે.

મનગાણી કાયા કુર, ઝોરકું શતામેં શર;

કાલ કોધકો દબ્બરી, ખીધી કચુંદું ધબોહે.

કલત હે કવિગંગ, ચુનો દિલ્લીપતી મેરે;

દુનીયામેં દૂખ એક, દુર્બનકો અંગોહે.

તાનસેન—દુર્બન, વ ચુગલખોરકા દૂખ અંગોહે! ગંગકવિ!

ગંગકવી—તાનસેનજી, ચુગલખાજ અપની ચુગલીકા વક્ત

ચૂકતા નહીં.

તાનસેન—ગંગકવિ, કેશવદાસજીને એક કવિત કહાહે કે:—

કવિત.

ચુકળત ઝવેરી જો, હીરાકી પરીછા જાને;

ચુકળત રાગી ચુન, ગાવત ચુનવારીકો.

ચુકળતહે પંડીત, પઢેયા એદ ચારીકો;

ચુકળત અહ્માઅંક, લીખત નર નારીકો.

ચૂકત તેજી તુરંગ, પશુ ઝોર પંછી સારે;

ચૂકળત ઝોરાવત, ગજ ઇંદ્ર અસ્વારીકો.

કેતહે કેશવદાસ, શરા રનહુંમે ચુકે;

એક ચુગલ ચુકત, નૈ સમેં દૂટ ચારીકો.

ચાંપરાજ—(શેરએક, તમારે શરણહું, એવું બોલ્યોછે તેથી વિચારમાં) અપના શત્રુ જળ્ય અપને શરણ આયા, તખ ઉસ્કા રક્ષણ કરનાં વો ક્ષત્રીકા ધર્મ હે, મગર ઇસ બાદશાહું કે આગે ઉસ્કા બચાવ હોનાં મુશ્કિલહે, લેકીન અરજતો કરનાં. પીછે ક્યા જવાબ મીલતાહે, સો દેખેજે.

ખીહાગની ગજલ.

(મુજે કોન ધરસે લાયા ઇહાં) એ ચાલ.

એણે કૃત્ય કીધું કદી આવું, પણ હું શિક્ષાનો હાથ ઉઠાવું. એણે આપ ખુદાવીંદકરો મહેરબાની, માપીદીયો એને અરજ જણાવું. એણે વળી શરણે એ આવ્યોછે મારે, ક્ષત્રી ખીરદ આપ થકી પળાવું. એણે હોડ હાર્યો એ શિક્ષા તો પામે, હુએ ચાહુંતો એવું શીશ ઉઠાવું. એણે.

ગુણપર ગુણતો સૌએ કરેછે, અવગુણપર ગુણી નંગમાં કહાવું. એણે નામદાર, મેરી એક અર્જ છે. આપ ઉરકું માપી દીધો, ક્યું કે ઇસ કામસે ઉરકું બહોત ખેદ હુવા છે, જોર વો મેરે શરન આયા છે, આપ દિલ્હીશાહને હમ ક્ષત્રી લોગુંકે ધર્મકા સદા રક્ષણ કરીયા છે.

અકબર—ચાંપરાજ, મેરી દુવાઈમેં એસા ઈનસાફ કબી હોતા નહીં, ઉરકા જાન મેં અવશ્ય લઉંગા.

ખીરખલ—હાકોર, તુમારી સાથ શરત મેં વો શીકસ્ત પાયા, ઉરકા જાન અખ બચે વેસા નહીં છે.

કાજી—બચે કેસે, શેરએક, અખતો ખુદ પલટ ગયા, લાઇલા દરજા મહમદરસુ લુલાહકું યાદ કર.

ખીરખલ—ખુદાવીંદ, ચાંપરાજ હાકાકી ક્ષત્રી ધર્મકી ખાત નિગાહમેં લેની ચેયે.

કાજી—સજ્જતો અવશ્ય હોની ચેયે, કાંસીકી નહિ તો દુસરી.

અકબર—(ચાંપરાજનો એ વાતમાં દુરાગ્રહ જોઈને) અચ્છા ખીરખલ, વ કાજીસાખ, તુમ સખ એસી ખાતમે ખોહોંશ કરતે હો જોર ચાંપરાજ હાકોર, દુશ્મનકું શરન આયા પીછે માપી દેતાહે. વો એક રાજનીતીકી રાહ છે, ઉસપર નજર કરકે મેં ઉરકું દેહાંતદંડ સજ્જતી માપી દેતાહું જોર જીંદગાની તલક દેશ નિકાલકી સજ્જ કરતાહું.

ચાંપરાજ—ખુદાવીંદ બડી મહેરબાની કરીહે, હમારા શરણાંગત રક્ષક જો ખીરહ છે, સો આપને કબુલ રખા, ખુદા આપકું સલામત રખો.

તાનસેન—હાકોર, તુમારી સજ્જનતાકુંબી ધન્ય છે.

ગંગકવિ—

કવિત.

સહત સંતાપ આપ, પરકો મીટાઇ તાપ;

કરુણાકો હૃમ શીત, જાંયાજ સુખકારી છે.

શરવીર ક્ષમાવાન, કોટી પતિ માન નહીં;

જ્ઞાનકો નીધાન ભાણુ, ગંભીર ગુણધારી છે.

દોષ દિલ નહીં લેવે, શણું આપે સુખ દેવે;

परमार्थ नृति छन सदाष्ट प्राणुप्यारीहे.

कहतहे कवी गंग मुनो दिखीपति मेरे;

निधमे विरला नर, सज्जन गलीदारीहे.

भीरपल—गाथास हे गंगकवि, सज्जनका अन्ध अन्ध दीया!

आपराज—वो भायी नागदरसे गीलीहे, उन्ने हमारा मान रखाहे.

भीरपल—आपराज नामदार अकणर गावशाह दरहमेश क्षत्रीसे ओरी अन्धरी गरतनुंके रणमें आयेहे छिमें अण कया आश्रय हे, वो रणपूतका मान जहोत रणतेहे. व रणपूत सोयुंली तेसेह छिहुं गालनेहे.

अकणर—भीरपल आपराज दादोरकी ओरत ओके पुढाडी वही व छिहे घरकी इनीजक हे, छिन्नी नेकी जहादूरी ल्याकत, व छमानदारीपर में आदरीन हुवाहुं.

भीरपल—जहांपनाह, मैं तो छिन्नी छिम्मतपर आदरीन हुवाहुं, के भीरपल छिने कहांली आदेशा आया नहिं ओर कलपलसे अपना सत्य जहीर कर दीया.

पृथुराज—छ हजूर जण भिजल व जग आपत्तिका समय आताहे, तय हमारे रणप्रतोडी ओरत छुपके बैठ नहिं रहती, वो मेदानमें आकर जहीर होती हे.

मानसिंह—क्षत्री नारीनेली केसे केसे संग्राम कीया हे, सो छतिहासमें प्रसिद्ध हे.

तानसेन—ओसे जहोत हे, उनके पराक्रम ली क्षत्रीवीर नसेछहे.

गंगकवि—अयुं न होवे लोण करणु भिकम, हरीशंकर ओसे ओसे महात्मा छिहेछ उदरसे प्रगट लयेहे.

कवित.

छुपी नहीं सुलोचना, रघुवीरकी सभामें;

कलंक शीरपे आये, मुण हसाये हजरमें.

जगदेवकी वनीता, वीरमती छुपी नहीं;

લાલસીંહ માયો છને સદરાકી વાહારમે.
છુપી નહીં તારામતી, હરીશ્વર જુકી રાની;
પતીસંગ જુતી, નીચ ઘડે એ ખારમે.
કહત હે કવીગંગ, સુનો મેરે દિલ્હીમતી;
છુપી નહીં હાડા નારી, મુગલુંકે દર્બારમે.

અકબર—હાં, ગંગકવિ બડી હિમ્મત ઉને ચલાઈ હે અખ-
મેરે દિલમે એસા આતાહે કે મેં યહ ચાંપરાજકી ઓરતકા દિદાર
કરે, ઇસ્કી જોડી સારી આલમમે કીધરબી મીલતે બાલી નહીં,
ઓર વો બમનને જો કલાથા, એસા હુ બેહુમ યહ સ્ત્રી નમુના હે,
ઇસ્કા દીદાર કરને હારા બંદા બરફર ખુદાકી જાનતમે જાયગા.

ખીરખલ—ખીન અંદેશે, નામદાર, (દાસી પ્રતી) કયું દાસી, તુ
મારી બાઈકું પૂછ દેખો કે નામદાર અકબર બાદશાહ અખ તુમારે
દીદારકી ઇતેજરી રખતે હે.

દાસી—(પડદા અંદરથી બાઈને પુછીને).

રાગ ઉપર મુજબ.

અમ ઉપર ગુજરી પિતા પાદશાહ જાણી,
એ હવે ગુણિકા નથી હાડાની રાણી.
એને ક્ષમા કરો દિલ્લેશ; ક્ષત્રીની રીતી;
એ નહીં દેખાકે મૂખ, સતીની નીતી.

ચાંપરાજ—(એ સાંભળીને) અરે પ્રીયા, જો તું કહેતી હે ઉસ મા-
પ્રીક અકબર બાદશાહ અપને માતપિતા તુલ્ય હે, ઓર અપને
હસ્તે બાલબચ્ચે હે, હસ્તે મુખ દીખાને મેં કુછબી હરકત નહીં.

દાસી—(એ બાઈને કહેતાં) જોસી રાજગુકી આજ્ઞા !

અકબર—(પડદાની અંદર મૂખ રાખીને) બેટી ખુદા તુજે આ-
બાદ રખે, ઓર તેરા બાવીંદસે તેરા ખારા દીન બદીન બ્યાદે હોતા
જોવે એસી મેરી પરવર દીગાર કે પાસ આરજુ હે, (પછી આવી
તપ્તપર બેસીને) ચાંપરાજ હાકાર તુમારી ઓરત મેરી બેટી હે, ઓર
તુમ હસ્તે બાવીંદ મેરે જમાડ હો, મેરી બેટીકી અવલસ આખર
તલક નેકી ઓર પાક હુરમતમંદી દેખકે મેં બહોત ખુશ હુવાહું,

પ્રવેશ ૬ એ.

સ્થળ—રસ્તો.

સુમતિ—(સ્વગત.)

જગ જગદીશ્વર! ને શહુનો ધર્મ રાખ્યો કે શાખાશ છે પત્રી
સોનરાણી, શી તારી દિગત, શી તારી દિગત! ને શું તારું આતુ-
ર્ય! રજપૂતોમાં આવી સીઓ લાય છે, આપનિકાળમાં યુદ્ધ પણ
કરે છે, ને એક વીર પુરુષનું શરાવન ધારણ કરે છે. એ છતિહારીક
ળીના આજ ને સિદ્ધ કરી દેખાડી, હાલના ધરમાં તો આવાંજ
રત જોઈએ! પણ રતનું પારણું પરમેશ્વરે કર્યું! નહિ તો દાટ વળી
જાત, હું આપ્યો! પણ કાંઈક મોટા! માં પ્રયત્ન શું આ યાજ્ઞ
એવું કોઈમંદ કિતરત? ના, ના, અકસ્માત આ કુલીન વધુએ જે
પરાક્રમ કર્યું છે તેવીજ મરદી તો વિરત્ર અળખાઓમાં જોવામાં
આવી છે. પણ ચાલ હવે ત્યારે આંહી ન રોકાઈ રહેવું, કેમકે
પાછું રાજ રાણીને મળી પુત્રીકોટા તરફ પ્રયાણ કરવું છે. ત્યાંની
વ્યવસ્થા મારા પૂત્રને સોંપી છે, તેથી હરકત તો નથી તોપણ પ્રજા-
ની આતુરતા આવો બતાવ અપ્યો છે, તેથી તે જાણવા થણીજ
હોવી જોઈએ. કાંતો અહું પ્રકૃતિ મંડળ રસ્તેજ મળવું છે. ચાલ હવે
જલદી જઈ રાજને મળું. (જાયછે.)

—૦૦૦૦૦૦—

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—દિલ્હીમાં ચાંપરાજનું મુકામ.

પાત્ર—ચાંપરાજ—સોનરાણી, સુમતિ, સંગિતભદ્રા.

ચાંપરાજ—(સ્વગત) માલીની છંદ.

હર હર શિવ મેં શું કોઈ કીધો નહારો;
હરજન છલમાની, ફેરવ્યો મગૂજ મારો,
ધિક્ક ધિક્ક પલમાંહે, પ્રીત સાચી વિસારી;

ધર જઈ દિટકારી, શદ્ધ રામા બિચારી.

ખરિ હતિ પ્રિય મારી, નોતી એરે નહારી;

વિરધ વચન ત્રાડી, દૂભવી પ્રાણુ ખારી.

ધન ધન ધન કાંતા, હેત તારૂંજ ગાઢું;

હર હર નિરદોષી, ઊપરે ખડ્ગ કાઢ્યું.

આહાહા! શું મારા હાથથી સાહસ કામ થયું છે! કે કોઈ પણ વાતનો વિચાર ન કરતાં એક નિર્દોષી નારપર જઈ ગેરવાજબી હુમલો કર્યો, અરે સક્રોમળ કદળીપર વિજ તુટી પડી, એક તરણુ કુમલી લતાપર દાવાનળ અગ્નીએ કોપ કર્યો, એક મૃગલીપર વજ્રનો પ્રહાર! એક મહામૃદુ મધુર સલ્મનીતી ભૂપીત શબ્દ અવણુ કરનાર સંતીપર કટુ, હૃદય ભેદી દુષ્પદાયક વાક્યોની કહોર અવિચ્છીન ધારા, શું પીપીલીકાપર પર્વતનું પતન! આહાહા! આ પશ્ચાતાપ શી રીતે શાંત થાય, દેવ આ શું તે મુને ભૂલ ખવરાવી! અરે સ્ત્રી હૃદયનો હું કાચો પરીક્ષક નિવડ્યો, અરે દિવ્યસતી, તારાં શરવીર પ્રયત્ન! તારૂં સમયોચિત આગમન! તારૂં ક્ષત્રી અંકુર પ્રજ્વલીત અભિમાનને! તારી વીર હીમ્મત, જે દિલિહ પહોંચી ઉપયોગી થયાં ન હોત, તેણે શરમનો પડદો દૂર મૂક્યો ન હોત તો, તેણે દિલ્લીશાહને અનૂપમ કળાથી ખુશ કર્યો ન હોત, તેણે વચન પાસમાં તેને આંધ્યો ન હોત તો, તારો સ્વામી આ મૃત્યુ લોકની ભૂમીપર આજ હયાત નહોત! અરે તૂણ તૂણ મૃત્યુ દુષ્પદાયક ન થાત, પણ એક નિરપરાધી સતયુગની સતીને મનમાં મુંઝાઈને મૃત્યુ કરવું પડત. સલ પ્રગટમાં ન આવત, અને મહા અનર્થનું એક કાર્ય થાત! ધન્ય! હું ધર્મપત્ની! તેં કેટલાં સંકટ સહન કર્યો, તેં કંકર કંટકયુક્ત અરણ્ય જોળંગ્યા, તેં વિપત્તિ સમયમાં વિરશસ્ત્રને વીરકંકણ આંધ્યા, તેં યુદ્ધિના તાર્કિક તત્વો એક અપરાધી પ્રાણુનાથને માટે ઉદાર અંતઃકરણથી વાપર્યા! હવે મન વિશેષ યાદ ન કર, ભાવી મટેજ નહિ, પણ અંતે શ્રી જગદીશ્વરે સલ મૂર્તિને ન્યાય આપ્યો! એનો શુભ પડદો અવરિત થાટ ઘડતોજ નથી!

સોનશણી—(પ્રવેશ કરીને) આજનાં, આજ મું વિચારમાં
હોય ગયા છે, આજ વચના વચની વાતચીત છે, એમકે શ્રી જગ-
દીશ્વરે સહ્યો પ્રકાશ કર્યો છે, તમારા મન્ય પ્રભાવથી !

ચાંપરાજ—પ્રિયા, આ આસપાસે શાહીકે એક ભત્તાનો
નાખરાય તેં લગા કર્યો ! તુંને મારે મન્ય દેખાતાં હવે મુંને
સરંગ લાગે છે.

સોનશણી—આજનાં, એ મું બેચેકો ! તમારા પ્રસંગનો હું
સર્વદા ધન્યવંદુ, આરા આજનાં કરોલી આ શિવાય બીજું છે
જેમ પ્રસંગ તમારી વતી ! આનો મારી કિલ્કા કાઢે પૂરું કરીછે.

ચાંપરાજ—પ્રિયા આ દિલ્લોગ મને હૃદયાની પર્યંત વિસ-
રવી નથી. આનો મારા વચનાં કરી જામ લાગ્યો છે.

સોનશણી—આજનાં, એ બીજાકે મનમાં ન લાવવું. દેવ
આવી વિષત્તોનો ન તોળે, ત્યારે દેખાના સ્તંભનું પારખું કેમ થાય !
હરીશ્વર ને તારામતિ નખતે દનરતિનાં મારિતપર આપ વિચાર કરી
જુઓ ! એનો મનુષ્યરિત ચક્રમાં એવું થાતુંજ આવે છે. એમાં
બીજાકે આપનો દોષ ન સમજવા ! દુર્જનનાં પ્રભાવથી સજ્જનોને
હુણ સદન કરવાં પડે છે. પાળુ અંતે સહ્યો જય થાય છે.

ચાંપરાજ—પ્રિયા, દિલ્લને શાનું સમજવું પંજુ શાંત કેમે
થતું નથી !!

રાગ ગજલ.

મેને આ જુદમ, તેરેપર, મેરી ખારી મેરી ખારી. ટેક.

સાહસ કર નિરદોષીકું, મેં ધિક્કારી મેં ધિક્કારી.

અચાધ તેને યહ મેરી જન મેરી ખારી. (૨)

શુદ્ધ ક્ષત્રી પૂત્રી રખી વટ તેં, સતી નારી. (૨)

સચી સ્નેહ ગાંઠ, તેરીહ, મેરી ખારી. (૨)

ધન્ય ધન્ય ધન્ય પ્રિતિ તેરીકું, સચ્ચી ખારી. (૨)

જુનેગાર તેરા હુવાહું મે, મેરી ખારી. (૨)

માશી બક્ષતો રહે દિલકા, જખમકારી. (૨)

સોનરાણી—(એ સાંભળી)

ગજલ દેશની.

શુભો પીયુ મારા એ પારખું. પ્રભુ લઈને પ્રેમ પકા કરે. એ ટેક.
નથી વાંક તમારો ખારા પતિ, તમને ખાતરી ને હુંમાં હતી,
કીધી હાડ હામ ધરી તમે, ભરી સભામાંહે વિનાડરે; શુભો.
દુઃખ સ્ત્રીને તો બચાવે પતિ, પીયુ દુઃખે કામ આવે સતી,
ને પ્રિતી ખરી નર નારીની, નવ શુભ રેશે કદી અરે; શુભો.
આ બનાવ અત્રે એવો બન્યો, વેહેમ મારો પકો થયો ધણો,
તેથી સાહસ તમોએ કર્યું, નથી દોષ નાથ એમાં ખરે; શુભો.
આ જગમાં દુર્જન ને વસે, તે બીજનું ખુર કરી હસે,
તેવા નરથી ચેતતા ચાલજો, તો છવીત સાચું થશે અરે. શુભો.

પ્રાણનાથ, આ વાતનો વિચાર છોડી દો, કેમકે આપણી
બંનેની ગેર હાજરીમાં આપણી પ્રબલ આકંઠ કરતી હશે ! પ્રધાનજીનું
ચિત્ત પણ વ્યથ હશે ! કેમકે આ બાબત એક પત્રથી સુમતિ
પિતાને ખબર હઈ હું એકાએક આંહી આવી છું. માટે હવે ખુદીકોટા
તરફ પ્રયાણનો વિચાર જલદી થાયતો સાહે.

ચાંપરાજ—પ્રિયા સારે તો પ્રિય સુમતિને ચેન શેતું પડતું
હશે ! માટે ચાલો જલદી ખુદીકોટા તરફ કુચ કરીયે !

સંજીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) મહારાજ, પ્રધાનજી સુમતિ
પિતા અત્રે આવ્યા છે, ને અહીં આપની પાસે આવે છે.

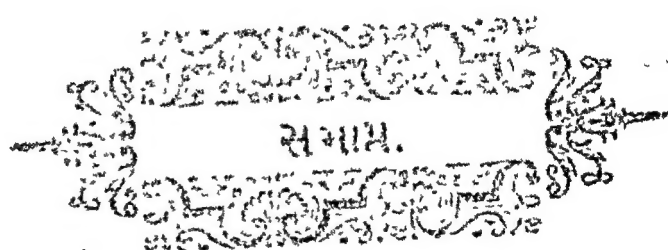
ચાંપરાજ—(રાણીને) સાંભળ પ્રિયા, હમણાંજ આપણે કહીયે
છીયે કે એ નિર્મળ સ્નેહીને વદાદાર વૃદ્ધને ત્યાં ચેન પડેજ નહિ,
પ્રિયા, હું હવે અંદર જા, ને હું એમને મળી લજી.

(તે જાય છે ને સુમતિ પ્રવેશ કરેછે.)

સુમતિ—રાજા, કુશળ છે ! શ્રીહરીનો આભાર માનો !
મારી સતીવીર પૂત્રી સારી પેઢે છે ?

ચાંપરાજ—વાહવાં સુમતિ, તમે આંહી સુધી શા માટે આવ્યા.

સ્વામી શાન્તિ નિતી ગાતા, પ્રિય પ્રેમ નયન,
 ગતી અશ્વિનાં સીન નારીએ, કાળ નવ દુઃખો મન. પ્રિ
 ચાર્ગમોન સદાએ માને, દુઃખ નાશ વચન;
 મરણભૂમિમાં જન્મે વચપતિ, દંપતિ નિર્મળ મન. પ્રિ
 આરીપર જેએ ગાતા નર, કરો ન સાદસ કામ;
 એ કવેશ વચપતિ માટે, ધરી લોકોને લામ. પ્રિ
 નર નારીનાં એક મનનાં, શુભ વિવાતી સાથ;
 મરણ મન વચપતિ વચપતિ, આનંદ લાભોદાય. પ્રિ
 જે 'નરમુદર' કીમો પૂરન, જાને બચવી જેલ;
 બચવું જાતી જેલ, નીતી માટે રમેલ. પ્રિ
 વચપતિ લોકો નમે પદાને, એ કવેશ અમાય;
 વચપતિ મિત્ર આ નારક જેલ, કરી મમાશે આપ. પ્રિ

વિદુષક—જાર આને સીનાલ કેરેછે, માફતો માથુ ફરી વળ્ય છે, તો ત્યાં લક્ષ્મીનાં પગલાં થયાં, જાતો કલ્પજીવ ઝગસે ઝગસે, ત્યાં દુર્ગુણ, ત્યાં અનીતિ, વજ્રદંતો એક કેકાણે નીતિ, વિદ્યાથી લેર, કુટુંબમાં જોર, પુરુષ નાકેવળ આમેર, સ્વોચ્છાતા મનમાં લેર, એવી એવી ફેરલીક કહું કાણી, આતો મગામગ્ય નંડાણી; અને રાત લી-
સાણી. પણ કચેરીમાં મ્હા વાત ન પુછાવતો સાઈ.

અકબર—(કાંઈ જવાળ નથી આપતું લાગે) અચ્છ જળ સળ સભાસદ ચુપ ચાપ બેઠેલે, જોર જુવાળ નહીં મીઠતા, તળ ઝોસા માંમતા નીકળતા હે કે કોઈ કું આપને દિલમે અપની જોરત નેક જોર માકલે, જોરી ખાતર જગ્યા નહીં; મુસલમાન જોર લિંદુ સીક જોર પક્ષત જોર રજપૂત અંક મગરર સળમે એક સરળી રાહ ચલતી લે.

વિદુષક—શું ખીરખલ સામેજ, તુમારે મલ રાજ બાલ ધોલે લે મયે !

ખીરખલ—હાં, સાર્થ મર્ઠ જોર સંજ્ઞી આઈ.

વિદુષક—આ વખત તો સંજ્ઞી મર્ઠ અને સાહી આવી એમ બોલોને !

ચાંપરાજ—(જુસામેર ઉઠીને) જહાંપનાહ મેરી એક અરજ હે !!

વિદુષક—હાં હાં લોહી ઉકળ્યું ખરૂં, આ કાકોર આપણી કાજ રાખશે.

અકબર—ચુપ રહે, એક આજુ દેરકે સુન.

ચાંપરાજ— રાજ.

(જુઓ જુઓ વિપ્રેરે ભીડી લામ—એ ચાલ.)

શુંભો દિક્ષી તપ્ત ધરનાર, ક્ષત્રી કલંક કેમ લેશેરે. ટેક.

મારે ઘેર છે પતિવ્રતા નાર, ક્ષત્રી.

દીસે શર રહીત સભાજન; ક્ષત્રી.

નથી જોતો હું માર્ઠ કેરો તન, ક્ષત્રી.

હજુ હરણ અને ભીમસેન; ક્ષત્રી.

હજી અર્જુન કૃષ્ણને વેન,	ક્ષત્રી.
હજી પૃથુરાજ ચહુઆણ;	ક્ષત્રી.
તેની સજવન જાણો કમાન,	ક્ષત્રી.
હજી અવધ રઘુપતી આણ;	ક્ષત્રી.
હજી સહસ્રાર્જુન નિરવાણ,	ક્ષત્રી.
મારે ઘેર છે શુદ્ધ સતીનાર;	ક્ષત્રી.
જતાં પ્રાણ લગી હંશીયાર;	ક્ષત્રી.
હજી ક્ષત્રી લોહી વપુ માંય;	ક્ષત્રી.
નસોનસ ઉછળે છે કાય;	ક્ષત્રી.
હજી ક્ષત્રીમાંથી સતી નાર; નથી પૃથ્વીમાંથી ગધરે	
હોડ કરવા છું તૈયાર.	ક્ષત્રી.

નામદાર હમ ક્ષત્રીઓમે એસા અઘેરા કભી નહીં ચલતા.

ગંગકવિ—(આનંદ તથા શુરના આવેશમાં આવી જઈને આ-
દશાહ પ્રતિ.)

શાખાશ હે! ક્ષત્રીવીર! શાખાશ હે!

કવિત.

દ્રૌપદીકી દશા સુની દુશાસનપે આયો દેશ,
શપ્થ કીની ભીમસેને તનકું જ્યું તપાયોહે;
જન્ક બાક સુની જેસે, લછ્મનકું આયો ક્રોધ,
ક્ષત્રીમે કલંક સુન્યો અંતર અકુ લાયોહે;
નીતીકો પ્રભંગ પેખી રહે રામચંદ્ર જેસે,
બ્રહ્મકી કીની પ્રવંક લક્ષ્મણ એસો લાયોહે;
કહત હે કવી ગંગ, સુનો દીલ્હી પતી મેરે,
હોડા હુંકે હોડનમે આવેશ એસો આયોહે,

(આંપરાજ હોડાપ્રતિ.)

શરીર્નમે શીશ નમે નમતહે સારો અંગ,
મનહુકો અંકુર તો એસોને એસો ધહે;
મેવાડ કે પ્રતાપ કું યાદ કરો દીક્ષી પતી,